

Анзор Мықәба

ҚБАЛАШЬБЕИ

Q-қәгыларак змоу атоурыхтә драма

Апқәынтшәкәтыжьырта
Ақәа 2015

Мықәба, А. К.

ҚЫЛАШЬБЕИ. Атоурыхтә драма.

Ақхәынтшәкәтыжырта, Ақәа 2015. – 168 д.

Адрама «Қылашьбеи» атоурыхтә хтыскәа шыатас измоу сахьаркыратә пцамтоуп. Азеижәтәи ашәышықәса алагамтазы, ақсуа еимыштрақәа зегьы еидкыланы, ихьыпшыму ахәынтқарра ашыақәыргыларә иеанишәеит Ақсны ахра иа-хагылаз Қылашьбеи Ачачба, иагылиршеит Османтәи аим-периа алтра, итәыла ахьыпшымра азаагара. Аха, ахақәитра анагзара дахьырыгзарц ртахымызт, уи иағәагылаз адәахьтәи амчрақәа реипш, ақсуа феодалцәа иреиуазгы. Ашымтақны иаарпшуп урт реиғәагыларәқәа, аамта цьбара ахағәра, рыцсы рхатцаны сахьаркыралә иапцоуп атоурых ақны еицырдыруа ауаа рхағсахьақәа. Ашымтақны автор имоуп атоурых ақны атып змаз ахтыскәа рзы ихатәы знеишыақәа. Афырхатца хада – Қылашьбеи даарпшуп ижәлар рдеипш азы дыззықәқоз ахақәитра иақәдырыз, аамта цьбара азеибафара иалазыз трагедиятә хәтарак иакәны.

Атоурыхтә драма «Қылашьбеи» – атоурых ахь ххьанарпшуеит, хазтагылоу аамта хазнархәыцуеит, хәпхьақазы агәеанызаара ханақоит.

Ари аусумта CC0 1.0 ала иарбоуп.

Алицензия ахьылаа шәахәапшырц азы шәтал:

<https://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/deed.ru>

© Ақхәынтшәкәтыжырта, 2015

© Мықәба, А. К., 2015

ҚҰАЛАШЬБЕИ

Қ-қәгыларак змоу атоурыхтә драма

Иалоуп:

Қ ь а л а ш ь б е и Ч а ч б а – Аңсны аҳ (Аңсха)

Р а б и а М а р ш ь а н ц х а – аҳкәажә

Б а т а л – урт рца

А с л а н – Қыалашьбеи иңеихаб

С а ф а р – Қыалашьбеи ахцатәи ица

Д а д ы н – ахтыңра ахылацшы

Т а и а р – Трабзон уаанзатәи аңашьа

М а р и а м – Қыалашьбеи рацхьатәи иңхәыс

Ш ь р ы н б е и З а ц ш ь - и ц а – уи лашьа

Е н в е р - а г а – Османтәи империя аңхаражәхәаф

М а н у ч а р Ч а ч б а – Самырзақанаа раҳ

М у р а т б е и Ч а ч б а – Қыалашьбеи иаб иашьа

ица

М с а у с т М а р ш ь а н – Цабалтәи аамста ду

Н и н а Д а д и а н и – Гыртәыла аҳкәажә

А и н р а л – аурыс еинрал, Гыртәыла ахылацшы

М а д а – ахтнырцыс

А х т н ы р ц а р ц а

А м а т ц у ф ы

Ахтысқәа мфацысуеит XIX ашәышықәса алагам-
тазы, Аңсни Гыртәылеи.

Актәи ақәгылара

Актәи асахъа

Акәа абаакны икоу Қъалашьбеи иахтынра. Уафы ибар-тоуп амшын ахықә ала инашьту абаа атзи, уи иахы-хәхәо игылоу абааш ахәтаки. Игоит, амшын штынчым хзырдыруа, атзы инааханы ихәашхәаша ицо ацәкәырцақәа рыбжьқәа. Урт ирылазыфуа аафра иалагоит иаха-иаха аизҳара иафү ачнышқәа рыбжьқәа. Зхапақәа цыртлоу ака-ба наужьны изшәу Қъалашьбеи даацәыртцны, ажәфан ахь дыцшуа даагылоит. Даацәыртцуеит, уажәы-уашьтан моак дныкәларашәа еиҕкааны еилахәоу, ахкәажә Рабиа. Қъалашьбеи даагәатаны иара иахь лҕыналхоит, аха иара макъана уи дгәеитазом, дгылоуп ажәфан акны аилапырра иафү ачнышқәа дрылацшуа. Рабиа, Қъалашьбеи днizaаи-гәаханы, иармарахь ала, иварахьшәа даагылоит. Иара уи димбазазшәа, лажәақәагы имаҳазазшәа дышгылац дгылоуп.

Рабиа. Ахьта улоумтан, сах, уххъазгеит. Ацша ачыхь ацуп, ацәаакырагы рацәоуп. Кабазатцәы азәы уибаргы...

Қъалашьбеи (дахлафуа). Еицәоу ала срым-бааит... (Ажәфан ахь дыңшуа.) Икоу ббоит!..

Рабиа (ажәфан ахь дыңшуа). Уажәадагы исым-бацт, абриакара ачнышқәа рееизганы. (Хамтәк ҕымтәу ачнышқәа рахь дыңшуа дгылоуп). Анцәа хрыцхашьа!

Рышьтахь шыкоу ала дыццакы-ццакуа даацәыртцуеит Батал. Иани иаби аагәатаны иахьгылоу ахь иҕынеихоит, аха уажәы-уажәы ажәфан акны ачнышқәа реилауатырра далацшуа.

Б а т а л (*даатгыланы, амрагыларахь дыңшуа*).
Шәыпшы, шәыпшы, амрагыларахь шәыпшы! Арахь
иаауеит...

Р а б и а (*амрагыларахь дыңшуа*). Избо закәызеи,
Анцәа абзиа хәтәшья! Амацә еипшха цәа рымазам!

Амшын агәеисыбжь акыр ипсыҭхоит, уажәы иаха-иаха
игәҭәахоит ачнышқәа рыбжьқәа.

Б а т а л. Шәыпшы, шәыпшы! Хара хтәкәагы
рееизыргеит, ирзаауа ирабашьырц ртахуп сгәахә-
уеит...

Иаха-иаха аизхара иаҭуп ачнышқәа рыбжьқәа. Қы-
лашьбеи дышгылац дгылоуп.

Р а б и а. Рееизыргеит, аха ирылшарызеи? Ирзаауа
рацәазоуп, ажәфан рхыбит...

Б а т а л. Быпшы, сан! Ихиааланы иаауеит, ам-
шын зегьы хырҭеит! (*Игәы хытхытүа, ихы шытхыны
дрылаңшуа.*) Ируазеи, мшәан, хара хачнышқәа
ахьатра иалагеит...

Р а б и а. Аиеи, мшәан, ацара иаҭуп! Амраташәа-
рахь еиханы ацара иаҭуп. (*Аматанеира дналагоит.*)
Анцәа хрыцхашья, измааноузеи хазлаңшуа?

Б а т а л (*инапқәа уажәы-уажәы иҭышьтыхуа*).
Шәымцан, шәхынхәы, ачнышқәа!

Р а б и а. Иаа, хшамкәан хазшаз! Урыцхраа... Урыц-
храа...

Ачнышқәа рыбжьқәа зынза имацхоит, уажәы иаха
иаауеит ацәкәырцакәа рыбжьқәа.

Қ ы а л а ш ь б е и. Быматанеира рыхәап бгәахәуа-
ма, сахкәажә?

Р а б и а. Издыруазеи... Ишәаны ицеит, рыгаҭә
ныжьны...

Қ ы а л а ш ь б е и. Рыгаҭә ада цстазаашьяк рыма-
зам...

Б а т а л. Ихынхэыроуп, Анцэа имчала, ирҕагы-
лароуп агэы рымазар...

Қ ь а л а ш ь б е и. Агэы иазрыцхазам, аха ирыгу
даеакуп... Угэы ишцаанаго, Батал, ирыгузеи?

Б а т а л (*даамаханы*). Аееидкылашья изақэымшэеит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Мзызс иамоузеи зугэахэуа?

Б а т а л. Апхьагылаф дрымам...

Қ ь а л а ш ь б е и (*ихы-игэы аалақаханы*). Ажэлар-
гы убас ауп, рзеипш хадак даныкам...

Еита агара иалагоит ачнышқэа рыбжы.

Б а т а л. Шэыпшы! Шэыпшы! Ахеикэатцэақэа роуп
иаауа, ачныш хеикэатцэақэа!

Р а б и а. Анцэа хрыцхашья, ари закэызеи? Агаға
зегы хыбны реықэрыпсеит, хбаагэара ртэыртэит,
хақтынра иахацеит... Дгылы жэфани зегы рымпы-
царкит. (*Дматанеиуа ажэфан ахь дыңшуа.*) Иа, Анцэа
хазшаз, цэгьарак хзааумган!..

Қ ь а л а ш ь б е и. Баамыццакын, Маршьанцха, ҳа-
ра ҳачнышқэа ахьмызг иатцалазом.

Р а б и а. Ихынхэуеит угэахэуама?

Қ ь а л а ш ь б е и. Апстазаара ртахуп, рыгаға рыхь-
чароуп, нас ишца!

Б а т а л. Шэыпшы! Шэыпшы амраташэарахь,
рееидкыланы иаауеит!

Р а б и а (*амраташэарахь дыңшуа*). Ассир збоит, ас-
сир! Ицаз рааста акырза ирацэоуп. Рақара рыцланы,
рееибытаны иаауеит!

Б а т а л. Ҳара ҳтэқэа роуп! Иргэағыт! Иргэағыт!..
Анибартцэара иалагеит... Ахеикэатцэақэа хлантцы
рылашьтра иафуп.

Иаҳа-иаҳа агара иафуп ачнышқэа рнибартцэара иа-
хылҕеиаауа абыжьқэа.

Қышәла еицхауеит! Рыблақәа җибахуеит! Гәышпыла
еиҗәылоит!

Р а б и а. Избо закәызеи!.. Хазлапшуа закәызеи!..

Қ ь а л а ш ь б е и (*дрылаңшуа, игәалаканы*). Ишәых-
хьандаз!..

Б а т а л. Ахеикәатцәакәа рацәазоуп, хара хтәкәа
рааста жәантә еиҳауп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Рхыцхьазара рыхәазом...

Б а т а л. Шәыпшы, ахеикәатцәакәа ахьатра иала-
геит, нана!..

Р а б и а. Избоит, избоит, рыцсы рыманы еихеит.

Қ ь а л а ш ь б е и (*дыңшуа*). Ишәыххьандаз! Афе-
рым!

Ацнышқәа рыбжы иаҳа-иаҳа имачхоит, уажәы иаафәуеит
амшын ацәқәырцақәа рыбжы.

Б а т а л. Зегы нықәхәаша ицеит, макъана ишыра-
цәазгы!

Қ ь а л а ш ь б е и. Измааноузеи зугәахәуа?

Б а т а л. Ишамуаз рбеит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ацартагы рымоуп.

Р а б и а. Акы иазхәоуп... Анцәа дыррак хайтоит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Шәара зегы азәк иеицш
шәангыла, шәызтахым шәыриааиуеит, иагъа ира-
цәазаргы, – абас адырра хайтеит. Хара хғанахь
дыкоуп Анцәа!

Р а б и а. Хзитаххарызеи, хара-хара хайбатахым-
зар...

Қ ь а л а ш ь б е и. Ибмырцъацъацәан, ахқәажә, ацс-
тазаара – цстазаароуп... Ашәартара хантагыла – зе-
гы еидгылоит, хачнышқәа иреипшха. (*Батал иахь*.)
Абас ауп, Батал! (*Рабиа ихы налықәкны*.) Ацстазаара
қәцароуп, ахыхьчашъа зәақәзыршәаз ихалиргоит,
изақәымшәаз...

Ба т а л (*хара амшын ахь дыңшуа*). Саб! Амшын аҥны шхэак хуп, арахь иаауеит сгэахэуеит. Уңшы, нахьхьи аназара!

Қ ь а л а ш ь б е и (*изнапык илахь инадкыланы дыңшуа*). Уоашьазар?

Ба т а л. Мап, саб, апра шкэакэа збоит. (*Инапы нарххо.*) Зны ацэқэырца иатқэахуеит, зны иханагалоит.

Қ ь а л а ш ь б е и (*дыңшуа*). Избоит. Абас еипш амшын аныбаапсу ахылара зегьы ирзыгэагьуам...

Ба т а л. Иаха-иаха ааскьара иафуп, арахь иахзаауеит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Рыцқарак ианиаз цьоук ракэым зар...

Ба т а л. Изыниазаалакгы ихацэоуп!

Қ ь а л а ш ь б е и. Ахылапшфы игэиеантца, ашхэауаа реынеибыртаит, цхыраарак ртаххар...

Ра б и а. Изаке уааугы хаздыруам...

Қьалашьбеи. Хагаға ишыкоу акы анрыхь, ихахымзгуп, ахкэажэ, изакэ уаазаалакгы...

Ба т а л (*иаҳаз игды иахэаны*). Ирцылатэуп, саб, саргы...

Ра б и а. Уара иуусхэузеи, ицаша ыкоуп...

Батал дласны дцоит.

Ак иоухэандаз...

Қьалашьбеи. Иеңишэар итахызар, иеңишэааит...

Ра б и а. Иа, Анцэа, хрыцқашья!.. (*Дматанеиуеит.*)

Қьалашьбеи амшын дышхыпшылац дхыпшыло дгылоуп.

Алашара ғыцаауеит

Афбатэи асахьа

Ахтыра асасдкыларта. Агэта иахьазеипшу, мацк ифышьтыхны иқэгылоуп Ах итрон. Атызқэа ркны

ирыдкнахалоуп еиуеипшым абцъарқәа. Қ ь а л а ш ь б е и
даацәыртцует, егы аганахъала Д а д ы н дааиует.

Қ ь а л а ш ь б е и (уи даагәатцаны). Ашхәа еиханы
ацара иаеуп, асқъала изадымгылазеи?

Д а д ы н. Иадгыларцгы иаламгазеит. Батал нышь-
ла дрызцеит. Ацъабаа рбеит, аха даргы зхыргеит, –
реидарақәагы. Гәыцфык еицуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Изустахарыда?

Д а д ы н. Имариоу цьоуки ракәым сгәахәует.
Реихабы уара уахь дахәоит, сах ухатцки!

Қ ь а л а ш ь б е и. Даашьты!

Д а д ы н. Иабцъар...

Қ ь а л а ш ь б е и. Ихышәымхын.

Д а д ы н. Сах ухатцки...

Қ ь а л а ш ь б е и. Асас амзырха дықәумырхан,
ахылапшфы.

Д а д ы н. Уара ишутаху... (Днахырхәаны дцоит.)

Қ ь а л а ш ь б е и. Гәақрак ианиаз цьоуки ракәым-
зар...

Қыалашьбеи итыц акны днатәоит. Иааиует Д а д ы н и
тырқәа матәала еилахәоу, ахәачаца зыкәну, зхы-зфы
тахәхәоу а у а ф и. Дадын уи пхьақа дноужьны, иахәа
амхаста аанкыланы, игәиеанны даагылоит. Асас, зны
Қыалашьбеи иахь днахырхәаны, нас иахәачаца ааихыхны
иәапхьа инышьтатцаны, Дадын иахь дынхьахәует дцарц
шитаху ирдыруа.

Д а д ы н. Сах ухатцки!..

Қ ь а л а ш ь б е и. Уусқәа рахь унеи.

Дадын днахырхәаны дцоит, асас дласны ихы-ифы ааирту-
еит.

Т а и а р. Аллах дузыразхаит, Қыалашь Ахмед-бек,
Акәатәи апашья!

Қ ь а л а ш ь б е и (*и тың днахыңны*). Таиар-пашья!
Бзиала уаабейт! (*Днеиңыланы*.) Пхыз избаргьы
ихастарымызт, абас иаалырқьаны уасасра ҳаутоит
хәа!..

Т а и а р. Исаашьахаз удыруазтгьы...

Қ ь а л а ш ь б е и. Иуашьязаалакгьы, сахтынра уа-
назааи, уасуп.

Т а и а р. Итабуп, Қьалашь Ахмед-бек!

Қ ь а л а ш ь б е и. Уаатәа, уаатәа...

Инеибартәоит.

Абасейпш амшын агәы анеилашуа ахылара!..

Т а и а р. Амшын тынчхаанза хәа саапшызтгьы,
уара уқынзагьы сзаарымызт.

Қ ь а л а ш ь б е и. Аллах уихъчеит...

Т а и а р. Аллах симыхъчазеит, Қьалашь Ахмед-бек,
ицхыраара иаха ианыстахыз акы дысзапсамхеит...
Уаха дықазам, иудыруаз, Таиар-пашья: азыхәашь
дартеит, акы дапсамкәа дқартцеит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Узыпсоу уагымхааит, Таиар,
агәамтра уеоумтан...

Т а и а р (*акыр иееиқәкны*). Мышқәак уажәапхья ар
насыжәтқан, сабихаан аахыс ихарқаз зегьыхамырхит:
сқытақәа амца рыхрыжыит, еимыртәеит, сматтура
сахырхәеит, саргьы саанкыларазы исышьталеит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Баша уизгәамтцеуеит, адсра уа-
цәихъчеит.

Т а и а р. Сыпсажә сыманы сузааит, абри ак...

Қ ь а л а ш ь б е и. Аллах дуқәныхәазшәа уқан:
Ахтынра Ду уалахәын, Ерзерум уахылапшәын, Траб-
зон пашьяс уахагылан, хьзи-пшеи угмызт, тқәа зма-
мыз амал уалатәан!

Т а и а р. Аллах... Еснагь псыщқьала иматц зуан, аха...

Қ ь а л а ш ь б е и. Зыматц ууаз Аллах иакәзамызт,
Таиар, аимпериа асултанцәа рақәын! Адашьяцәа
рыпсыщқьара алакә ақны ауп иахьыкоу...

Т а и а р. Уаргыы уцашьоуп, Қыалашь Ахмед-бек, – Акәатәи апашья!

Қ ь а л а ш ь б е и. Усеипш исышьтоу шәара османаа шәоуп! Апсны ах, Апсха, – абас сырдыруеит сахракны.

Т а и а р. Османаа римпериа аматц зуаз уреиуа-замшәа!..

Қ ь а л а ш ь б е и. Амацдура – иагьакуп, иагьыѳбоуп. Сара стәы хазуп, – мчымхарала ианиаз азә соуп. Сабацәа Османтәи аимпериа иахамытцгылазеит аханатәгы. Аха хамч шәмырхеит, шыазагәазала шәнапакны хнажәгеит.

Т а и а р. Хатала сара скынтәи баацсрак шәаным-иацт...

Қ ь а л а ш ь б е и. Уи тцабыргуп...

Т а и а р. Шәара шәыда тынха дсымазам, арахь сара сымшала баацсрак шәаниар стaxзам...

Қ ь а л а ш ь б е и. Цәгыарак уалахәымзар, урееи-шья хеақәхаршәап.

Т а и а р. Итцабыргытцәкьаны, исхароу хәа акгыы ыказам.

Қ ь а л а ш ь б е и. Нас, ухырееира уашьталандаз...

Т а и а р. Химпериа аматцурауаа узымдыруа укам, зегьы рхи-рыпси роуп изышьтоу, знык ункахар, азәгы ушьтихзом. Цьара уафыцкьак дкаларгы, изыгәагьуам, аимпериа авезир хада Дилавер-цашья иґагылара.

Қ ь а л а ш ь б е и. Авизир саргыы схы деипхыз-уеижьтеи акраатцуеит! *(Хәыцрак иенатаны даалеи-ѳеиуа.)* Стампылка неишьак сымазам, аха асултан Селим изааигәоу апханагьлацәа сймоуп. Цьоукы изнеиртә икастцап, уеитазхәаша, шәыбжьара абжья-казара еиґызкааша.

Т а и а р. Селим-султан иубац иакәзам: адабла исхейт, аиарта дамоуп. Аимпериа зегь еипш, Ахтынра

Ду иахъа апшәымас иамоу иара – Дилавер-пашъа иоуп. Асултан иахъ, иареи, иара иитаххаз рыда азәггы дызнеизом, днаишътзом.

Қ ь а л а ш ь б е и. Асултан ихәсақәа реихабы, Уалиде Емине, хара дҳаиуоуп, дацсыуа тыпқауп, хаизыказаашъа бзиоуп. Илылшап сгәахәуеит, избац лакәзар...

Т а и а р. Валиде Емине агәырфә хъанта лымоуп...

Қ ь а л а ш ь б е и. Агәырфә?

Т а и а р. Лпа дыршьит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Лпа! Рыуа дарбан?

Т а и а р. Решъат. Хәынгарыла дыршьит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Исоухәо закәызеи, Таиар! Иа, Анцәа... Решъат хазына... Дзыхдыркәзеи?

Т а и а р. Селим-султан харак дышзымнеиуа Ах-тынра Ду аҕны зеггы ирдыруеит. Иара ишьтахъ аимпериа ахагылара зыхәтаз иңеихаб Решъат иакәын, иудыруеит. Решъати Дилавер-пашъеи еизыуаамызт. Уи султанс даныкала: иара иматтура шицәызуаз, акнаҳара шизыпшыз идыруан Дилавер. Уи камларц азы, имфә дапыригеит.

Қ ь а л а ш ь б е и (*дышьтрақәкьаны*). Ахәынга, Дилавер... Ишцакалеи?

Т а и а р. Решъат псәтабзиа ашәарыцара бзиа ибон, иудыруеит. Акырынтә дсызнейхъан, ҳаицышәарыцахъан. Фымчыбжька рапхъа ифызцәақәак ицны деитасызнеит. Кара-Даг ашьхахъ ханхала, гәыпгәыпла ҳееифәхшеит. Решъатггы сарггы ҳаицын. Аифәхаа хталаны ҳашнеиуаз, ҳамфә кны итәахъаз ацәгъауфы, сапхъа игыланы инеиуаз Решъат иқәкны дхысит. Ахысра кәзтаз сишьталеит, акырынтә сишьтахысит, аха ахы дысзағамкит. Схынхәны санааи, Решъат рыцха ипсы ихытхъан... Аллаҳ раҳмет иитааит!..

Қ ь а л а ш ь б е и (дацраланы, ибжъггы наимкъаны).
Таиар! Аллаҳ уицапшуазар, аиаша сахәа, Решьат
ишьра уус алоума?

Т а и а р. Иухәашьюузеи, Қыалашь Аҳмед-бек,
убриакара слахшаны усызхәыцма?! Решьат изы
гәнаҳарак сатцазтггы, ианшьцәа шәтәылахь аара
сзыгәағрызма, ҫ-хык схагылоума?!

Қ ь а л а ш ь б е и. Шаҳатс иҕада?

Т а и а р. Азәызатәык. Дилавер иашьейтцбы,
Сервер-ага. Дхашьташәарыцо хашьтахьала дааи-
уан, ашайтан... Абри иоуп асултан иҕны ица сара
схымтала дтаҳазшәа шаҳатра ҕазтаз. Иаҳаз агәра
игейт Селим-султан. Сара дысшьит хәоуп ишыл-
дыруа иан Валиде Еминеггы. Асултан сыкнаҳаразы
адта ҕаитейт... Зеггы ейҕызкааз Дилавер итаҳын
иашьа Сервер-ага Трабзон пашьас иаҳаргылара, уи
азы...

Қ ь а л а ш ь б е и. Уарггы рымҕа уапыргатәын.
Хырәеишьа умазам, Дилавер ицсы танатцы... Хара
хахь ушааз уаазгаз рыда азәыр идыруама?

Т а и а р. Уаҳа азәггы. Сөызцәа сыртиуам.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ицәырымтца мазақ ыҕазам...

Т а и а р. Қыалашь Аҳмед-бек! Сара сымшала
апсуаа акы шәаниар стахзам, иара усггы цәымггыс
урымоуп. Исыцуггы сарггы Крымка хашьтразы аус
сзеиҕырцаа, иулшозар.

Қ ь а л а ш ь б е и. Крым иузыҕада?

Т а и а р. Сабггы сарггы аурысцәа хатҕәаны хан-
рымаз, ахәынтқарцхәыс Екатерина ихалтаз адггыл-
қәа срықәйтуп, аонггы хазгылоуп Левада.

Қ ь а л а ш ь б е и. Уажәыггы шәара ишәтәуп!..
Сыртахым хәа Порто Ахтынра Ду уазашшуеит, ари
мачума угәра рымгарц азы?

Т а и а р. Акырынтә исаеџнихәахьан авизир.

Қ ь а л а ш ь б е и. Гәыбған зиүтозеи... Зны ара уқаз, иатахханы икалар уахь ухашьтып, урыдыркы-лозар. Ара хатала уздыруа уаф дыказам, даеа хьзык ныкәугар еиғхойт.

Т а и а р. Уара ишухәо...

Қ ь а л а ш ь б е и. Иахьарнахыс утуцьаруп! (Ахәа-чаңа аақәхны инаидгало.) Иудкыл уахәачапа!

Т а и а р. Атуцьар ахәачапа ныкәигазом.

Қ ь а л а ш ь б е и (ибжьы иргоит). Ахылапшөы!

Д а д ы н (дласны дааины). Сузызырфөует, саҳ ухатқы!

Қ ь а л а ш ь б е и. Асас ду дахтоуп, Сивастәи атуцьар, Саид-ага! (Ахәачаңа наиркуа.) Аамтала иныпхьак. (Таиар иахь.) Амфә хара уанысит, уңсы шьа. (Дадын иахь.) Ихәы дырмазеиаанза, алазцәа рнапы дантца: ахамам ахь днаргааит, иматц уны дыркәабааит.

Д а д ы н. Алазцәа рус рдырует, саҳ ухатқы!

Қ ь а л а ш ь б е и. Унымхакәа усзааи.

Дадыни Таиари цоит.

(Дрышьклаңшуа дгылоуп азыказы, аха нас аванценахь днаскьаны, ихы фышьтыхны ажәфан ахь дыңшуа даа-гылоит.) Иа Анцәа Ду, ухышьаргәытца сакәыхшоуп, улыпха-угәыпха хата! Уара уахмыр-пхашьартә еипш ахымфәпгашьа ҳақәыршәа!

Дадын (дласны дааины). Сузызырфөует, саҳ ухатқы!

Қ ь а л а ш ь б е и. Ҳасас ихухәауазеи?

Д а д ы н. Атуцьарра иацәыхароу азә иакәушәа збоит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Уара иухәанеипш – имариоу азә иакәым... Қәнамгарыла изныкәеит. Ҳара иахуалу – ихьчароуп.

Д а д ы н. Сыпхызқәа ҫеим, саҳ ухатқы, аамта хьантак хзааирашәа...

Қыалашьбеи. Сара сыпхызқәа шыахәуп, ахылапшы! Асас – шә-насыпк ицуп, рхәоит! Иудыр-уазеи, дымшны Анцәа дахзааигазаргы!.. *(Дхәыцуа даалеиџеиуа.)* Уаалаганы Аслан дысзаартә икатца.

Дадын. Аслан?

Қыалашьбеи. Аслан Ачачба, спеихаб!

Дадын. Шәеигымхааит аби цеи!.. Иаргәырғаша рацәаџоит, сах ухаткы!

Қыалашьбеи. Лыхныкагы азә дышты, Сафаргы дысзааиааит.

Дадын. Уи мариоуп, сах ухаткы! *(Днахырхәаны дцоит.)*

Қыалашьбеи *(инапқәа шыштыхны ажәван даңаңшуа.)* Иа Анцәа, хьмызгьк хаумырган!

Еилазәауа игоит амузыкеи, иаха-иаха ихало амшын ацәкәырцақәа рыбжьқәеи.

Алашара ғыцәаауеит

Ахцатәи асахьа

Ахтынрақны. Қыалашьбеи қяадқәак илапш нархыго ақәыршә зқәыршәу астал дадтәалоуп.

Дадын *(даацәырңны, Қыалашьбеи днаеихырхәаны.)* Сах ухаткы, Асланбеи дахзааит.

Қыалашьбеи. Ицда?

Дадын. Гәыпшык ыкоуп, асаз аамстацәа.

Қыалашьбеи. Еихаб дрылоума?

Дадын. Иқәлацәа роуп, шхәа бзиаггы иаанагеит.

Қыалашьбеи. Дышиашаз даама?

Дадын. Уи азы иазтцаара...

Қыалашьбеи. Иузымгәағьит.

Дадын. Сахьымзеит, сах ухаткы!

Қыалашьбеи. Ус акәхап... Даашьты!

Д а д ы н (днахырхэаны). Уара ишухэо, сах ухаткы!
(Дцоит.)

Қ ь а л а ш ь б е и (иҥың дѡахыҥуа). Уаншыцэа
бзиахэқэа урывсны узаазар – ахатцара қаутцеит, Ас-
лан, аха Иашырақа умѡахытцзар...

А с л а н даацэыртцуеит. Каба-кэымжэыла деилахэоуп,
атырқэа сарықь шкэакэа ихоуп. Иаб даагэатаны днаиеи-
хырхэаны, иѡеанкыланы даагылоит.

Бзиала уаабейт, Аслан!

А с л а н (еиҥа днахырхэаны). Убара гэхэа алысх-
уеит!

Қ ь а л а ш ь б е и. Иагья гэхэа убарын, лассы-лас-
сы убара хатэоушьозтгы. Уеилахазар акэхарын...

А с л а н. Ишсыгхаз здыруеит...

Қ ь а л а ш ь б е и (иҥың днахыҥны Аслан иахь
иѣынеихоит, иарггы уи днеиҥыланы, днахырхэаны ина-
пы днагэзуеит). Шэанбадэықэлей?

А с л а н. Ашамтазы ашхэа хталеит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ашхэа бзиақ уалааит рхэеит,
иѣыцума?

А с л а н. Иѣыцуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Иааухэазар акэхап.

А с л а н. Сыцханагылак хамтас иситеит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ахир убааит! Иацсам ауаѡы аш-
хэа хамтас иртазом. Издыруа азэ иакэхап...

А с л а н. Иаб дудыруеит, Заница Беслан, ашацсыг-
цэа раамста ду.

Қ ь а л а ш ь б е и. Заница дыззымдыруа иқада!
Пату ду иқэуп уи ахатца, ицаггы бзиақ иакэхап...

А с л а н. Амѡа дықэызтцо аб дихагылоуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Уитдашыҥцуеит сгэхэуеит...
(Хамтақы ашьтахь.) Аби цей ишрыхэтоу еицш
гэаартыла хнейцэажэап сгэхэын, убри азоуп узаа-
сыцхяз, усқэак умазарггы...

А с л а н. Апсны ах иахь анеира еихау усс исоуры-
зеи, снапхьара ансатѳеишьа...

Қ ь а л а ш ь б е и. Ҳазлацѳажѳаша рацѳоуп... Ажѳа
цѳбарак уаҳаргьы, угѳы унамырхьааит.

А с л а н. Аб иажѳа ачҳара шатаху сзымдыруа
ақынза слеишѳадазам, абыда сшаазоугьы.

Қ ь а л а ш ь б е и (*игѳампхакѳа, аха иѳынкыланы*).
Иумырцѳацѳацѳан, Аслан, уажѳа разала...

Аслан. Гѳыбган сумтан, мацк асаз кѳазшьа сылас-
зар...

Қ ь а л а ш ь б е и. Ируазеи асазқѳа?! Узаазаз Са-
маххѳаа хазынақѳа! Саншьцѳа Арындаа – зда ыкам
ауаа нагақѳа! Уабхѳараа – Агьачбақѳа ракѳзар, ауаа
хатѳрақѳа! Абарт роума унарыхзасшѳа узыхцѳажѳо,
Аслан?! Асазқѳа роума зацсуара лақѳны иупхьазо?

А с л а н (*ицѳымгханы*). Мап, саб! Апснаа реипш
инавала-аавамлакѳа, ргѳы итоу иаапцѳѳаны аҳѳара
рқазшьоуп, асазқѳа... Чыдалагьы пату сызрықѳуп,
сзаазаз дара роуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Раазара уаазааит, Аслан! Ир-
цѳагхаз акы ықазаргьы гѳыбганс ирыстозеи... Гьачаа
дукѳа, пату зқѳу сыхлацѳа, изуцѳѳызари, гѳырѳас
исымоуп, иахьанзагьы иаапхьаны патук ахьсыз-
рықѳымтѳац. Даргьы гѳынамазarak рымамкѳа икам
уи азы.

А с л а н. Иагьазхѳѳуцам сгѳахѳеит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Иазымхѳѳуца икам, аха рхабзиа-
раз ирхѳом, угѳы уадыршьырц ртахым. Уаргьы хьаас
иумамкѳа укам, аха...

А с л а н. Аханатѳгьы сазыпшзамызт, уи азы...

Қ ь а л а ш ь б е и. Аргама угѳы цѳеуп, сыцқѳѳын...
Ҳаизықѳазаашьа Анцѳагьы игѳапхоит хѳа сзасхѳѳѳ-
уам, рѳеишьак ататѳуп.

А с л а н. Уи ацацха зку сара сакѳѳызтгьы...

Қ ь а л а ш ь б е и. Угәы иалақәоу рацәоуп... Сара сҕынтәи иутаху ухәар...

А с л а н. Ирацәазам.

Қ ь а л а ш ь б е и. Уеизгьы?

А с л а н. Исыхәтоу анафс акы сахәазом, Аллаһ иныс! Уцацәа зегьы рыхәтаа рутеит, сара дгьыл ҕатцак сацсамхеит. Зацшыаа срахәшыацаны аира лахьынтцас исоузар, – уи азы сара соума ахара зду?!

Қ ь а л а ш ь б е и. Уашьеитцыб Махметгьы Зацшыаа драхәшыацоуп, аха Самырзақан ағыырак иара итәуп, Анаклиа абаагьы налатцаны.

А с л а н. Абзыпқәа ахас друтеит, анхаф тыпцха илыхшаз ахпатәи уца.

Қ ь а л а ш ь б е и. Цсаташкәакәа Леипцха Мараса дынхаф тыпцхан... Хара зегьы ацстазаара хазтаз Анцәа иоуп уигьы дызшаз. Уара ухәашыала, харас имоузеи Сафаранхаф тыпцха длыхшазар?.. Абзыпқәа дырхагылазар дырхыбаатәым, – ианшыцәа роуп, акысгьы – дзаазазгьы дара иреиуоуп.

А с л а н. Ацсны агәтылса? Маршыанаа рахәшыацацәа ирутеит, изыхшаз ахпатәи ахкәажә шлакәугьы.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ахпатәи ахкәажә хәа узҕу, лха-кара пату уқәылтоит, Аслан, ухатцкы калыршәуам...

А с л а н. Саргьы сылзыразуп Рабия-Ханым, лыххызгеит! Аха дызтыпцхау цабалаа...

Қ ь а л а ш ь б е и. Цабалаа акыр имарахәуан, аха акакны хайцааит: ржәйтә гәаанцьқәа рхадырштит, ахымфәпгашыа реакәдыршәеит. Маршыанаа рахәшыацацәа дгьылк рзысшазар, уара уи узахыбаари? Урт Чачбақәоуп, Ацсны ах ицацәоуп! Уара уашьеитцацәа роуп, Аслан!

А с л а н. Сашьеитцацәа роуп, сыгәгьы рыздууп, аха абырла акәзаргьы, иашьеихабзак дышрымоу рзымдыруа икалеит: апсабара санзамшәа, ах ицеихаб сакәзамшәа!.. Сани уареи...

Қыалашьбеи. Уани сареи ҳайлытцит, ус икалеит... Аха, абар шыта җажәихәба шықәса тјеуит, Аслан!

Аслан. Сара уи санышәахьеит...

Қыалашьбеи. Аха уаншыцәа? Уажәыгь еилыр-каарц ртахзам ииасыз азиас хнырхәышыак шамам. Уан лакәзар...

Аслан. Санлтәы хазуп, дыпхәысуп, деилкаатәуп.

Қыалашьбеи. Деилыскаарын, лашыцәа счыр-чара дакәытцызтгы, лычкәын иаб гәыхшәартас дилымтазтгы. Иашыра узахысуам, уан дбаны уна-хынхәны уцоит.

Аслан. Шықәсык знык-фынтә снейны сан дыз-бозар, уи азы гәыбган сытатәым, сзааз даеа аны-зарггы, сан – сан лоуп, лыгра сытшеит.

Қыалашьбеи. Уи азәгы уахибаазом, Аслан, аха абгы дышумоу анухаштуа... (Аслан җымтуа дгылоуп.) Уаншыцәа ирымухатеит: цьоукы ирықәланы еимыртәалап, сышхәақәа мтадырслап, цьоукы сыч-дырчалап, атәыхәхәтра уеизггы изакәымтцит.

Аслан. Уртгы акы иамыргәамтуа икам...

Қыалашьбеи. Иртаху еилукаандаз, уалацәа-жәандаз!..

Аслан. Азәгы снапы ианимтцеит. Иара усгы, апсгуала зинс исымоузеи: дара – аншыцәоуп, сара – сияхәшыацоуп.

Қыалашьбеи. Аиахәшыаца бжәаказарак кайтцар изпырхагоузеи? Ргәацәыхьак ахәара узымгәагьуа, ажәытә гәаанцьқәа уерытаны уеырхышәашәаны зымҗа уахыгьлоу еигьума? Иунатазеи, Аслан?!

Аслан җымтуа дгылоуп.

Сарггы Анцәа иишаз уафьтәыҗсоуп, гхак змам дар-бану, зылпха ҳаура ида. Уара узы исхәыцуаз рацәан, аханатә асазқәа рахь аазара ҳа уанысышытуаз инар-кны.

Аслан. Иухэыцуаз сара сазтцаазом, аха сзых-шазаалак уара уцеихаб сакэын, исхароу хэа акы ыказаргы...

Қыалашьбеи. Аиҳа зхароу аитца зхароу хэа ихафсхёу ртытуа хагёылалар – акакны хзеицааизом: иахьагы, уатцёгы. Икалаз арееира – абри ауп уаргы саргы хызыхэыцша. Убзиязбахэқа сахауеит. Иыызарызеи, иабицара иацсоу азё иоуп хэа анузырхёо, сара сзы уи еихау гөахэарак ыказам. Аха сгёи иамыхёо сазхёогы мацыфзам уара узы.

Аслан. Хазтаху цёоук ракёым.

Қыалашьбеи. Ус акөхап. Шықэсык апхьа Стампылка дупхёеит авезир Дилавер-пашья.

Аслан. Ус икан.

Қыалашьбеи. Азёи инапала амат икыр итахын авезир. Убри акны уара уалихит, избан Аслан?

Аслан. Амахагыара згөагыуа азё сакёны сахьиц-хьазаз саргы ицбасхёоит.

Қыалашьбеи. Цъара акы дақёымгёыгуа унеиц-хьарызма?

Аслан. Аллаҳ иныс, акөыркан аныс, саб, уара узы исықөнагам схы ишатөасымшьо! Гёынамзарак сымазаргы, сгёи итажьуп, хатала сара иггёырфёоуп. Саб сзыхшаз – Апсны ах узы иснымаало мөак санылар, схата сарцшзома?! Стампылнтөи сшаа-хынхёызтцөкья ауаф нага дузаасышьтит, угөуеа-нызарц узаасыцхайт...

Қыалашьбеи. Ацхаражөхөаф дзатахыз аби-цеи хабжъара? Убри акара хайцөыхарахама, Аслан?

Аслан. Саргы истахын исаҳаз зегы сёала иуасхёарц, аха уара уанысмыцхья, аaira сзымгөа-гыт...

Қыалашьбеи. Иугөагындаз...

Аслан фымтуа дгылоуп.

Изуцэыззари, агэахэа снаҗеит, авезирунеиҗагыланы, умшэа-умырха ажэацбарала ихэтэз ахьиоухэаз: апсуатас, хабицара иеиуоу ишихэтэз, иуххьандаз Аслан! Сыцкэын унапала, Апсны ахра хыда инижьырц итахын, ахэынга! Удмыршыкэа уахьауижьыз ауп ицъасшьо...

Аслан. Ападишьах ипа Решьат ибзоуруп: мазала ашхэа стартэаны, Трабзонынза саартэеицш еиҗикааит, уинахыс имариан...

Қыалашьбеи. Решьат хазына... Сыхшара уш-реихабу схамыштзеит, Аслан. Дгьыл җатцак акэзам уара иухэтоу... Саргьы сықэра ааит, ишубо...

Аслан. Аллаҳ назаза ухатэеишьааит!

Қыалашьбеи. Сара сыцсра акэзам гэырфас исымоу. Акыр сылшақеит, аха итҗегьы хағгэахар стахуп. Апхьан ишысхэаз, уара узы исхэыцуаз акы ыкам, аха аамтақ сазыцшың... *(Даатгыланы Аслан иблақаа дырхыңшыло даагылоит.)* Уаргьы саргьы хабжьара иказааит, макьана.

Аслан. Еилкаауп.

Қыалашьбеи. Сазны злаузымдыруа хэа акгы ыкам. Даргьы харгьы хазлеизуаам хэа гэаанцъ дук хабжьазам: хацэгьа-хабзиа еилахэуп, аизыкара хабжьоуп, зегь рыла жэларык хауп. Аха ишудыруа, сахра иналтңны хазы иказар цэгьа ирбом, акы иназгэамтцыр, реырсақьаны «хара хсазқэоуп» хэа иаагылоит. Уи хара хакзаара, хамчхара тңнашэаауеит. Аамтала, ахадара рызташа азэ дырхасыргылар стахын, аха ианыргэамцха, изыцшьазгаз аамтала хэа сақэытцит, исыргыцкыр стахымхеит... Сазны да-хагылазароуп, раамста дукэа зегьы зхатгьылаша, хра рызташа азэы.

Аслан. Асазқэа уи иашьцылазам жэйтэнатэ аа-хыс.

Қыалашьбеи. Иаршыцылатэуп.

А с л а н. Имариахом.

Қыалашьбеи. Аңсуаа хкны имариоу ус ыказам, Аслан! Сычкэынаны, Акэа санахадыргылаз, азэггы дысхатгыларц итахзамызт. Аамста дуцэа зеггы, Аңсны хара хада ах дыказам хэа игылан, арахь дара-дара анибартцэара иафын, ажэлар еибадыршыуан, ашыа рыбжьан, акакны изеицымааиуа маха-маха еиошан. Аха уиаахыс хыхынзааихьоу убоит: азэы хакэнишьо, азэы хмарианы хайбо хакам. Хгэылацэа, агырцэа цыршеикэа, рыгага иацэшэо икахтцеит, азахэкэеи хареи патула хаизыкоуп. Анаца инаркны Батымынза, хашхэакэа леиоциуа амшын ихуп, ар хамоуп, бцарла хайбытоуп... (*Хамтэақы даалеиоциуа.*) Сазны дахагылазароуп Ачачбақэа хтаацэара еиуоу, иныкэызгаша хатца нагак.

А с л а н. Усеиңш калашьяк амоума, саб?!

Қыалашьбеи. Иамоуп! Абри уара уакэхароуп, Чачба Асланбеи, – Аңсны ах ицеихаб. Хжэытэ гэаанцкэа азы инатаны, абри аус харееироуп уаргы саргы! Сазны аныкэгара зылшаз, Аңсны ахра аныкэгарагы илшоит. Ихарееиуеит, хаилибакаар... Аха рееишьак аиоузом, уареи сареи хабжьара агэреибагара аныкамла.

А с л а н. Гэынамзарак умоуп...

Қыалашьбеи. Агэынамзара даеакуп... Гэрамгарак ублақэа ирхызбаалоит, сычкэын, сыгэра умгошэа збоит. Акэырқан аныс, иудызгалаз гэыкала ишудызгалаз, Аллах иныс, Аслан!

А с л а н. Саб! Уаргы саргы абасеиңш гэаартыла хайцэажэартэ еиңш, зеггы зымчу Аллах дузза алшара ахьхатэаз азы, насың сыманы схы сыңхэзоит.

Қыалашьбеи. Аллах илцха хагимыжьааит уажэынахысгы! Сгэы узтынчуп, аха иаха итынчхоит, Аслан, уаргы атоуба шытоутар.

Аслан фитуам.

Зегьякоуп сыгэра угом.

А с л а н. Аллахи аҕэыркани уанырныкэ нахыс...

Қ ь а л а ш ь б е и (Аслан иажэа далгаанза ибжыи ир-
гоит). Дадын!

Д а д ы н (дласны даафналаны). Сузызырфоеит, саҳ
ухатқы!

Қ ь а л а ш ь б е и. Абраанза иаҳзаага, зылпха ҳаура
Аллах ишәкәы!

Д а д ы н. Уажэытәкыа, саҳ ухатқы! (Дласны дцоит.)

Қ ь а л а ш ь б е и (игәалаканы ихы фышьтыхны).
Иа, хшамкәаны ҳазшаз, шыарда зымчу, иахьа исутаз
агәахәара инагзаны исырба! Ацәгыара ҳацәыхьча,
улыпха-угәыпха уаҳзамеигзан, ҳара уматцуоцәа!

Ақьафын шкәакәа зкәыршоу аҕэыркән иманы дласны
даафналоит Д а д ы н, амаршәа кны астал инықәтцаны
мачк акара днаскьаны днагылоит.

Д а д ы н. Уаха сутахума, саҳ ухатқы?

Қ ь а л а ш ь б е и. Маза ҳамазам. (Аҕэыркән иакэыр-
шоу аамхуа.) Уааскыа, Аслан, алпха умазааит!

Аслан астал днадгыланы иаргъа напы Аҕэыркән ина-
қәикуеит.

Ихәатәу уара иудырп...

А с л а н (ихы фышьтыхны). Иа, зегъы зымчу:
апсабарагы, ауаатәыфсагы, азгы, амцагы, аду-
неи иқәу зегъы шамкәан изшаз Аллаҳ Дузза! Ажәфән
ақынтәи уара иаҳзылаушьтыз, ауаатәыфса ҳаазага
Аҕэыркән саргъа маға нақәкны, уёапхьа тоуба
шьтастцоит: саб сзыхшаз, Ацсны ах, аб иахь аца
ихәтоу иматц аура ада даеакала ахымфәпгашьа схы
ишатәасымшьо, бзиарамзар цәгыарак шизысым-
хәыцуа, дызхагылоу ахрей, ихатгыло ацсуа жәлари
рныкәгаразы мфас илихуа, сара мфас сызнитцо
сшацныкәо, пырхагак шисымто, игәы дазыршьра
акы акатцара идырны схы ишатәасымшьо! Сажәа
анысзынамыгза, сазыразны исыдыскылоит зегъ

зымчу уара исықәнаурго! Исанаужьырц сухәоит, Аллаҳ Дузза, сымдырра иахъаны, сзыхшаз саб иахь иахъанза гәынамзарақәак ахьсымаз. Исанажь сыпсыгера! Алшара сыта: пыршәак сымамкәа уара уматц ауразы, саб сзыхшаз саргъажәфаны сивагыларц азы!

Қ ь а л а ш ь б е и. Аллаҳ уихъчааит, сычкәын! (Дадын иахь.) Ақәырқан атыцахь инага.

Дадын Ақәырқан ақьафын инылахәаны зны Қьалашьбеи
Аслани дрыхәацшуа даагылоит.

Д а д ы н. Хауаажәлар рхъаа ахәырбгъыц ақәышәтцеит, шәеигымхааит аби цей, шәыххъазгеит! (Днареихьырхәаны ацара иеазикүеит.)

Қ ь а л а ш ь б е и (Дадын иахь). Ацснаа зегъы ирахәаит, раҳ игәатцәахы иалаз атцөымг жьакца нақ ишалихыз! Ргәы ацхарра талааит ауаа қьиақәа!

Дадын деитанхьырхәаны азныказ дцарц ифьинеихоит, аха даатгыланы дырзыпшуеит, нас дцоит.

Аслан, уааскьа арахь!

Аслан иаб дниззаигәаханы, инапы днагәзуеит, Қьалашь уи дааигәыдыхәқәаланы дгәыдикылоит, абри аамтазы Да -
д ы н фьыц даафналаны дрыхәацшуа дгылоуп.

Уаргъы саргъы ххәоу еибытаны ханааидгыла, ихалымшара иқоузеи, сычкәын!

Д а д ы н. Саҳ ухатқы, асас дутоуп Стампылынтәи, Енвер-ага.

А с л а н. Стампылынтәи?

Д а д ы н. Авизир сааишьтит ихәеит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Сафар даахъазар арахь дааиааит.

Д а д ы н. Сафарбеи дмааизацт...

Қ ь а л а ш ь б е и. Сазны ааста Лыхны харахама?!

Д а д ы н. Иаха Псырзха иақәланы еимыртцәеит хәа ажәабжык хзааит, убри дыннархеит сгәахәуеит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Қстбара ыкоума?

Д а д ы н. Икоуп рхәеит, цқа ихаздыруам, ауаа
сышьтит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Иашыраа ирыхгазам, иубалап!
Асас даацхья!

Дадын дцоит.

А с л а н. Сара сындәылтып...

Қ ь а л а ш ь б е и. Ара указ! Усывагылаз саргъажә-
џа...

Дласны даацәыртцуеит атырқәа матәа беиала еилахәоу
Е н в е р - а г а, Қыалашьбеи днеизааигәаханы диџацшуа
даагылоит.

Бзиала уаабейт, Енвер-ага!

Е н в е р - а г а. Адунеи иқәу амсылманцәа зеггы
ирхылацшуа Аллаҳ дузыразхааит, Қыалашь Аҳмед-
бек! *(Днаиеихырхәоит.)*

Қ ь а л а ш ь б е и *(днахырхәаны)*. Деицаххылац-
шааит!

Е н в е р - а г а. Уара уахь саазышьтыз – Османлы
авезир Хада Дилавер-пашья, салам уитоит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Исалам шьардахааит!

Е н в е р - а г а *(Аслан дихәаңшуа, дцарц шитәху
иныңшуа)*. Мазажәак сымоуп...

Қ ь а л а ш ь б е и *(Аслан ихы наиқәкны)*. Асланбеи
Чачба – сцеихаб иоуп.

Е н в е р - а г а. Дындәылтцааит, сара ус истахуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Уара уңсы иатаху ахьудыруа
уңьышьбоит, ага, аха сцеихаб ицәыззо маза сымазам.
џбагы, сыңшәмара сызүтом...

Е н в е р - а г а. Авизир хада ажәабжьны изнаргеит,
Трабзон қасатәи аңашья – Таиар уара уахь дызхытцит,
мазала дтцәахны думоуп хәа.

Қ ь а л а ш ь б е и. Таиар исасра шсатәеишьаз
Аңсны зеггы ирдыруеит...

Е н в е р - а г а. Авизир дазыпшын, деикәңах дҕахәаны дизноугоит хәа.

Қ ь а л а ш ь б е и. Усеипш еикәшахатрак хабжьаны сыздыруам, уоашьазар ага?

Е н в е р - а г а. Убри дақәгәыгуан, Аллаҳ иныс! Османлы атоурых иазымдыруаз ацәгъара баапсза кайтцеит Таиар. Ауафы хәынга дудукулеит, аңашья!

Қ ь а л а ш ь б е и. Уажәа разаны уцәажәала, уххъаз-геит... Ахәынгара зхы иатәазшьаз Таиар иоума, даеа уааума, – зегъы Аллаҳ идыруеит.

Е н в е р - а г а. Харгъы иаадыруеит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Иарбан ижәдыруа?

Е н в е р - а г а. А普林ц Решьат дызшьыз Таиар шиакәу.

А с л а н. А普林ц Решьат?!

Қ ь а л а ш ь б е и (Аслан иахь). Уахәара сахьым-затт... (Енвер-ага иахь.) Агәра ганы ижәдыруазар, дыкнашәхәндаз сара сахь ихы ирхаанза, уеизгъы ауаа рыкнахара шәзымариоуп.

Е н в е р - а г а. Изхарам азәгъы дыкнаххазом, аңашья!

Қ ь а л а ш ь б е и. Усеипш аиашара шәылазар, аус цкьа итышәтцаа, изхароуи изхарами еилшәырга.

Е н в е р - а г а. Уа, Аллаҳ, Аллаҳ! Решьат дызшьыз Таиар иакәзам ухәарц утахума, аңашья?! Нас дарбану, уара утәала?

Қ ь а л а ш ь б е и. Арахь уаазышьтыз ибзиазаны идыруеит: дызшьыз, дыззыршьыз, ишьрашеиҕкааз... Таиар-ңашья ицстазаара зегъы асултан Селим иматц аура иазкын.

Е н в е р - а г а. Амца уалахәмаруеит, Қбалашь Ахмед-бек! Аамта баша иахгарым, амшын ахьын-затынчу амҕа ҳақәтца. Османтәи аимпериа асултан Селим Ахпатәи ица дызшьыз изнагара дазыпшуп. Адтца рыта, Таиар ағбахь днаргааит, дааидҕахәаланы.

Қ ь а л а ш ь б е и. Уеилкаара итцеггы еиғзар акэын, Енвер-ага.

Е н в е р - а г а. Избан иара?

Қ ь а л а ш ь б е и. Таиар Апсны дасасуп, апсуаа зеггы дхасасуп.

Е н в е р - а г а. Апсны – химпериа дузза иахэтакуп, уи ахадара иудыртцо ажэак ахымхэаакэа анагзара ууалуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Хара апсуаа азэы ифеапхьа уалк хақэны хаздыруам. Пату хақэызтцаз хайфызоуп, ихақэзымтцаз... Цьоукы рыпсы иатаххаз ала хазныкэом, ага. Таиар мчыла дауаагах, иха-ла дахзааит, хара ихахэтоу – пату икэтцаны ибароуп. Дхазутазом, насггы, ишухэаз еипш, ахаиуан еипш дааидфеахэаланы. Сахтынра уонагыланы, абри афыза ажэа хьантэ ахэара злоугэағызэеи, ишпасыкэнаургеи, ага?!.. Аллаһ иныс...

А с л а н (*иаб мыцхэы дшацралаз аагэатаны*). Саб!..

Қ ь а л а ш ь б е и (*иҫааиқәкуа, Аслан иахь*). Закэ уаау убоит, Аслан, зыкны аус хамоу! (*Енвер-ага иахь*.) Атыхэтэан иуасхэо абри ауп: асултан псыцқала уизыкатцэкьазар, уизнеи Стампыл ушнеилак. Умшэакэа изеитахэа Решьат ишьра еиҫызкааз авизир Хада иашьеи иареи шракэу, Таиар-цашьа иарбанзаалак харак шимам.

Е н в е р - а г а. Сара хык ауп исхагылоу!

Қ ь а л а ш ь б е и. Сарггы хык ауп исхагылоу!..

Енвер-ага ҫитуам.

Аллаһ иныс, асултан игэацэыхьак акатцара шыстахым, сара уи атахмада ииашатцэкьаны дрыцхасшьоит...

Е н в е р - а г а. Ацха уҫытцызжжует, апашья!.. Ианакэзаалак химпериа гэыцқала ушазыкэмыз хзымдыруа цьумшьалан...

Қ ь а л а ш ь б е и. Акыршықәса шәфызара ныкәаа-геит...

Е н в е р - а г а. Иа, Аллах, Аллах! Нас, иупырхагада уажэнахысгы аныкәгара?! Адунеи абжа зым-пытдаку химпериа ду цэымгс ухы зоутозеи, ужәларгы уаргы шәахькылнагаша ушцазазымхәыц-уеи, апашья?!

Қ ь а л а ш ь б е и. Ххәыцшья хара ихазныжь, ага. Хара, апсуаа, даеакала еилахкаауеит ауафьтәыфса ихымфадгашья.

Е н в е р - а г а. Авизир Дилавер-пашья асултан Селим инапынтцала ажәа узааицхаит. Ражәа уахымпакәа, уара уахь сыззаарышьтыз аус анеифеурцаа: х-бунчукк змоу ачын наутаны Ахтынра Дузза уаладырхәуеит, визирс укартоит. Ахацәа иреиуоу ухшара зегьы «бег» хәа ахьз харакы рыхтахоит. Урт зегьы есышықәса хәба-хәба қьес ахьы роуа икалоит. Уара уакәзар...

Қ ь а л а ш ь б е и (*иажәа анагзаха имтәкәа*). Енвер-ага, сычхара цумшәан, уххязгеит! Ачын, аматцуреи, ахьи рзы сахтынра амзырха италаз асас дшысымтиуа сызрахәа уаазышьтыз. Исызрахәа мыцхәы сгәы сшадыршьыз, абри афьза амахагьара ахьсыдыргалаз азы.

Е н в е р - а г а. Адунеи шамкәаны изшаз, Аллах уигәапханы апстазаара зитаз апсуа ду Қыалашь Ахмед-пашья! Ауафьтәыфса ипстазаара пату шақәтатәу удыруан есқынгы, арыцхашьяра улан. Ападишьяхи авизири рғацхья акгы сапсамшәа скаумтан. Снапы ианыртцаз сзынамыгзакәа Стампылка неишьяк сымазам.

Қ ь а л а ш ь б е и. Неишьяк умамзар, ара уҳамаз, иузымдыруа иагьа жәабжь уеихәап Таиаргы. Асас пату ҳазикәуп апсуаа, иагьа игзаргы.

Е н в е р - а г а. Таиар дызбар стахуп...

Қ ь а л а ш ь б е и. Саргы истахын шәеибабар, иғала зегь уеихәарын, аха шәарыцара дыргеит.

Енвер - ага. Уаха ак соуҳәарц угәы итазами, аңашьа? (Қылашьбеи аҗак аныкаимҗа, иаңиҗоит.) Аллаҳ уитцапшуазар моақы сықәтца... Таиар маңыана ипсы штоу сытара улымшозар, ма ихы хтәаны Стампылҗа изгартә еипш усыцхраа.

Қ ы а л а ш ь б е и (дааччаны, ибжьы наимҗаны). Ихы хтәаны уҳәама?! Ихы хтәаны иануахта, ихәамц иазааузеи, ага!.. Аллаҳ апстазаара зитаз ауафы ихы нықәкны ахтәара ххы излатәахшыарызеи?.. Уца, Енвер-ага, умға уқәла амшын узыцәгъахаанза.

Е н в е р - а г а (днышьамхнышгыланы). Қылашь Аҳмед-пашьа! Суҳәоит сыпхастоумтәын, цъара псы-хәак сықатца...

А с л а н (ибжьы наимҗаны). Угыл арахь!

Енвер ағылара дналагоит.

Ахымғапгашьа уеақәыршәа, аимпериа аматцуфы!.. Уанааиуаз ахырхәара уатәоумшьазеит, убҗа ғазшәа ухы ркыакыаны угылан, уажәы?!..

Қ ы а л а ш ь б е и. Уца Енвер, унеи Стампылҗа, уара ухы азәгъы итахзам...

Е н в е р - а г а. Сара сцап, аха уиала интәазом ари аус. Сара схы ртахымхаргъы, иртаххаша даеазә ихы калап...

Қ ы а л а ш ь б е и. Таиари сареи хәхқәа дышреип-хызуа иара ихы ицәымзааит авизир! Хилакысыр итахымзар, дҳаламкысааит, ҳаимыргәамтцааит.

Е н в е р - а г а. Амға «бзиа» ылухит, иузыхирхааит, аңашьа! (Дласны дцоит.)

Қылашьбеи амшын дхыпшыло хамтакы дгылоуп, нас иаалырҗаны, дымтдысзо игылоу Аслан ихы наиқәкуа.

Қ ы а л а ш ь б е и. Ихәашьа уаҳаит...

А с л а н. Ихәартәеипш далақоуп, ихәашьазаа-лакҗы... Османаа римпериа алым иафызоуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ахапыцқәа акыр ицагәхьеит.
А с л а н. Ҳара ҳазымкако акынза ицагәзам. Иаҳ-
зимур акәын Таиар...

Қ ь а л а ш ь б е и. Иакәшәашья ихатцашьоуп...

А с л а н. Ацсны далганы цъара дышьтызар...

Қ ь а л а ш ь б е и. Акыр хнатозар...

А с л а н. Цъара акҳазбароуп, аибашьяр хтахымзар...

Қ ь а л а ш ь б е и. Иахтахзам. Драхтар акәхоит.

А с л а н. Исзеилымкааит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Аибашьяр хнарцап угәахәуазар,
Енвер-ага ишихәаз еипш, дааидәахәаланы днага-
ны дрыта! Дыкнарҳааит, ихы хырсааит, ицәа дырқа-
цааит, – дара дыртәуп, иртаху изыруааит...

А с л а н. Ацсны аҳ абри афыза ахәынгара ица
иатәеишьозар... Абри афыза сазыпшымызт.

Қ ь а л а ш ь б е и. Угәы уасыршыт!..

А с л а н. Спышәара затахыз?..

Қ ь а л а ш ь б е и. Ҳацстазаара зегъы цышәароуп,
усзымгәамтцын, Аслан. Уара уиашоуп, ҳзыниалакгъы
хашуаау ҳаанхароуп. Стампылтәи Ахтынра Дуаа,
иара усгъы, рцагъара ҳахъахзасыз рзыхгомызт,
уажәы Таиаргъы данацла, зныкала ҫ-жәак ркырц
рызбеит: Таиар итархара, ацсуаагъы ҳахъырхәра. Аус
зыршо авизир хада иоуп, иалиго аабап...

А с л а н. Цъара цсыхәак катцатәуп, саб...

Қ ь а л а ш ь б е и. Ирызбашаз рызбахьеит, аибашь-
ра ҳзацәцазом.

А с л а н. Ҳара ҳажәлар мачуп...

Қ ь а л а ш ь б е и. Ужәлар кәнумшьан, Аслан! Саб
цсатабзиа Ацсны ахра данахадыргылаз итцегъы
имачын ҳауаажәлар. Иаргъы дқәыпцын, жәаа
шықәса ракәзан ихытцуаз. Ацсны иакәлаз имеретаа
рах Алықсандри, ахалцыхьтәи ацашъеи рырқәа
кәыбаса итеитцеит Кәыдры ахықәан, хынтә иара ир
ишреихазгъы. Нас, ҳара акы ҳацсамкәа ҳакоума!

А с л а н. Амч еснагъ азы азаагома?..

Қ ь а л а ш ь б е и. Иаанагоит, амаа акышья уаф дақәшәар!

А с л а н. Иахьатәи османаа рымч ахьынзагәгәу здыруеит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Сара исыздыруам угәахәуама?!

Афыцаггы хамтак ҫыртуам.

Ацсны снахагылазар аахыс, хынтәны, хуаа хатәрақәа ааизганы, мазала ацәажәара еиҫыскааит. Ускан, Акәа абаа знапаҫы иҫаз османаа рыруаа храбашьны рытцара рыдызгалеит. Азәырфы сажәа иахатцгылеит, аха изтахымхаз еиҳахеит, ирзымгәаггыт.

А с л а н. Ирзымгәаггыт?..

Қ ь а л а ш ь б е и. Ирзымгәаггыт, абри уара уеицш ихәыцуан азы.

А с л а н. Сара сеицш?!.

Қ ь а л а ш ь б е и. Османаа амч ду шрымаз агәра ргон, аха дарггы акы ишацсаз изазхәыцуамызт, ҫагыларак ҫартар уатҫы иахзаанагозеи хәа ихәыцуан.

А с л а н. Ишәаны-изаны ахымҫацгара ҫазшья баацсума?..

Қ ь а л а ш ь б е и. Ганкахьала ибаацсзам, иагьатәхуп! Аха, мыцхәы ихәыцыз ишья изузом, Аслан! Ауафытәыҫса, илшара агәра изымго даныҫкала лахьыцәгьароуп изыцшу. Ажәларггы убас ауп!

А с л а н. Мзызк амамкәа иҫам...

Қ ь а л а ш ь б е и. Ххьыцшны аҫазаара иҳаланаа-зас атәраҫазшья хзаиааиуам, иҳазҳалцом, иҳалаҫены хәаәеуеит, агәагьра хамнахуеит.

А с л а н. Нас, иахьатәи хтагылазаашьяҫы хашца-ҫалои?

Қ ь а л а ш ь б е и. Аибашьра иалаго хара хәкәзам. Азеицшшәартара ажәлар еиднакылоит. Уаанза ирзымгәагьуаз рымгәагьыр ада цсыхәак рымамкәа итанаргылоит. Хара, ацсуаа, ишудыруа,

ацсра ааста ахьымзг аталара ҳаҷәшәоит, уи азы,
ихалымшашагы халхаршоит, ашәартара абла
ҳантапшлак. Хажәлар азәк иеипш ианейдгыла,
ирылымшар акгы ыкам, ианейкәшахагы, реид-
кылара ус мариам. Абас Анцәа ҳаишеит! Хара хус
хада реидкылароуп. Уи анхалымша, ҳаиха зымчу
дара иахьыртаху ҳазааргоит. Аурыскәеи османаа-
атырқәцәеи еинааларашәа ак рыбжьазаргы, шьар-
да нтырак аиузом, харак имгакәа, айбашьра ғыц
иалагоит. Ускан ҳаха роузом, ихадароу ҳара ҳакәзам
азы, рымчкәа зегы арахь ирзаашьтзом. Абри
атагылазаашья ҳара ххы иахархәроуп, Аслан!

А с л а н. Лассы-лассы суѐцаауазтгы иагъа хшыѳ
сырхарын...

Қ ы а л а ш ь б е и. Ихъшәзам!..

А с л а н. Удтақәа сырзыпшүп, саҳ үхатцкы!

Қыалашыбеи. Ақтәи сыдта, иухоу атырқәа сарықь нақ иноухыхны, ацсыуа хылқарчк ухатца, иаға иунаалоит, Ах ипа!

А с л а н. Сазхэыцхьеит, исырееиуеит...

Қыалашыбеи. Асбатәи азы ҳахшыџ неилах-
тароуп... Адунеи абжа зымпытқаку аимпериа акны
аус җамоуп, иахзаауа риааира ҳзымариахазом. Ац-
хыраара хтахоит. Азахәқәа ажәа рнахтар ушца-
хәадшүеи, рацәас иахзырбарыма?

Аслан. Рацәас иахзырбазом, саб. Җазтагылоу аҗны, ацхырааразы аҗәа анырнахамтца ргәы иахәр-шыуеит.

Қ ы а л а ш ь б е и. Аибашьра еибашьроуп, ашьа-
тэара ацгэышьоуп...

А с л а н. Хара хтәы ххәап, икарташа дара ирдыруеит. Османаи дареи акырынтә еидыслахьеит, иртахам. Аибашьракны аңышәа рымоуп, ахатцаракны азә ишыхахь игылазом...

Қ ь а л а ш ь б е и. Азахәқәа иахьа избама!

А с л а н. Ҳаиашъара пату ақәыртцоит. Хатала уара чыдала пату уқәыртцоит, иагъуқәгәыгуеит, Апсны Аҳ!

Қ ь а л а ш ь б е и. Абри аус аиёкаара уара унапы ианыстцоит, Аҳ ица! Иутаху гәыпфок аашьтххны урызца.

А с л а н (*днахырхәаны*). Еилыскааит, итабуп сыгә-рагаразы!

Қ ь а л а ш ь б е и. Аслан! Апсны аңеипш апсуаа зегъы ихахьымзгуп, аха чыдала хара, Апсны аҳцәа хабицара ихахьымзгуп. Хажәлар анахзымхьча ҳақс-тазаара акгъы иацсазам.

А с л а н. Саргъы убасеипш схәыцуеит.

Алашара ғыцәаауеит

Апшьбатәи асахъа

Абааш ашьапаны. Дадын инапқәа ишьтахъала инеиқә-тцаны амшын дхыцшыло дгылоуп. Р а б и а азәы дыш-ишьтоу лныцшуа даацәыртцны, Дадын даагәатаны зны даатгылоит, аха нас иара иахь лғыналхоит, азныказ лар-гъы амшын дхыцшыло даагылоит.

Р а б и а. Амшын агәы тынчуп.

Д а д ы н (*даагәатаны*). Ма уи ак агәы тынчзааит.

Р а б и а. Ублақәа гәамтцрак рхызбаалоит...

Д а д ы н. Чыдала гәамтцрак сымазам, аҳкәажә быххъазгеит! Аамта хьантак ҳтагылеит.

Р а б и а. Ҳзалтцру?

Д а д ы н. Апсха Ду дахьхамоу...

Р а б и а. Иңеихаби иареи еинаалеит рхәеит...

Д а д ы н. Анцәа имчала!

Р а б и а. Ирзынагзару?

Д а д ы н. Иаб иёацхъа атоуба шьтеитцеит Аслан...

Р а б и а. Аоҫтаагъы Аллаҳ иёацхъа атоуба шьтеи-тахъан рхәоит...

Р а б и а. Аһаатәыфса иаҫа еигъуп үгәхәүама?..

Дадын. Убас иказ ракэын иахьанза аби цei
ирыбжыагылаз, аха Анцэа имтаны еинышэеит. Хай,
шыри, Апснаа зегьы ирбондаз сгэахэуан, игэы-
деibaхэхэала иангылаз!..

Д а д ы н. Еиҕыгэхэааны! Игэзырхагаха!

Да дын. Зыххь згаша Ацсха иансыдитца ауаа
изысышытит.

Раби а. Иухәтәз җаутцеит, аха уажәоума сара
иансахәтәыз? Агәхаштра үмоушәа збоит, Дадын.

Да ды н. Акгы схамыштзеит, быххъазгеит... Бара
былпха смоуштгы Ахтыра ахылапшфы иматтура
пхызлаггы избарымызт...

Р а б и а. Сара устәүп хәа уаазгеит. Ахымҗаңгашья
уеузақәыршәар, уара иузеигьуп, сахәшьаңа! Суз-
гәамтар...

Дады н. Бара бзы амцагы салапалоит, Рабия-
Ханым бхаткы, иатахханы икалар...

Раби а. Чыдала сказы акы сашытазам, Анцәа исатәеишыаз сахашшааргы гәнаҳароуп... Хара зегы иахуалу, жәларык рхы – Апсха Ду ихзызаароуп. Ихы хәыцкгы алымшәо дыхьчатәуп...

Да ды н. Итцабыргуп, дахьынзакоу зеггы хакоуп,
Анцэа шьарда антцыра иатэеишьааит!

Р а б и а. Анцэа иахзихэыцуа уаргы саргы дыр-
шыак хамазам... Данхзымышча, хазтагылараны икоу
азхэыцратёкыагы стахым.

Да ды н. Ацэгъара икхыблазааит! Иа, Анцэа Ду,
сүхэоит...

Р а б и а (*иажәа днаҕыфланы*). Анцәа ихәара ма-
цара азхазом. Ацсха дзыцсоу дырны ихатгыло
рацәафызаргы, дызтахымгы мацыфзам. Икәрагы
акыр инаскьеит, уи акәхап: даазкәылаз агәыпшқара
тигеит, ихшыфгы уаанзеипш ицхафыруам.

Д а д ы н. Усеипш ак идсымбалацт...

Р а б и а (*иаарцъбараны*). Ублақәа цқәа иаарты,
Ахтынра ахылапшы! Инаганы икәа итаиртәаз
аматапшы наҕ итцатәуп, ашхам иланатцаанза. Аслан
афстаа дигратәоуп, Запшыаа рышхам ишыа иалоуп.
Ашәартара дыштагылоу изгәатазом Ацсха.

Д а д ы н. Иахәара сзыМариам...

Р а б и а. Иахәара атахзам, ихахьгы иааигазом.
Аус иара изымдыруа еиҕекаатәуп.

Д а д ы н. Иарбан усу? Исызмырееиуа ак
сыдгалатәым, Рабиа-Ханым быххызгеит...

Р а б и а. Ацсха ипеихаби иареи цхаррак рыб-
жамлароуп, ибжъалахъазаргы, ирыбжыпсаартә
еипш икататәуп. Цъара акы дақәимыргәыгкәа
игәыдибакыларымызт... Хара дахшыаанза Анцәа
димшыааит, аха мышкы зны даныҕамла, итәартә
Маршыанаа рахәшыацак изынхароуп.

Д а д ы н (*ахәара ицәыуадафны, аха игәағны*). Са-
фаргы дыҕоуп...

Р а б и а. Уи итәы мариоуп!

Д а д ы н. Батал макъана дычкәынцәоуп, аитц-
бацәагы...

Р а б и а. Ихәычымкәаны изызхахъада, Дадын!
Дәеа фба-хца шықәса роуп...

Д а д ы н. Еилыскааит, сан лахәшыа...

С а ф а р даацәыртцуеит, ишеицәажәоз аагәатаны
даатгылоит.

Р а б и а. Уа узгылоузеи, арахь уааскыа, Сафарбеи!

Дадын рфыцагы днареихырхәаны дцоит.

С а ф а р. Сышәпырхагамхазааит...

Р а б и а. Уара иуцәаазо хәа ихәмоузеи, Сафарбеи!..

С а ф а р. «Беи» хәа сахәатәым, быххьазгеит, ис-
нааларым...

Р а б и а. Иунаалоит... Асланбеи рхәозар, уара Са-
фарбеи зунымааларызеи?!

С а ф а р. Аслан итәы хазуп...

Р а б и а. Аслан аамста дукәа драхәшьацоуп,
уара анхәҗтыпҗа улыхшеит, уи азы убжатаны ухы
уцхьазоит...

С а ф а р. Сара сапҗхьа Анцәа апҗстазаара ииҗеит...

Р а б и а. Апҗсны ах иҗа уоуп, ухы шыҗыхны икыз,
Сафарбеи! Уеурмачыр, узҗаху угәрагара рцәызуеит,
узҗахым иҗегьы удырмачырц иапшьыргоит. Уаб
уара чыдала дузыхан...

С а ф а р. Дысзыкан? Исыкәнамгоз акыр кастама?

Р а б и а. Мап, мап, уара ахымҗапҗашьа удыруеит.
Икоузеи Лыхныка, уҗаацәа шҗакоу?

С а ф а р. Ааигәа исымбацт. Иаазгарц сҗахуп...

Р а б и а. Ах, Жәыргыҗынтәи иааумгазацт!.. Уахь
иҗазааит макьана. Аслани уареи шәеикәшәахьоума?

С а ф а р. Аслан?..

Р а б и а. Уашьеихаб. Ара дыкоуп.

С а ф а р. Абыржәоуп Лыхнынтәи санааз, саб иахь
анеирагьы сахьымзацт. Иаашьоузеи?

Р а б и а. Уареи сареи ихәзхәода... Хҗыск калеит,
Сафарбеи, угәы уазыршьыша.

С а ф а р. Сгәы сазыршьыша?

Р а б и а. Уаб иеипсахит... Иҗеихаб дипҗхьаны даа-
ганы динаалеит, иагьгәыдеибакылеит.

С а ф а р(иахаз деигәырҗьаны). Аби җеи акаҗны еи-
цааизар, еихау агәыргьара абакоу, ахкәажә бхатҗкы!..

Р а б и а. Иҗегьы уеилгазар акәын, Сафар!

Алашара ғыҗәаауеит.

Ахәбатәи асахьа

Ахтынраҕны. Инеикәцәажәа-ааикәцәажәо игылоуп: Му-
ратбей, Манучар, Мсауст. Атрон аргъарахьала
ҕымтуа дгылоуп ахылпарч зоу Аслан, армарахьала –
Сафар.

Д а д ы н (даацәырҕны днарейхырхәаны). Шәтыпқәа
аанышәкыл, шәыххьазгеит...

М а н у ч а р (Дадын иахь иныҕакишәа). Игәалаҕа-
заара шҕакоу?

Д а д ы н. Ишпауасхәари...

Рыхыкҕы инеивагыланы иаагылоит. Қ ь а л а ш ь б е и
даацәыртны, ахцәа днарейхырхәаны, итыпахь днени
днарылапшуа даагылоит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Бзиала шәаабейт, ахцәа шәхат-
кы!

Зегы наиейхырхәаны атак иртоит.

(Дадын иахь.) Зегы адырра рытара уахьымзеит
сгәахәуейт, Запшыица Шьрынбей дызбазом...

Д а д ы н. Ишсыдутаз еипш, схата сизцеит, ух-
хьазгеит, патула даасыпхьейт, аха... Апсха усыз-
иейхырхәа, иаапхьара сазыпшымызт, сазыҕаттам,
сашьцәагы снарызтцаап, иахәтаны ианахапхьазо
хизнеиуейт, абас узааицхәит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Анцәа ахьзара ритааит!.. Аоны-
ҕагы унеимпхьазеит...

Д а д ы н. Саха имамышәа збейт, сасцәақәак итан,
иатырқәцоуп сгәахәуейт.

Қ ь а л а ш ь б е и (дааехырччаны). Рыхир ибааит!..

Дадын днахырхәан дцоит.

Акыршықәса ичхауа сааиуеит, аха саргъы ахахә салхзам, Аслан! Урызнеины урацәажәа уаншыцәа. Сара сатәарымбозаргъы, сызхагылоу ацсуа жәлар рахатыр рбааит, ахцәа ирыххәыцааит... Уаанза иранасыжьуаз, уажәшьтарнахыс исызранажьзом. Стампылтәи «асасцәа» рыдкылара иакәытцааит... Сара, Ацсны ах, скәыншьара ианакәымтц, рматцуцәа икәныршьо акынза срызныкәоит, абри рдырааит! Цсырзхаа инарықәланы еимыртцәеит, уашьа Сафаргъы датәарымбазеит. Абригъы дырееиааит, мап рхәозар, – иахьынзахацәоу дсырбоит...

А с л а н. Срызнеиуеит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Реааныркылааит! (*Ахцәа рахь.*) Ахцәа шәхаткы! Еицырдыруа уаф нагак ифызцәа-қәак иманы исасра ситеит, уажәааигәа. Иаара шма-зас инхозар сгәахәын, аха усеипш изыкамлеит.

М а н у ч а р. Дабантәааи?

Қ ь а л а ш ь б е и. Трабзонынтәи. Стампыл Ахтын-ра Ду акны ирахаит ари ауаф хара хәхь дшымфа-хытцыз. Асултан ихьзала, авезир Дилавер-цашьа иуафы марғьацалк дысзааишьтит. Хасас драхтар ртахуп, шәыххьазгеит!..

М с а у с т. Асас дахтиуа анбарбахьаз?

М а н у ч а р. Дзакә уафу хаздыруам...

М с а у с т. Дзакәызаалакгъы, асас – дсасуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ихатә дышәзымгәагьуазар, ма ихы хтцәаны ихашәта хәа хәашьак кәитцеит...

М с а у с т. Иара ихы хтцәаны даазышьтыз ир-зышьтзар акәын ирыхәтаз!

Қ ь а л а ш ь б е и. Уи афыза ххы иахзатәашьом...

М у р а т б е и. Иара дызустада, имазамзар?

Қ ь а л а ш ь б е и. Шьта маза ьказам: Карс ахы-лацшфы, Трабзонтәи ацашьа...

М а н у ч а р (*иажәа днаңыфланы*). Таиар-цашьа!

Қ ь а л а ш ь б е и. Саид-Ахмед Таиар-цашьа.

Мсауст. Адомбеикәа дреиуазаап, Гыртәылака
дцазтгы иагъа кәрышь иладырхарын!

Му р а т б е и. Алафхәара иазууазеи..

Мсауст. Цәгъарас икаитцазеи?

Ма н у ч а р (днаниңыфланы). Асултан Селим ица
Решәт дишьит, Гъачаа рахәшьаца.

Қ ь а л а ш ь б е и. Уара ишухәо иказам, Манучар...

Ма н у ч а р. Иара ихата иоуп, Жәыргыт ахтын-
ракны иалацәажәон...

Мсауст. Уабхәараа ирхәазар иагъа ииашахап!
Ацсуаа хәхәшьаца дишьытцәкьазар, хара хәхь аара
шпеигәагърыз, дхагамзар...

Қ ь а л а ш ь б е и. Дхагазам. Ацәгъара зуз Дилавер-
пашъа иуаа роуп. Ашьра кәзтцаз Таиар иакәызшәа
агәра идыргеит асултан Селим.

Мсауст. Ари ус ихазныжьзом. Хәхәшьаца ишъа
хзымуазар, хуаауп хәа адунеи икәххуазеи! Хара
табалаа хнапы ианышәтца шәыххъазгеит, ихар-
еиуеит, хәцкәынцәа назахқыр, дахыкәзаалак
дрыцшаауеит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Асултанцәа ршъа аура дара
ирусуп. Хара хызыхәыцша дачакуп: хасас дахтиир,
хазлоу ажәларкәа ркны хпатудахоит, арахъ, асултан
ица дызшыыз хәа иидыруа ацсуаа дтәахны дха-
моуп. Абас ажъа зкыз дызтагылаз афыза хтагылоуп.
Халыргашъас икахтцара абри ауп хазлацәажәаша.

Мсауст. Иаргы аф исааит, уаха цартак има-
мызшәа...

Қ ь а л а ш ь б е и. Ауафы арыцхара данакәшәа,
дыкәгәгыгуа рахъоуп деиханы дахъцо. Акысгыи,
иаб Батал-пашъа, хара Чачаа дхәхәшьапан, убри-
ггы дазымхәыцкәа дыкам, саншыцәа дукәа срыхъ-
чап ихәеит.

Ма н у ч а р. Иабггы бзиарак хзыкаимтцеит, иар-
ггы дмыжданы дахзааит... Аамтала, асқыар зхыганы
Акәа иакәлаз, Жәраб псаґабзиа иахтынра дахцаны,

атырқәцәа наганы итазыртәаз, иара иаб Батал-пашья иакәзамзи?

М с а у с т. Атоурых уагәыламлацәан, Манучар, иахьакәым укылнагоит.

М а н у ч а р (*агәамҕра иныңшуа*). Иабыкәу сахь-кылнаго? Еснагь гәалак шәымоуп шәара тцабалаа...

М с а у с т. Чыдала уара уахь гәалак ҳамазам ҳара, тцабалаа ҳәа узфү, уххьазгеит... Уагәыламлацәан ҳәа зхысхәауа узымдыруа укам. Акәатәи абаа, җажәи цшьба нызкь франк ҳәа изтииз уашьаду Лауан Ачачба иоуп! Батал-пашья иматтура наигзон, ибзиарақәагьы аадыруеит.

М а н у ч а р. Уи шьахәуп, аха Таиар ибзиарас иаадырузеи, зныкыр даабахьоума? Данкаҳа, иуацәа хаигәалашәеит, уаанза? Днызхыланы дахьынтәиааз дцааит: акгьы ихарамзар, ихы ирқьиааит, ихаразар, икәнаго ала дымҗасааит, абри ауп сара издыруа!

М с а у с т. Уанацәалбеит, иухәашьоузеи?!

М а н у ч а р. Цкәа уазхәыцыр еилукаауеит, атцабал! Асултан ица дызшьыз апсуаа дтәахны дышҳамоу анидыруа иханаижьуама?! Ихатыцан уара указар иханаужьрызу?!

М с а у с т. Исызуахәом!

М а н у ч а р. Иханаижьзом. Аимпериа дузза ҳандатлап, аха... Атырқәак изы жәларык җатцахәыс иахзыкатом!

Қ ь а л а ш ь б е и. Уи ауаф даҳзааит, исасра ҳаитеит, ҳчеицьыка далаҳарчеит. Нас, уажәы ҳааланы, уахьынтәиааз уца ҳәа злаиаххәари, ххы излатәахшьари?! Җабацәа иныкәыргоз ҳацсуа леишәа ҳацәхьатцуама, рыпсата ҳарцәгьома?! Апсуара ианаалом, уххьазгеит!

М а н у ч а р. Апсуара ухәаргьы... Апсуара ныкә-зымгаз акыр рыхьны удыруама?!

М с а у с т. Қылашыбеи уххызгеит, аказы сухэоит, ажэа рацэа хаумталан. Итцабыргны ар хзаарышьт-уеит хэа удыруазар, иҕахтцаша хәхәа!

Қ ы а л а ш ь б е и. Манучар дахыиашоу ак ыҕоуп, аибашыра ҳадыргалоит, изфытцыргаша рымоуп...

М у р а т б е и. Фышықэса рацхәа хшыҕаз еицш ҳаказтгы: Таиаргы дахзаазомызт, уажә хаазта-гылазгы хтагылазомызт...

Қ ы а л а ш ь б е и. Избо, агәалақәа умоуп, Мурат-беи, инагзаны ихәа уаналага...

М у р а т б е и. Сара сгәала афыза згәалоу рацәа-фуп, иноуҕагыланы ирызхэом акәымзар.

Қ ы а л а ш ь б е и. Изырымхәозеи?

М у р а т б е и. Ирызгәағуам... Атырқәцәеи ҳареи хаизыҕазаашәа хәахаршыцылахәан. Уара уаалаган хрылухит, тәамбарыла урызныкәеит: асултан дузза иуатәеишьаз ф-бунчукк змаз учынқәа нықәжәааны ирхынхәны изушьтит, есышықәса иуртоз жәанызқь хы мап ацәукит, ажәлар иршәоз абаць ашәара иакәухит. Иааизганы ирахталон...

Қ ы а л а ш ь б е и. Уаргы унацәа налушьуан! Анха-цәа урыхызаала, Муратбеи, иургәамтцыр умгәа тадырцәуеит. Османаи ҳареи аханатә ҳазхибарқьаз узымдыруашәа уцәажәоит. Аурысқәа рабашырақны хрыцхраарц ртахын.

М у р а т б е и. Аимпериа уаналахәха усоуп...

Қ ы а л а ш ь б е и. Иахтахны ҳалахәызма?! Жәытә хабдуцәа, иахәаны ирылахәхама, рымч дмырхеит. Уцәажәоит! Дара уеизгы еибашырак иалахәзароуп, ргәы цнатцәазом... Ғара ҳацкәынцәа залахарзрызеи, хымхацьымшьа! Иара усгы, аурысқәа ҳазрабашыри, рыцәгьарас иаадыруазеи?!

М у р а т б е и. Уртгы мыцхәы ҳархынхаларым, уххызгеит, изакә уааугы ҳаздыруам.

Қ ы а л а ш ь б е и. Изакә уаазаалакгы, атырқәцәа иреицәазам. Унеи Крымынза, шака еиҕыркааз убап,

уахь инеижьтеи рацэак шымтцаугьы! Рыѡнқәа, рхан дукәа ғазғазуа, амѡа ғыцқәа, ацхақәа, ахәшәтәыртақәа, ршәырбаҳчақәа... Алакә аҕеипш! Атырқәцәа Ацсны иҕеижьтеи амбатә тцеит, аха иаҳзымдыруаз цшзарак хзааргахьоума? Баагәара затцәык дыргылеит, иара уигьы дара рхыхьчаразы! Уеиха еиҕкаау урылахәызар бзиарак рҕутцаауеит, арт ирҕахтцаараны иҕоузеи, атәашьа-агылашьбатцәкьа ззымдыруа... Рчынқәа хәа узызхьаауа, рхы иааныр-кьааит, рцарақәагьы дара ирымазааит, хара ххала иҳазмырхауа хәҕоума!..

Му р а т б е и. Ҡышықәса раахыс иахцырхагадаз?

Қ ь а л а ш ь б е и. Ҡышықәса атоурых азы агәыр ацынтцоуп изаҕароу! Ус шакәугьы, хазҕу гәазымто иблақәа амса рхуп. Уаанза ашхәақәа рыргылара хзахымсызар, иахьа аҕбақәа харгылоит. Абар, шыта иалгоит хынѡажәижәаба бзарбзан зықәхаргылаша аибашьыга ғба!

Му р а т б е и (*дцәылхуа*). Абзарбзан зықәгылам аибашьыга ғба!

Қ ь а л а ш ь б е и. Абзарбзанқәагьы хауеит. Ин-қыт аҕбацәыртаҕы аурысқәа рзы аҕба аргыла-ра халагахьеит, ижәдыруеит. Ханзалга, ацара бзиа хзыршәоит. Ихархаз ала абзарбзанқәагьы ааххәоит, даеа ғба дукгы аргылара халагоит. Аидарамѡангагақәа анхаргыла, ахәаахәтра ду иалахаргоит, адунеи зехьынцъара ишыҕоу еипш... Абцъар, аматәа, аихацсыхә цъарантәи изаахгари, аҕатцартақәа абра ихаргылап, аҕатцашьа дхартцап...

Ма н у ч а р. Уажәақәа слымха итаҳәмаруеит, аха уи уатцәтәи усуп. Ар ду анахзаа хамч рықәхазом, ххы захжъари!.. Цхыраарак хазто даныҕамла...

Қ ь а л а ш ь б е и. Абри уара унапы ианыстцоит. Гыртәыла иахылацшуа аурыс еинрал уимардааит уабхәараа, уаха ирылхаршозеи. Арнапхгаѡы Гудович иҕны хайтеихәааит, ацхыраара хартцааит.

Манучар. Ари ашыза айдара сатцоумтан, ух-хъазгеит... Исызмырееиуа схахы исызгом. Аибашыра иалагатѣкыар, изышѣцѣызари, саргыы сызшыывамгылар калап...

Мсауст. Иухѣашьозеи, Манучар?!

Манучар. Изѣоушьозеи? Аурыскѣа сырфицаруп, счынкѣа дара роуп исызтаз...

Мсауст. Убри ада иуцырхагоу даѣакы ыкамзар, учынкѣа аакѣхны уѣыба интатца, икалаша аныкалалак, иаатганы еита иныкѣутцап урылаѣырбо!

Къалашьбеи (днацраланы). Ачачба Манучар! Хазтагылоу аамтакны аѣхыакра – ацсахра иаѣызоуп. Уаргыы уѣавагылар утахым, ууаагыы хаутар утахым. Ужѣла умырѣхашьан, ма ишанаало иныкѣугароуп, ма зынза наѣ иухухроуп! Абарт зегыы ишрахауа ажѣа устоит: хажѣлар рзеиѣш ус ишухѣтоу ала уанахамтгыла, ар сыманы сузнеихуеит, иузымрееиуа ахымызг уатцатцоит. Усѣыхѣамшѣакѣа Егры нырѣѣка уѣсы узгар, унасыѣ иакит! Аха уаха Аѣсныка узыхынѣзом, ухынѣзаргыы, акы уаѣсахазом, удгыылкѣа зегыы иаѣсоу ауаа ишаны ирыстоит. Исхѣаз уахама?

Манучар. Исаѣаит.

Къалашьбеи. Еилукаама?

Манучар. Еилыскааит.

Къалашьбеи. Сажѣа сшаеиѣжьо удыруеит сгѣахѣуеит...

Манучар (днаеихырхѣаны). Издыруеит.

Къалашьбеи. Муратбеи Ачачба!

Муратбеи. Сузызырѣуеит, саѣ ухаткы!

Къалашьбеи. Аѣсныка уаанза уахыыказ угѣалашѣома?

Муратбеи. Батым сыкан, уаб ѣсаташкѣакѣа иаѣтынраѣы.

Къалашьбеи. Унапы злакыз закѣ усыз азбахѣ сѣѣарыма?

М у р а т б е и. Иатахым, саҳ ухатқы...

Қ ь а л а ш ь б е и. Усашьюуп хәа уабацәа ртәылахь уаазгеит, ѿ-қытак урхасыргылеит, ишыртахымызгыь ухәы наргалартә икастцеит, ус аума?

М у р а т б е и. Итцабыргуп, уххьазгеит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Самырзақантәи Ачаа урыласыр-хәит: ртыпқа дузаазгеит, шәчара зуит, Анцәа ихам-таны ыцъа ацацәа шәыпсы иахылтцит. Уаб, Шьар-уан цсатабзиа, ишытамта ахъеикәхаз сгәы аздуп.

М у р а т б е и. Уаапсара рацәа хадуп...

Қ ь а л а ш ь б е и. Уабхәараа улымха итахәйтхәйт-уа усәадыргыларц уаназыкарцо, абартқәа угәалар-шәала. Газарак умышәаит, бзиарак узалгазом! Дара азыказцо Егры нырцәаа роуп, абриггы удыруазааит. Ыбаггы, уанцәажәо уажәакәа разаны уцәажәалар, уара уарпшзоит, сарггы ыцпныхәас усоузом.

Муратбеи ихы тыркәаланы дгылоуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Хьрыпс-ица Мсауст! Пату ду зқәыстцо тцабалаа реихабацәа усызрейхырхәа, уххьазгеит, сшәықәгәыцуеит...

М с а у с т. Ухарпцхашьом!..

Қ ь а л а ш ь б е и. Шәызтахымхаз Тцабалка дзым-ѿеирашәа хәыцшьак шәымоуп. Агауаа рхацәа ахь-зымхало шьхатәылак ыказам...

М с а у с т. Абри афыза ухәартамызт...

Қ ь а л а ш ь б е и. Амахәра – махәроуп, апсхара даеакуп. Амарахәра зказшьоу пытфык шәылоуп, шәнеилабжьакәа! (*Асланбеи иахь.*) Пату зқәыстцо асазқәа реихабацәа аасымпхьазеит, уара уазсырхеит. Уейтыбггы уарггы ажәа шәахамтазеит...

А с л а н. Хара ихәхәтоу азырѿроуп, саҳ ухатқы!

Қ ь а л а ш ь б е и. Хтагылазаашьа иахухәаауа зеггы иахурхар стахуп...

А с л а н. Ҳтагылазаашъа Мариам, аха ҳаиааиуеит, хара зегъы азэк иеипш хангыла. Нақ-аақ аихара ҳнаалазом. Иҳавагылар зтахым Апсны далтцааит, хихътёгуазом...

Қ ь а л а ш ь б е и (зегъы днарылақшны). Апсқа ипеиҳаб ихәашъа шәаҳаит... Мачк улеишәа цъбароуп, Асланбеи, аха ицъбаразааит, аамта цъбара, алеишәацъбарара анаалоит. Уажәазы ухы уақәитуп, аамта умган, унеи Иашырақа!

Асланбеи днареихырхәаны дцоит.

(Сафар иахъ.) Сафарбеи Ачачба, абзыпқәа рах, хдеипш ушпазхәыцуеи?

С а ф а р. Адеипш бзиа Анцәа ихатәеишьоит, ҳхы ҳаиааины ҳанзеидгыла.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ҳаиааироуп, даеа моак ҳамазам. Узхылапшуа ауаа, аиндатларақәа рыбжьоуп, акақны еицаагатәуп. Абжъаапнытәи утатара мыцхәуп, иаарцъбара Сафарбеи!

С а ф а р (днаеихырхәаны). Еилыскааит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Аха уаанза... (Манучар иахъ.) Аинрал уара уизца, Манучар! Аҳ ица Сафарбеи ица-ра, иаара, ихъчара унапы иануп.

М а н у ч а р. Сышхәа агаға изыхгылоуп, скъараза-агъы мазеиуп.

Қ ь а л а ш ь б е и (зегъы днарылақшны). Аҳцәа шәхатқы! Иаха цхыз ссирк Анцәа исирбеит!

М с а у с т. Абзиара иатәхааит!

Қ ь а л а ш ь б е и. Саб цсаташкәакәа сиеипхызуан...

М у р а т б е и. Дааиаанза умнеиааит!

Қ ь а л а ш ь б е и. Иоуразоуроу матәа шкәакәала деилахәаны, ҫыхәа тоутанк ағәра ианкны Аҳтынра ашта дааталахит. Саргъы сиеипыланы саахырхәамтазы, итацәыз инапала, исхаз атырқәа сарықь аасыххны, «ари уаҳа иухоумтқан, иунаалазом» ихәахын, ируааза инаршәны амшын ахь индәықәитдахт. Уи-

нахыс хылпарч гьагьа дук насхеитдахт, ихы-иҕыы аалашан, «абри ауп уара иунаало, пшзала иурхааит» ихэахит. Уигыы азырхакэа, ицагьцагьуа ахэачапа дук, «иахьутаххо иухэааит» хэа инасиркыхит. Нас даахьахэын, аеыхэа тоуган агэра нахаршэны, ашыкылгыы аанкыланы сөйжэитдарц дналагахт. Сара изухуам, «сөйшыкыл саб ишпоусыркуа, исыхэтам сумыркатдан» хэа аеырххара салагахт. Аха иара иухуам: «Анцэа убас итахуп, саргыы истахуп» ихэахит. Абасала сыматц уны сөйжэимтдар имуит. Цагьа-цагьа ахы шьткэыцэаа, агэышпы ргыланы иаасытцакэашахит азынаказы, иара, акэадыр злафьчаз акэынакэагыы ахытцэтцэа иафьзаха рыбжькэа аагахит. Уинахыс, агаҕа цырцаажэаауа иаакьыркьырхын, сагэра насымжэаауа, анацьалбеит, ишьтыпраауама сгэахэуа, ашыхара шыказ саманы ағынанахахит. Ус, ишызбоз, амтэыжэоақэа аацэырганы инейтдыхны ацырра иналагахит, саргыы сахэа аатцааны ирмацэысуа, сгэы тгэыргэаауа акакафхэа: «Ахахаи, амарцабақэа!» хэа сыбжыы нтысцахит... Ус, сыбжыы саанарцшит.

Му р а т б е и. Ацъашьахэы уебит!

Ма н у ч а р. Қыалашьбеи, абзиара збаша, абри афьза ацхыз гэазырхага убаны уажэраанзагыы иахзейтамхэакэа ушцаказ!

М с а у с т. Адырра хаитеит, илцха хамазааит!

А х ц э а (*еицфакны*). Илцха хамазааит!

Қ ь а л а ш ь б е и. Ацсны икэынхо хатца зхылахэоу зегыы агэаеанызаара рылашэхэа! Ахақэитра аамта аргама хамзырха иаалагылахьейт, амфадгашьа хеақэхаршэап. Ххьыцшны аказаара азакэзам хшамкэан хазшаз ацстазаара зхаитаз, ихазы иалхны имаз атэыла хара изханейшыбаз! Ххы агэра аагап, шэыххыазгейт! Ахааназ ацыршыа азтэазом тцэантцэыка имеихаз ацсаатэ. Ажэоан цаула

иацəымшəакəа амтцəыжəфəкəа еитнахрəуп, иа-
гьа чьхь баацсы ыказаргьы! Адунеи иахарбап
Анцəа ихаитаз ацстазаара хшацсоу! Хазшаз илцха
хамазааит!

А х ц ə а (*еицфакны*). Илцха хамазааит!

Алашара җыцəаауеит

Афбатəи асахьа

Ш ь р ы н б е и ионы амзырхаҗы игылоуп Шьрынбеи А с -
л а н и, уанза излагахьаз реицəажəара иаццо.

Ш ь р ы н б е и. Абжьаацны Иашыра уавсуамызт,
уажəы икалазеи, ацша уавнагама сахəшьаца?

А с л а н. Сыццакуан... Ацсха дысзыпшын.

Ш ь р ы н б е и. Ица шуакəыз игəалашəеит!..

А с л а н. Зегьы аамтак аамтак рымоуп.

Ш ь р ы н б е и. Узиҗахыз?

А с л а н. Хаибабар иҗаххеит.

Ш ь р ы н б е и. Нас, ушцаидикылеи?

А с л а н. Абык ишихəҗаз.

Ш ь р ы н б е и. Шəеинаалеит!

А с л а н. Ашьа хабжьамызт...

Ш ь р ы н б е и. Аҗоубагьы шыҗоутцеит хəа сахəит.

А с л а н. Иуахəз җабыргуп.

Ш ь р ы н б е и. Иузынагзару?

А с л а н. Инасыгзоит.

Ш ь р ы н б е и (*днацраланы*). Уахьахагҗазом!

А с л а н. Ишəылшазом.

Ш ь р ы н б е и. Убас угəахəуама?

А с л а н. Агəра згоит, саншьа...

Ш ь р ы н б е и. Змызгəыҗ хжəаз апрашхəа, харақ
изцазом... Ушхəа ацша иаанахəеит, Аслан!

А с л а н. Амызгəыҗ сыцсахит, апра җыцгьы астеит!

Ш ь р ы н б е и. Избац Аслан уакəзам!..

А с л а н. Аиашеи ахәахәеи еилсырго салагеит.

Ш ь р ы н б е и. Акыр уақәиргәыгма?

А с л а н. Сара дақәсыргәыгит.

Ш ь р ы н б е и. Аңыныш угәы дтатәеит, Аслан!

А с л а н. Дтатәан, аха дтысцеит, саншьа, сәи-
цәызгеит!

Ш ь р ы н б е и (*иҗың дамкуа длеиҗеиуа*). Утоуба
мап ацәукроуп.

А с л а н. Уи хәшәамазам, Аллаҳ иҗацхәа ишьтас-
цеит, Акәырқан санықәны, насгы истахны.

Ш ь р ы н б е и. Аллаҳ игәы разуп, угазара уанаи-
жъеит, Акәырқан уи азы иузгәамтцзом.

А с л а н. Урыхзасны ацәажәара унаалазом...

Шьрынбеи уи ақәҗиуам.

Уажәшьта сара уаасзызырфы, саншьа!

Ш ь р ы н б е и (*дҗәылхуа*). Слымха кыдцаны сузы-
зырҗеит, Аҳ ица!.. Сшьамхнышгыларыма?

А с л а н. Цсырцхаа шәнарықәланы еимышәтцәеит,
ишәзырузеи цәгьарас?

Ш ь р ы н б е и. Иуазхәада?

А с л а н. Зеггы ирдыруеит... Изыхшәырқәзеи?

Ш ь р ы н б е и. Уи хара иахусуп, уара узалацәа-
жәари... цсырцхаажәқәа уара гәырҗас изуоуры-
зеи?! (*Акы ааигәалашәазииа*.) Хәи, аллаҳ, аллаҳ,
абзыцқәа рах хыбжа-җыбжа Сафар, уаб ицацәа дыш-
реиуаз хашцазымхәыци, иара иқытақәа ишреиуаз
зынзаск ишпаххашти!.. Цъара дуқәшәозар, абаа,
уаха хрылакысуам хәа хәзиахәа, гхак хәхьзарггы
хәтанеимтцаит...

А с л а н. Саншьа! Агха кәзтәз игха ирееироуп, нас-
ггы ианаамтоу. Ианизмырееи, изырееиуа даҗа мчык
цәыртцәеит. Саншьцәа шәоуп, баацсрак шәаниар,
сара сзыхәанггы игәырҗахоит...

Ш ь р ы н б е и. Иарбан ихәрееиуа? Иарбан мчу
хзыцәуршәо, сахәшьаца?!

А с л а н. Цсырцхаа ирцэыжэгаз наганы ирышэта, наҥ иоушэыжь ишэхэынчаз, иташэырхаз ршыацса ртаацэа ирзышэшэа, атамзаарагы рзышыташэта.

Ш ь р ы н б е и. Уабажэ иоума убас еипш зыцсы иатаххаз?..

А с л а н. Ацсны ах, Қыалашьбеи Ачачба. Даеакгы. Ауафы дузаашьтны, патула ахтынрахы унеипхьеит, уара уаалаган уихзасны ажэакэа изынауцхаит, ахтынрахы анеирагы уатэоумшьеит.

Ш ь р ы н б е и. Еибакхэозеи иаргы саргы?!

А с л а н. Дзықэгэыгуаз ахатэрақэа шэнеипхьеит, шэыхшыф итахын, Ацсны ашэарта итагылоуп, сан-ша.

Ш ь р ы н б е и. Ацсны акэзам ашэарта итагылоу, иара ихата иоуп! Ацсны хэа узэу, зынзаскгы хьа-ас имазам, ихы-ипсы ада, уаха акгы дазхэыцзом. Икаитцахыоу ацэгъарақэа шихьзо ибоит азы амца ик-уеит, амат дафызаха дтэитцэиуа ишхам ауижьтуеит, ипсымтазы дыцхлымуа дахыцхара дашьтоуп.

А с л а н. Ацсха Қыалашьбеи Ацсны ашьапы икэзыргылаз иакэны ажэлар дырдыруеит.

Ш ь р ы н б е и. Ажэлар!.. Ажэлар лашэуп Аслан, икатцэкьоу рбазом, ирыздырзом!.. Ацсны шитихыоу рызгэатазом! Аха хара ихамдыруеи! Османлы дуззеи хареи хайлихит, иахмабашьыр камло итаиргылеит, абри адагы иутахузеи Ацсны дшагоу аилкааразы! Таиар хэа махагъак днаидикылан, дыззитаху сыздыруам, қыаф уа дшэарыцо Псхэы дтоуп, арахь иара имшала ар аарышьтуеит. Нас, абри иоума Ацсны зтаху? Асултан дузза гас дышьтызхуа дубахыоума, абри ахеилага иакэымзар! Хапхаза ижэфахыр хататэан, иара даалаган, шэара шэхазуп, хара ххазуп хэа хаарылихит: хазхыцшуа мчык ыказамкэа, иахдеицшу хзымдыруа, адунеи халахэзамкэа... Трабзон, Самсун, Стампыл хдон, хаауан, хаилахэаахэтуан, акэрышь

хархауан, уажэы?.. Уажэраанзагы дзаҳачҳазеи, дзаҳамшызеи, ҳажэымта азахэа ахартцааит!.. Ажэлар абац рымшэо икастцеит хэа далаехэоит хэа саҳауеит. Иршэаландаз, иара хэаас изиоурызеи!

А с л а н. Саншыа, ар аарышытытэҕыап угэхэуама?

Ш ь р ы н б е и. Уи аус збоуп, даргы харгы хаицэажэахэит. Иахыагы абра истан асултан иуаа. Закэ уаау убандаз: еилахэоуп-еилацоуп, рцыбақэа хыла итэуп, акы еигзазом, Аллаҳ итахны ацстазаара зитаз ахазынақэа!

А с л а н. Шэеицэажэаны шэеинаалазар...

Ш ь р ы н б е и. Ҳагьеицэажэит, ҳагьеинаалеит. Ацсны еикэырхатэуп, Аслан! Асултан ижэоахыр атқақа ҳқалароуп, уаанза ҳшықаз еипш. Уаб сызлаизгэамтцауа рацэазоуп. Аурысқэа рфызара хэа ак иманы дықэуп. Изустада, иабаҳдыруа, иаҳзеилоузеи даргы харгы?..

А с л а н. Уи саргы сыхшыф азцазом...

Ш ь р ы н б е и. Дахыаҳмыгзароуп, Аслан, хаицхырааны акы анҳалымша, ҳара зегы мцахэыцэароуп иаҳзыпшу. Ажэа хаақэак уеимхэакэа дықам, аха урт рыгэра умган, Аслан, уаб дыцьнышуп, дыкнахатэуп, ихы хтэаны атэоан иахатцаны Аҳтынра абааш иахаргылатэуп: аламтцқэа ахаабыцуа, алахэажэқэа ахақыруа, аффы шхамха, ааигэара уаффы дзымнеиуа!

А с л а н. Узыхцэажэо ауаффы, зшыа салтцыз саб иоуп...

Ш ь р ы н б е и. Усеипш улахы иангэышыан... Аллаҳ ҳара ҳзы дишазшэа ақара игэы ҳзыбылуеит рхэеит, зхатцкы ҳцаша асултан ивезир хада, Дилавер-пашыа. Дҳацхраарц итахуп, дагьҳацхраауеит. Аха уаанза ҳеааибаркны абаа ҳажэлоит. Қыалашь днахҳэаны унаганы итыц ақны уҳартэоит! Ажэылараан уаҳхылароуп, уара уоуп изықэнаго!

А с л а н. Абба ҳажэлартә еипш мчыс иҳамоузеи?
Апсҳа ир риааира...

Ш ь р ы н б е и. Ҳамацара ҳқалазом: ҳара, иашы-
раа, Гәымста ҳаруеит, гәмаа хыхьынтәи илбаа-
уеит, далаа адырра шрахтаз иаҳзауеит, табалала
макьана икәанызануеит, аха рағбырак иадамхар-
гьы иаҳзаап ҳәа ҳақәгәыҗуеит. Муратбеи иакәзар,
ҳаицәажәахьеит, иуаа иманы Кәыдры дырны
иҶааихоит.

А с л а н. Муратбеигьы!.. Аус дукәа шәырееихьа-
заап...

Ш ь р ы н б е и. Ҳаҳәшьяца изы икаҳамтцара икоу-
зеи!.

А с л а н. Сан дабакоу?

Ш ь р ы н б е и. Макьана думбар еигьуп.

А с л а н. Лгәы баапсума?

Ш ь р ы н б е и. Дыбзиахәза дықан. Бычкәын
иаби иареи еинышәеит ҳәа азәы иналеихәан, убри
инаркны лшьяра дықәкьеит: илфом-илжәуам,
дыгәжәажәо аоны дыфноуп, алақмархәара даҶуп.

А с л а н. Уи ҳарееиуеит...

Ш ь р ы н б е и. Уххьазгеит саҳәшьяца!

А с л а н. Саншья, саргьы сажәа ухшыф азышьтны
уазызырфыр стахуп. Сыцәгьа сыбзиа шәахәшьяца
соуп, – цәгьарак шәаниар стахзам... *(Ҳамтакы
ацдәажәара дақәыҗны дгылоуп.)*

Ш ь р ы н б е и. Уажәа нагза...

А с л а н. Саб даххәаны итып ақны снагара ҳәа
узлацәажәаз, сара сус ақны иааизом. Ццакыра сима-
зам, саншья! Саамта анааилак, исыхәтоу атып ахь
снеип: ҳатырла, ҳажәлар иртахны.

Ш ь р ы н б е и. Аамта ааины умзырха иаалагыла-
хьеит!..

А с л а н. Сара смаҳагьазам, саб убас сизныкәартә
еипш. Шәхы шәмырқхашьан, саргьы исатәам сатәа-
шәымшьан, саншыцәа шәыххьазгеит.

Ш ь р ы н б е и. Абриакара шықәса, ххы аңбабаа ар-
баны ахтынрахы унагара хазықәпон: ианатахыз –
хдағхейт, хматхейт... Зеггы уара узы акәын хзафыз,
хахәшьаца!

А с л а н. Шәуааны шәынхар, зеггы иреиғуп...
Цсырцхаа рус иаарласны ишәызба, Ацсха икынза
унеины уажәа хъантақәа рзы атамзаара шытатца.

Ш ь р ы н б е и. Инапггы сагәызрыма?

А с л а н. Ацсны ахинапы агәызра зеггы иратәазам,
ихатыруп... Ухы уаиааи, саншьа!

Ш ь р ы н б е и. Сзымаиааир икалозеи?

А с л а н. Ацсха ир иманы Гәымста дыруеит.

Ш ь р ы н б е и. Иагъараан дахымакархейт...

А с л а н. Иахъа даеа тагылазаашьоуп...

Ш ь р ы н б е и. Нас уарггы уицны уаауама?

А с л а н. Ацсха исыдитцар...

Ш ь р ы н б е и (*иеныныхцаны дыччо*). Исоухәаз
закәызеи, Аслан, уаншьцәа ухабашьуеит ухәама!..
Исахауазеи, астаафыр, Аллаҳ сикәырбануп!..

М а р и а м (*даацдырҕны*). Иууазеи, Шьрынбеи,
уабацәа дуқәа рашта утакаркаруа, узыниазеи?

Ш ь р ы н б е и. Асас дахь дахтоуп, сахәшьа, бнеи-
зызырфеи, сзыниаз еилыбкаап!..

М а р и а м (*Аслан дааггацаны*). Аслан?..

Аслан дласны итыц днахытцны лнапы дагәзырц иеыназик-
уеит, аха лара лнапы наимжәааны имылхуеит.

Уеынастха! Уара снапы уасыргәызыр ааста...

А с л а н. Исыхъзеи, сан?..

М а р и а м. Абри азы акәызма узсыхшаз, Аслан?
Сара, Зацшьаа дуқәа ртыцха, сатәамбакәа исыгә-
тасыз, сыцстазаара ашәеиқәатцәа ашәызтцаз ауаф
иоума узнаалаз, нан сычкәын?!.. Убри аңныш иоу-
ма иугәыдыхәхәала игәыдукылаз, Аллаҳ уинықәны
атоуба ззышьтоутцаз?..

А с л а н. Аңныш хәа бызҕеу саб иоуп, даеа абык
дсымазам...

М а р и а м. Даеа аныкгы думазам... Мап ацәук-роуп утоуба...

А с л а н. Сан, уи сылшазом...

М а р и а м. Иулшароуп!

А с л а н. Исылшазом, сан...

М а р и а м. Схақ узымгаайт!.. Игәағны уаншыцәа рашта уагъзлаталазазеи?! Апхамшыа уара, ахьымзгыда... *(Шьрынбеи иахь лыбжбы иаха интыганы.)* Уаа, Шьрынбеи, иухъзеи абаакәа, амахагъа хамзырхахьы иаашьтра ухы ишцәтәоушьеи, уахәшыа рыцха!? Алакәа ишьтатца, наӕ ашта дытца, уара!..

А с л а н. Сан!..

М а р и а м *(дныфныцәааны)*. Сан хәа соумхәан! Уан уара узы уаха дыказам, – дыцсит, ахьымзг дахәаеит... Сгәы атцаа баапс аграшәит, псасишьак амазам, исзыузгы уара уоуп, сыгратша! *(Шьрынбеи иахь.)* Иара иапхъа Аллах симшыаайт, аха сыпсыр, дысхашәмыргылан! Сәатахъа анеилажәга, шыар-дак мыртцкәа шәынсышьтаргалаайт: уаргъы, Казлатгъы, Учангъы... Запшыаа зегъы!..

Ш ь р ы н б е и. Ихабмыркъан, шыта бәаанкыл, Мариам...

М а р и а м. Ёынкылашьас исымоузеи, сашъа хазына!.. Узгылоузеи уееиқәырпшыыхаа: уашыцәа уаарыпхъа, ашәацъхәацәа рылашәтца, шәхы шәаасуа, шәгәы шәаатасуа дышәтцәыуа шәахәшыа!.. Лгәыгтрақәа зегъы башахейт, лыцкәын дыцсит: хъзыда-цәада, хьымзгыла дымфасит, уаха дыказам Аслан... *(Дласны илхаз лкасы налхыхны зымфа индәықәылцәоит, лыхцәы шлакәа налықәыңсоит, нас фнуцкала ләааизганы, арцәаа-арцәаахәа ахәхәара дналагоит, лнацәақәа рыла лзамфақәа цәыңуа.)* Уаа, зажәымта зәара ааста еицәахаз Запшыпха Мариам, лахьынтцацәгъа бара... Уаа, Чачаа рлакәа ирфаз, иагъырызымхаз атцәыуатә бара... *(Алакмар шылхәо дцәоит.)*

Ш ь р ы н б е и. Абриггы уамырхэыцзои, Аслан?

А с л а н. Сархэыцуеит. Башаза саб сизгэамтцуан, дахынзаичхазггы цыашыатэуп!

Ш ь р ы н б е и. Асеипш еснагь даукахыз... Уаха илурхэозеи игэамтцыз апхэыс...

А с л а н. Иухэанеипш, дыпхэысуп. Аха уара иухъ-зеи, еицырдыруа ахатца, узтагылоу ахыантара ухаҥны ишпоузаамго?

Ш ь р ы н б е и (*өнуйкала иеааизганы*). Сзазым-хэыцуа сыказам, Аслан, аха сымацара исзызбазом: хнеилатэароуп, хнеилазбароуп. Уаха аихабацэа зеггы аасыпхьоит, ирхэо саҥап...

А с л а н (*игэы иахэаны*). Убас ҕатца, уххыазгеит! Ишысхэазеипш ишэыреери, даҕа моак шэымазам.

Ш ь р ы н б е и. Хазхэыцып, Аслан, хазхэыцып...

А с л а н. Суқэгэыцуеит, саншыа!

Ш ь р ы н б е и. Исылшар...

А с л а н. Иулшароуп, иагьулшоит. (*Длаҕэны икэым-жэы акалт аҕацэ днагэзуеит.*) Сарггы сымҕа сықэлап. (*Ибжыы нытганы.*) Ахтнырцарцэа, сэы шэааха!

Ш ь р ы н б е и. Знык уанхзаах, ус уахзышытуам, Аслан...

А с л а н. Ахтынраҕны исзыпшуп, моа харакггы сымоуп, сыццакуюит, саншыа.

Ш ь р ы н б е и. Иагья уццакуюазарггы... (*Ибжыы нытганы*). Аранза шэааи, ахтнырцарцэа, асас ду дахтоуп!

Ирласны иаацэыртцуеит, хэфыкка арцарцэа, Шьрынбей изыпшуа иаагылоит.

Изакэ арцарцэоу убоит: абгалацқэа, алымқэа!.. Уцшла уажэы! (*Дласны ихылҕарч ааихыхны иаанкылань.*) Абри ыршэны ихаластцоит, адгьыл иахысаанза шэыуа иаанызкылаз хамтас истоит! Ахаа!.. (*Иршэны инхалеицоит.*)

Аслан уи дшахэацшуа, игәиеанзамкәа ахтнырпарцәа
наижәланы, имч мырхакәа, дааилыршыны шахала
деикәпах дфәрхәоит.

Ишпоубо, Аслан, с-ахтнырпарцәа?!

А с л а н. Ишбахәуп, саншьа!.. Бзиарак иазукузт-
гьы...

Ш ь р ы н б е и. Уатцәы унаганы, уаб итыц акны
ухартәоит, иарбанзаалак цьабаак умырбазакәа! Уажә-
тәиала, хатоумтцан, уххязгеит, хамазақәа шудыруа
уахзоужьтуам. (*Ахтнырпарцәа рахь.*) Ашьямтлахәкәа
ишьяшәтца! Днаганы акәиа дташәыртәа! Дыжәга!

Аслан дрыманы ацара иалагоит.

А с л а н. Зацшыица Шьрынбеи! Саб, Апсны ах ак
анихь, иуанасыжьуам, абри удыруазааит...

Ш ь р ы н б е и. Ахтнырпарцәа! Игәы шәмырфь-
гьын абаакәа, Акәыркан изнажәга дахьтатәоу, иабажә
ипсатазы дахапхьалап!.. (*Ибжьы иргоит.*) Мада!

М а д а (*дласны иаңхьа даагыланы*). Сузызырфәуеит,
сах ухатцкы!

Ш ь р ы н б е и. Ххацәа зегьы адырра рышәта,
рееибытаны сахтынрахьы иааиааит!

М а д а. Исахаит, сах ухатцкы!

Ш ь р ы н б е и. Уанза, Казлати Учанеи усызрыцхьа!
Узгылоузеи, упры!..

Мада дласны дцоит.

Стампылаа хзаанза хәа цшышьак хамазам. Уаха
ианхзалмырша, мцахәыцәароуп... Иаа, зегьы
зымчу Аллах Дузза, унапы хануп, уаххылапш,
хәхьумырхәын хазлагаз! Знык Қьалашь игәы
снықәыпшыртә исзыкатца, нас уара ишутаху!..

Алашара ғыцәаауеит

Абыжьбатәи асахьа

Қьалашьбеи абааш ашьапаны игылоу арымз акны
итатынжәга днафыхо амшын дхыцшыло дтәоуп. Раби а
азәы дышишьтоу лныцшуа даацәырцуеит, Қьалашьбеи
даагәатаны леаартынчны даагылоит.

Қьалашьбеи. Азәы бишьтоуп...

Раби а. Уанызымба, ара указар сгәахәын.

Қьалашьбеи. Гәтынчымрак бамәханакны ба-
моуп: тынч бызтәом, бзыцәом, маза-аргама Анцәа
бихәоит бматанеиуа.

Раби а. Схазы акы сахәазом, уара узы сихәоит.

Қьалашьбеи. Сара сымацара сзы иагьхақым!..
Бшәоит сгәахәуеит...

Раби а. Уара уахьсымоу сзыршәарызеи, аха...

Қьалашьбеи. Аха? Бгәы ацацха аарты, сфел-
дышь, иаха бтынчхоит.

Раби а. Изызари, аматацшықәа сыгратәоушәа
өнутқала акы сеилнархуеит. Зны-зынла, сдақәа
иртахәмаруаз ашьа тыцсаазшәа, сыцсыгеханы схы
збоит. Сеастар стәхым, аха...

Қьалашьбеи. Беацәыбгароуп... Хдагылазаа-
шьа бартынчуам, еилыскаауеит...

Раби а. Хырцашьак амазами? Аибашьра ашьа
ацуп...

Қьалашьбеи. Иацгәышьоуп, аха, ишпақас-
тари: хасас дахтиир – хпатудахоит. Уи адагьы,
атырқәцәеи хәреи наунагза хайлымгакәа, хақәитра
мәа тбаак хзанылазом.

Раби а. Ахақәитра... Сыхшыф азхазом...

Қьалашьбеи. Сфелдышь! Бахьынацшуа Басла
ббартоума?

Раби а (днаңшы). Избартоуп.

Қьалашьбеи. Амшын иалалаанза... Нас иббо-
ма?

Р а б и а. Нас башьас икоузеи?!

Қ ь а л а ш ь б е и. Ажәлар мацқәаггы убас ауп, ажәлар дукәа ианрылазәа нахыс: изуеит, инрылахәаша ицоит, рхатәы хаҕрак рымазамкәа! Басла ан – Баслоу, – амшын иналазәаанзоуп.

Р а б и а. Иара ус иаҕахызар?..

Қ ь а л а ш ь б е и. Иаҕахзам. Хашьха зиасқәа ббахьейт.

Р а б и а. Исымбацкәа, Амтқал ахықәан исызҳаит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Иаказшьоузеи ианлеиуа, ибгәа-ларшәеи!

Р а б и а. Ацста итысуеит, абахәкәа иреисуеит, ахахәкәа ирыжәлоит. Цьара-цьара, аҕақәа рахь аҕынхьакны еилагьежьюа аҕааннакылоит, амшын ахь ацара аҕахзамшәа.

Қ ь а л а ш ь б е и. Иаҕахзам, ахатәы цстазаара шацәызуа адыруеит азы! Икәпоит иахьынзазауа! Харггы убас ауп! Ақәцара аныкам,– ацстазаара нтәоит!

Р а б и а. Хзатцгәару?

Қ ь а л а ш ь б е и. Хзатцгәароуп. Иҳалымшар, ацстазаара ҳацсазам. Аха ҳацсахароуп, ҳажәлар зшаз изшиаз ацсра азы акәзам!..

Р а б и а. Османаа дуззақәа рабашья!..

Қ ь а л а ш ь б е и. Икәызгаза ҳацхьа ишьтоу амшын ианыббаалозеи бахьынацшуа?

Р а б и а. Агәы тынчуп, ахааназ баацсрак амбазацшәа.

Қ ь а л а ш ь б е и. Аха цшак асра иналагар?

Р а б и а. Агәтынчра ацәызуеит, аилафынтра иалагоит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Реиха амч змоузеи зыбгәахәуа?

Р а б и а. Амшын амч еихау арбану?!

Қ ь а л а ш ь б е и. Ацша, сфелдышь, ацша! Шәагазагак змам, уафьтәыҕса ибла иамбо ацша! Ххатцкыс ҳаиааины, ҳамцқәа еибытаны ақәпашья ҳанақәшәа,

ихалымшара икоузеи! Ҳара, хтәыла ҳахьчоит азы,
уи агәамч ҳацхраауеит, Анцәагы хара ҳганахь
дыҕазаауеит!

Р а б и а. Уҕашьахәуп!... Агәазҳара сүтеит, саҳ
лаша!

Қ ь а л а ш ь б е и. Бхы шьтыхны икыз, Апсны
аҳкәажә Маршьанцҳа!

Д а д ы н дыццакы-ццаакуа дааиуеит.

Дадын! Аслан ихабар?..

Р а б и а. Даап угәахәуама?

Қ ь а л а ш ь б е и. Ибхәашьоузеи?..

Д а д ы н. Саҳ ухатқы, асасцәа ҳтоуп!

Қ ь а л а ш ь б е и. Бзиала иаабеит!

Д а д ы н. Иашыратәи Запшьаа абаа агәашә илагы-
лоуп.

Р а б и а. Запшьаа арахь ирусхәузеи?..

Қ ь а л а ш ь б е и. Уғашьазар?

Д а д ы н. Шьрынбеи иоуп, иашьцәагы ищуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ирхәазеи?

Д а д ы н. Шьрынбеи ибжы иргеит: «Апсҳа даарак
деилахамзар, ҳидикылааит, ҳиацәажәарц ҳтахуп», –
ихәеит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Шақафы еицыда?

Д а д ы н. Быжьфок, зеггы Запшьаа роуп. Аинаа-
лара ртахны иуҕааит сгәахәуеит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Абзиа уазхәыцуеит... Жәашықә-
са ахтынрахы имааизацт, уажәы иаалырҕканы...

Р а б и а (*агәтынчымра дамчхакны*). Бзиарак азы
имаазеит...

Қ ь а л а ш ь б е и (*Рабиа лахь*). Ахацәа рус дара
ирызныжь, аҳкәажә, афныҕа бнеи.

Р а б и а. Иа Анцәа, цәгъарак ҳзааумган... (*Дмата-
неиуа дцоит.*)

Қ ь а л а ш ь б е и. Абаа акәша-мыкәша иҕоу еил-
каатәуп.

Д а д ы н. Батал дцахьеит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Аслан дрыцзар убарын...

Д а д ы н. Дрыцзам. Цъара дыррак хайтазтгы...

Қ ь а л а ш ь б е и. Иақәшәашья хаздыруам...

Б а т а л дласны дааиуеит.

Ихаухәозеи, Батал?

Б а т а л. Уаа шәфык раҕара аеыуаа еилагылоуп
атцәатраҕны. Азыхь азааиггарагы даеа уи аҕара
реырмазеины игылоуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Изустқәада?

Б а т а л. Атцәатраҕы игылоу иашыраа роуп, азыхь
ааиггара, – гәмаа роуп сгәахәуеит. Зеггы абцъарла
еибытоуп, амардуанқәагы рымоуп.

Қ ь а л а ш ь б е и (*Дадын иахь*). Аинаалара зтаху
амардуанқәа рыманы иаарызу?!

Д а д ы н. Абаа иажәларц ртахуп...

Б а т а л. Изҳақәлозеи? Иртахузеи?

Қ ь а л а ш ь б е и. Абыда унрыжьырц ртахуп, Аҳ
ица!

Б а т а л. Дара рычкәынцәа абыда инхааит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Иуххъандаз! (*Дадын иахь*). Зеггы
ртыцқәа ааныркылааит...

Д а д ы н. Ирыласхәахьеит.

Қ ь а л а ш ь б е и (*Батал иахь иныҕакишәа*). Аслан
дрылазар убарын?

Б а т а л. Дрылазам, саб, дрылазам!

Қ ь а л а ш ь б е и. Ғыстаарак ыҕоуп... Ашья рацәа
камтәароуп, хырцашьяк ататәуп...

Д а д ы н. Ажәылара ианалага...

Қ ь а л а ш ь б е и. Иалахмыргароуп... Абаа агәашә
аашәыртуеит...

Д а д ы н. Ишааталаз ахысра иалагоит, ар ҳацә-
талоит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Иахъахмыгзароуп. Запшьаа шаа-
талаз, рышьтахъала агәшә ашәыркуеит. Еидцаланы
иаазгаз аныкамла: абаагъы иажәлазом, ахысрагъы
тартазом.

Д а д ы н. Сахухаткы, еинааларакртахытәкъазар...

Қ ь а л а ш ь б е и. Илакфакыз азы дызмырит,
Дадын: уinei, иупхыкәу еиқырцаа, ар ажәылар
иалагаанза аус нхартцәроуп. *(Дадын иқынеихоит,
Қылашьбеи уи дцаанза ибжьы ихыгзоит.)* Сабцъарқәа
сызнаргартә икәтца!

Д а д ы н *(даатгыланы)*. Еилыскааит, сахухаткы!

Б а т а л. Абцъар... Саб, уара уус залаутцарызеи,
ҳара ихарееиуеит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Сара сзы ианааи рпылара суалуп.

Б а т а л. Иахъазатцәык уацхъа сырғыла, снапы
иантца...

Қ ь а л а ш ь б е и. Агәыцшқара уеомтан, сычкәын,
досу илахъ иану ала дымфасуеит. Сара сразкы сеи-
жъаргъы, уара уеикәхароуп. Абасеипш акы уалахәхар
стахымызт, ҳазшаз иныс, аха ирымуит ишубо,
агәнаҳара дара ирыцзааит. *(Ажәфәан днацәишны.)* Иа,
Анцәа, хъымзг ҳаумырган! Ҳашьты, Аҳ ица Батал!

Қылашьбеи дцарц иқынеихоит, Баталгъы дниишьталоит,
даацәырцуеит Р а б и а, лнапакны илкуп Анцәа иан лса-
хъа.

Р а б и а *(иныцәакшәа)*. Батал!

Б а т а л *(даагәатцаны)*. Ибуазеи, сан, ара бзы-
коузеи?

Р а б и а. Уабаци, сычкәын?..

Б а т а л. Иахъсыхәтоу! Афныка бnei, сан...

Р а б и а. Уца ҳәа сызуаҳәом, умцан ҳәагъы ҳәашьас
исымоузеи... Анцәа уихъчааит, нан!..

Батал дцоит, асценаҥны акыр иаалашьцоит, Рабиа ала-шара чыда лықөыпҫхо җамтакы дгылоуп, нас лшьамхқәа нарсны, зны илку Анцәа иан лсахьа дахәацшуа, зны лхи лнапқәеи ажәѡан ахь иѡарханы.

Иа, хшамкәан җазшаз, зегьы зымчу Анцәа Ду! Ац-қьа Мариа лсахьа лаша сгәыдыхәхәала суашьап-куеит, сыцкәын уихылацш, иара ила сгәы сазыр-шьыша акы сзааумган, дысзыхьча!.. Ацәгъара згәы итакны иахзааз ргәахәтәы иахьумыгзан, ирықәнаго иақәыршәа! Иа, Анцәа, баацсрак җаумырбан, улыцха җагумыжьын, хрыцхашьа, угәыхалалра ххумбаан!.. Сыцкәын уихылацш, иаб деикәырха, хьымзг иумыр-ган адунеи аҗапхьа! Иа, Анцәа...

Иааѡуа иалагоит: аиҗахысра ишалалагыз җзырдыруа ашәақьбыжьқәа, ауаа реикәҗытбыжьқәа, ацқарацқара җәа иѡуа аеқәа ршьапышьтыбжьқәа, рыкьыркьырбыжьқәа. Рабиа дшыматанеиц аматанеира даѡуп, аха уажәы лыб-жыы иааѡуа абыжьқәа ирытцазуеит. Асцена ашьтахьала иубартоуп, ицәырқьацәырасуа ауаа рцәарақәа.

Аңарда

Аѡбатәи ақәгылара

Аабатәи асахьа

Гыртәыла ахкәажә лахтынра. Ишаанагахара еиҗекаау адкылартатә зал. Ни н а атзакны икыду асарқьа даныц-шыло аеырцшзара даѡуп.

А м а т ц у ѡ ы (дааины дналеихырхәаны). Ахкәажә лаша! Аинрал дышәтаарц итахуп, аамта шәымазар җәа дтцаауеит...

Н и н а. Даашьты! (Амайуфы днахырхэаны дцо-ит, лара иаха дааласны, асаркыа даныңшыло лыхцэы нырееи-аарееины лтэартахь лэыналхоит.)

А и н р а л (дааиуеит, инапакны икуп айыс зтаку ахыц). Шэбара сеигэыргэоит, ахкэажэ лаша! (Зны дналеихырхэаны, иику ахыц налыдгало.) Шэара ишэзаазгеит, Тифлиснтэи!

Н и н а (иааимхуа). Шака ипшзоузеи, Николаи!

А и н р а л. Абжыы хаауп, абри шэара шэеипш... (Днахырхэаны лнапы днагэзуеит.)

Н и н а (айыс дахапшуа). Ари иахьзузеи, Николаи?

А и н р а л. Канареика! Ацъармыкыакны азэы итиуан, ианызба шэара ишэымазарц стаххеит...

Н и н а. Итабуп, Николаи! (Ахыц цъара инықдыр-гыланы, дласны игэыдкылара дналагоит.) Мыцхэы шэыгэхъаазгеит...

А и н р а л (азныказы иеыналитоит, аха нас иелымхуа). Саргыы шэыгэхъаазгеит... (Иеаалымхны.) Иаашэычха, Нина Георги-ипха, азэ дааоналар...

Н и н а. Шэара шэахьынзакамыз, адунеи зегыы лашыцаран сара сзы, сыхаара Николаи! (Еица ихэда днахьынхалоит.)

А и н р а л (иёылцэигарц дафуп). Иатахым... Аеп-ныхэа дацэыхьчатэуп, шэара шэнаос, шэахра иаха-гылаша шэычкэын Леван.

Н и н а (акыр лееикэкуа). Ишцазури, сгэы мта-шэырсзар!.. Саргыы сыцхэысуп: Анцэа иишаз, агэыпшқа зызтоу, ахатца иахь апсыгера злоу...

А и н р а л. Уатцэы хцоит...

Н и н а. Хабацои, Николаи?!

А и н р а л. Хахьцалац, Цаишька!

Н и н а (леырқьынцыцуа). Иахъа хзымцозеи?..

А и н р а л. Иаашэычха!..

Н и н а. Исзыжэузеи... Исзыжэузеи, Николаи, сгэы мташэырсит, схы сыцэшэырзит...

А и н р а л. Шәара, чыдала Анцәа иишаз пхәыс ссируп! Сарпысра стагылоушәа, саргы сыпсыгеheit, Шәара шәзы...

Н и н а. Мыз дуззак ҳаибамбара, гәнаҳароуп, Ни-колаи...

А и н р а л. Тифлис иҕаз сцәеи-сжьи ракәын, сыпсы зеггы ара иҕан! Снымхакәа саар стахын, аха...

Н и н а. Уаҳа шәымцан Тифлиска, ара шәыҕаз, сааигәара!..

А и н р а л. Иансыпхәа сцароуп, саҳкәажә. Ацтеи-қәатқәкәа аҕеизгара иафуп...

Н и н а. Ацтеиқәатқәкәа? Маанала шәцәажәоит, еснагь мазак шәымоуп...

А и н р а л. Хьзи-цшеи згым Аҳәынтқар ир сырфи-царуп.

Н и н а. Шәеилыскаауеит... Аха иҕьасшьоит иа-хьанзаггы иахьшәызгәамтац, сара – Гыртәыла аҳ-кәажә сақара амаза аныкәгашьа иақәшәо даеа пхәыск адунеи дшаным.

А и н р а л. Шәара иҕьашьахәу пхәысуп, Нина Георги-ипҕа!

Н и н а. Сара гәыкала сышәзыкоуп. Схатца Григо-ри Дадияни рыцҳарыла даныпсы нахыс, акраамта сшыпхәысу сзымдыруа сыҕан. Шәара шәоуп, Ни-колаи Данил-ипҕа, ҕыц адстазаара сазыхынхәыртә еипш, сқазтаз... Мазак ҳабжьоуп ҳәа сыҕамызт...

А и н р а л. Ахатцеи апхәыси рымаза акуп, арратә маза, зынза даеакуп.

Н и н а. Еилыскаауеит, аинрал Гудович абри ақара аамта ус баша шәынкыланы шәышимамыз.

А и н р а л. Амаза– ауафы агәтынчымра инатоит...

Н и н а. Ах, Николаи, сырғәақра бзиа ижәбоит...
(Игәыдкыларә лыгәнаҕшьалгоит.)

А и н р а л (*иелыцэго*). Нина Георги-ипџа! Аибашь-
ра ыыц иалагоит.

Н и н а. Аибашьра?!

А и н р а л. Османаа ртыц итацалатэуп!

Н и н а (*даахыцны*). Ҳара иахнаџозеи, апатын аин-
рал, иахзаанагозеи, аибашьра?

А и н р а л. Зегы Ҳара ишахтаху иманшәалахар,
шәхьаакәа акырза имачхоит.

Н и н а. Сыказына Николаи, нас ианбалагои аи-
башьра?!..

А и н р а л. Иалагар ишәахап.

Н и н а. Аинрал Гудович Ацсны иазихәыцуазеи,
иихәозеи Қылашьбеи изы?

А и н р а л. Ацсны ах Шәара шәзы дшәартазам,
ахкәажә лаша...

Н и н а. Дшәартэуп! Қылашьбеи дзакәу шәыз-
дырзом! Еибашьра дук аныкала азыхәашь акны
ацсызкра дашьталоит. Убри аҫара дҳалахәмар-
хьейт... Ацсуаа хатәарбазом, апатын Аинрал. Зны,
Гыртәыла кәаханы иахыслап, зны сычкәын Леван
шасыс дыргалап..

А и н р а л. Шәычкәын дҳархынхәйт...

Н и н а. Уи азы сышәзыразуп арнапхгафы Гу-
довичи Шәареи. Аха итцегы ацхыраара хашәџоз
цъышьон аханатә...

А и н р а л. Шәгәы иалоузеи, ахкәажә лаша?

Н и н а. Ирацәоуп, апатын аинрал! Сахра иатца-
накуа адгьылкәа ркны игылоу х-баак: Анаклиа, Пут,
Рух иахьанзагы ацсуаа икны ирымоуп. Иззышә-
тахымзеи шәара шәнапахы аиагара, шәыр наганы
ртартәара?

А и н р а л. Имариазар шәаргы ишәылшарын,
жәларык шәырхагылоуп...

Н и н а (*днахызасны*). Жәларык... «Агырцәа рыгага-
кәа ирыцәшәаны иџуейт, ацсуаа ракәу цышьа»

хәа азәы ирзихәахьеит... Ргәы тыркәахьеит, ажәа шәыргәындакәа иреипшыртәит.

А и н р а л. Шәыуаажәлар агәы рымамзар апсуаа шәыырзашшуазеи, хәргыы гәыбған зхәшәтөзеи?! Сара снапакны икоу баталион затцәык ауп!..

Н и н а. Гудович шәихәазтгы...
А и н р а л. Шәмыццакын, Нина Георги-ипча, Апсны зегь акоуп Ахәынтқар инапакны икалоит, усқан...

Н и н а. Ахааназы! Ахааназы, апатын аинрал!

А и н р а л *(даатгыланы лыблақәа дырхыңшыло)*. Апсны ах Қылашьбеи Шәара дышәғыпшит, иеаз-тәылхны дашьтоуп хаб Ахәынтқар тәыс изыкалара, дызхагылоу ахра Урыстәыла адцара.

Н и н а. Шәхы шәымжбан, аинрал, цъара шәалам-цәажәан... Апсуаа рах Қылашьбеи иоума тәыс акалара иакәшахатхаз? Сышәмырччан, апатын аинрал...

А и н р а л. Кавказ ар рхада, аинрал Цицианов иахь Апсны ах иифыз ашәкәы, схәта инаганы истеит Аинрал Гудович, Цицианов изишьтит уи ашәкәы.

Н и н а. Цицианов дыказам, апатын аинрал, ацъам-цәа ршах иуаа дыршьит. Қылашьбеи ишәкәык иоуазаргыы иану хаздырзом... Ари мааноуп! Афстаа иаастагыы дгызмалуп апсуаа рах.

А и н р а л. Шәаргыы убасеипш шәхәыцуеит... Арнапхгафгы Гудовичгыы Қылашьбеи игәра игазом.

Н и н а. Дзакәу идыруеит азы!..

А и н р а л. Арнапхгафгыы егырт аинралцәа-гыы Апсны Урыстәыла анапакны акалара иазхәыцуеит, Ахәынтқар истратегиязы иманшәалоу тәылан-ны иахәапшуеит. Аха зегь реихагыы, Апсны хара ишахтаху еипш хнапакны ианыкала, ачеркәес жәларқәа амацәаз итахцалоит, атыркәцәагыы уахь изымнеиуа рымфәкәа цахтәоит...

Н и н а. Сыңсыхаара Николай, убас икалароуп!
Зегь рыла сшэывагылоуп сара – Гыртэыла ахкэажэ!

А м а т ц у ѳ ы (*дааины днареихырхэаны*). Апатын
аинрал, ахкэажэ лаша, асас ду дышэтоуп, Ацсны ах
ица Георги!

Н и н а. Даашыты!

Аматцуѳы дцоит.

Хамахэ Георги лаша...

(С а ф а р дааиуеит, аѳыцагы днареихырхэаны ак ихэарц
иѳыназикуеит.)

(*Нина дыниаңызаны.*) Анцэа ду итахны апстазаара
зитаз хамахэ хазына! (*Днеиңылоит, иарггы
дналтыланы инаилтаз лнапы днагэзуеит.*)

С а ф а р. Шэбара сеигэыргъеит, ахкэажэ лаша!

Н и н а. Асас ду дышэтоуп анихэа, дарбанушь хэа
схэыцуан... Уара усасума, хтаацэара ду иалахэу!..

С а ф а р (*аинрал днаеихырхэо*). Шэбара агэахэара
снатеит, апатын аинрал!

А и н р а л (*атакс Сафар днаеихырхэаны*). Сарггы
агэахэара снатеит, Георги Қыалашьбеи-ица!

Н и н а. Сгэыргъара хэаак амазам, Георги, шэтаа-
цааггы иагъа ишэеигэыргъап...

А и н р а л (*ацара иѳыназкуа*). Шэцаанза хаибабап,
Георги Қыалашьбеи-ица...

Н и н а. Шэабадэықэлеи, Николай Данил-ица?!

А и н р а л. Таацэашэала шэнеилацэажэар шэта-
хызарггы...

Н и н а. Уи хахъзоит... Иабыкэу шэахъцо: асас ду
дахтоуп, шэнеидтэала, шэнеицэажэа, шэыпсы шэшья...
(*Лыбжы лыргоит.*) Аматцуѳы!

А м а т ц у ѳ ы дласны дааины днахырхэоит.

Атауадцэа хатэрақэа ахэылбыгехан сырзыпшуп.

Ацсны ах ица Георги дахтоуп, акы шөамеигзан, ах
ица ишиқәнагахара ихәы ҕашәтца!

Аматцуфы днахырхәаны дцоит.

Шөызгылоузеи, шөаатәәкәа!

Сафар (*Нина ляхь*). Уаханза аагылашыа сымазам,
ахкәажә лаша.

Нина. Унаҳалампхьазакәа ушпацои?!

Сафар (*аинрал иахь*). Николаи Данил-ица! Шөтып
аҕны сықан, шөанызымба, ахкәажәгы ацсшөа налас-
хәап схәан... Адтца чыда сымоуп Шөара шөахь.

Аинрал. Шөаала, аҕауад, стып ахь хнеип...

Нина. Ара шөеицәажәа, сара сындәылтцуеит...
(*Сафар иахь*.) Шөыблақәа гәтынчымрак рхызбаало-
ит, сахьшөыхәо акрыказар...

Аинрал. Ара шөыказ, Нина Георги-ипҕа!

Сафар (*иблақәа ирхыҕшыло игылоу Нина ляхь*).
Шөара ишәцәаазо ихәмоузеи...

Нина. Иҕабуп!

Сафар. Хьзи-цшеи згым Ахәынтқар Дузза
иматцуфы, апатын аинрал! Хатыр шөықәызтцо Ацсны
ах исалам шөзааишьтит, дшөеихырхәоит, шөгәаб-
зиарагы дазтцаауеит! (*Днаеиехырхәоит*.)

Аинрал. Иҕабуп! Атакс сысалам сызишөта,
хатыр зқәу Қыалашьбеи!

Сафар. Иҕабуп! Ацсны ах даараза дшөықәгыҕ-
уеит, Кавказ иаху Ахәынтқар Дузза ир рхадацәа.
(*Икәымжәы афнуҕканти ақьаад аатҕаны*.) Шөыц-
хыраара дахәоит, дагықәгыҕуеит (*ақьаад наиркуа*),
зегы убра иануп, апатын аинрал!..

Аинрал ақьаад ааттыртланы ибжы тымгакәа дацхьоит.

Аинрал (*зны акы дазхьыцуа даалеиөеиуа, нас Са-
фар иахь*). Ихьантоу усуп...

С а ф а р. Ишымариа́м иды́руеит саазышьты́з
А́цсны ах...

А и н р а л. Сара схала сымч зықәхо акы акәы́зт-
гы... (*Хәыцра́к иеа́таны.*) Ианбашәзаауа?

С а ф а р. Ае́хәара хаздыруам, аха ишаауазы адыр-
ра хамоуп.

Н и н а. Шәааизынсыжы́р акәын...

А и н р а л. Асулта́н ир А́цсны иақәлар рта́хуп,
Нина Георги-ицха...

Н и н а. Георги, цьаргы́ шәца́зом, шәы́штаа́цәоу
ара шәы́каз...

С а ф а р. А́цсны аны́рга, Егры иаа́зыхгылоит...

А и н р а л. Османа́и хәре́и аамта́латә́и аинаа́лара
хабжьоуп, аила́гара рзы́гәа́гьуам.

С а ф а р. Иргәа́гьуеит, апаты́н аинра́л! Баталион
затцә́ык ала рәа́гыла́ра лытцшә́ак шәна́та́зом. Шәи́зца
арна́пхга́фы Гудови́ч: ар хәи́таа́ит, хәргы́и ихә́лшо
ма́чхазом...

Н и н а. Еи́та Тифли́ска шә́цахуа́ма... Цаи́шька?..

А и н р а л. Аи́қәша́хатра аила́гара а́зин ха́ма́зам,
аха́ра хә́ра ихә́дхало́ит. Османа́и шә́аре́и шә́еи-
ба́шьра ае́алархә́ра, Гудови́чгы́и ихә́ла ма́цара изы́з-
бо ак акә́зам, Ахә́ынтқа́р изи́н ата́хуп.

Н и н а (*дны́бжьа́чаланы*). Сара сшә́ыцхра́ауеит, Ге-
орги! Ар шә́зына́сышьту́еит...

С а ф а р. Ишә́ылша́рыма?

Н и н а. Агә́ыле́и агә́ыле́и еи́цхы́раароуп... А́цсны
ах хә́ра хәхь гә́ыхә́лалрак ааи́рцшы́р...

С а ф а р. Ишә́таху́зеи А́цсны ах и́кынтә́и?

Н и н а. Хба́агә́арақә́а хә́зирхы́нхә́аа́ит, уажә́азы
Ана́клиа иа́дамхаргы́и...

С а ф а р. Ишә́хә́аз са́ха́ит... Апаты́н аинра́л! Ар
ры́ла а́цхы́раара хә́тара аму́азар, абза́рбза́нқә́а хә́шә́та,
аамта́ла. Уи́гы кала́шьа́к ама́м шә́хә́озар ихә́ашә́ырхә́а,
хә́ра иа́хтә́у азы шә́ара а́зә́гы гә́ыбга́н шә́и́та́зом.

А и н р а л. Уатцэы ашыжь Тифлискá амфá сықә-
лоит, Гудович изеитасхэап шәтагылазаашья. Абри
еиханы акы ахьсылымшо азы сәтеимтцааит хатыр ду
зқәыстцо Қылашьбеи.

С а ф а р. Уаха гәыцрак сымтазакәа сшәышьтуама,
апатын аинрал?

А и н р а л. Сара исылшоз шәасхәеит, атауад...
Шәсызиеихырхәа пату зқәыстцо Ацсны ах!

Н и н а. Георги, ахәыцқәа мбазакәа шәцома?...

С а ф а р. Сахыцо изгоит.

Н и н а. Ара иҕазааит, иаха иахьчоит...

С а ф а р. Зегыи ихәхьуа даргыи ирыхьп...

Н и н а. Георги! *(Ацыс зтәоу ахыц аашьтыхны инаид-
гало.)* Абри жәга, ашәа хааны иахәоит, игәы анҕыгьуа
дазызырәлап, Ацсны ах Қылашьбеи... Канареика
ахьзуп!

С а ф а р. Итабуп, Гыртәыла ахкәажә, шәхала ишәтап
ара даныҕало, шәипыланы... Шәара ус ишәтаххеит...
Шәымш аабзиахааит! *(Дцарцы иҕынеихоит.)*

Н и н а *(ишәталхәоит)*. Георги! Уаб дықанатцы
Ацсны гәырфәа агхазом.

С а ф а р. Шәаргыи шәықанатцы... *(Дласны дцоит.)*

Н и н а *(дшанханы)*. Исеихәаз закәызеи?!

А и н р а л. Хәаас иҕашәымтқан...

Н и н а *(лыбжьы мыцхәы интҕаны)*. Амацуфы!

А м а т ц у ф ы *(дласны дааины)*. Ишәыхьзеи, ах-
кәажә лаша?

Н и н а. Уааласны Тамара лахь азәы днашьты,
леацсралтааит, Ацсныҕа дымцааит! Уласы Георги
днеиаанза!

Аматцуфы дласны дцоит.

(Аинрал илакта дтаңшуа.) Иихәарц ииҕахьзеи,
Қылашьбеи хара хәхь дышцаауеи? Иаанагозеи
ицәажәашья?

А и н р а л. Агəамттра иееитеит...

Н и н а. Атырқəцəеи ацсуааи еидгыланы ихаба-
шыр?

А и н р а л. Егры ирхажьзом... Асултан Ацсны игар
хара имаххуеит, усқан ацсуаа зегьы хаб Ахəынтқар
инапакны икалоит!

Н и н а (*иажəақəа рїакы лхағы иааины*). Уара
укəышуп, сыцсыхаара Николаи!

А и н р а л (*игəалаканы*). Иахьатəиала сусқəа
нтцəеит, Нина Георги-ипха... Цаишыїка...

Н и н а (*агəырғара дамехакны лыбжьы лыргоит*).
Аматцуфы!

А м а т ц у ф ы (*дласны дааины*). Сышəзызырфועит,
ахқəажə лаша!

Н и н а. Аеыуардын дырмазеиааит, иаарласзаны!

Аматцуфы днахырхəаны дласны дцоит.

Сыцсыхаара Николаи, хшəышьты Цаишыїка!

Алашара ғыцəаауеит

Ажəбатəи асахьа

Иаабац Қылашьбеи иахтынра. Уахынлоуп, акырцъара
ацəашьқəа аркуп. Қылашьбеи игəалакəзаара мыцхəы
ишыбзиам иныцшуа, иеноужьны атрон дантəалоуп.

Д а д ы н (*ишьапқəа рышьтыбжьқəа мыргазакəа
дааины Қылашьбеи днаеихырхəаны*). Сах, ухатцкы!
Сах ухатцкы...

Қылашьбеи уи димбазазшəа дыштəац дтəоуп.

Уххьазгеит, сах...

Қ ь а л а ш ь б е и. Ихəа, Дадын!

Д а д ы н. Ыьоукы узааирц ртахуп, абаа агəашə
ақны игылоуп.

Қ а л а ш ь б е и. Изустцәада?

Д а д ы н. Ачба Татауаз, гәыпфок иашыраа ицуп...

Қ а л а ш ь б е и. Хәатәыс ирымоузеи иашыраа?!.

Д а д ы н. Рыцсцәа ргарц ртахуп, азин рутозар...

Қ а л а ш ь б е и. Наӳ ирышәта, дара арахь ису-
мырбан.

Д а д ы н. Сах ухатқы, Шьрынбеи ицсы тоуп.

Қ а л а ш ь б е и. Итамзароуп!..

Д а д ы н. Ибзахо иакәзам, ицацха ахы алоуп.

Қ а л а ш ь б е и. Ацсцәахагы дитахым. Наӳ
дрышәта...

Д а д ы н (*ацара иҗыназикуеит, аха даатгыланы*).
Иахак уцәамызт, мацк ухы нықәутцар...

Қ а л а ш ь б е и. Сзыцәап угәахәуама... Уаха исоу-
хәозеи?

Д а д ы н. Тынчроуп!

Қ а л а ш ь б е и. Хәгоу дзыниаша атынчра...
Ацсыуак ишья сымпытцататамкәа сымфасыр стахын,
аха исадымразеит... (*Дадын дцарц иҗынеихоит, аха
ацара дахьзаанза ибжьы наихыгзоит.*) Дадын!

Д а д ы н (*даатгыланы*). Сузырфәуеит!

Қ а л а ш ь б е и. Аслан избахәала акгы ухәазом...

Д а д ы н (*даамахань*). Исхәарызеи... Сыбла дамбе-
ит, аха...

Қ а л а ш ь б е и (*дласны итҗың дфахыцны*). Дры-
лазма?

Д а д ы н. Дызбаз ыкоуп.

Қ а л а ш ь б е и. Дызбаз! Ара дысзаага...

Д а д ы н (*даамахань*). Абри иоуп хәа хәтала
уаф дсыздыруам, ажәабжьны ирылоуп, ус баша
ирхәарымызт...

Қ а л а ш ь б е и. Уца!

Дадын дцоит.

Сыцсы иахылтцыз абри афыза ихы иатәеишьазар...
Хәи абаа, сычкәын, ушьтамта дамығаны урзыкаларц

азоума Анцәаузсәтәеишьаз... Арахь патук ҳақәымкәа, нырцәыка ҳақхамшьакәа ҳзымнеиуа... Ирасхәозеи хабәцәа, рлакта сышпәтапшуеи, сыңсы иахылтцыз сычкәын, ианшьцәа махагьакәа дрызхәыцны, иаб сишьырц итахын хәа хәашьас исымоузеи... Иазыз-уазеи ари афыза аңстазаара: сыблақәа җеитцыхны ауаа сзырҗампшуа, сыуаажәлар снархагыланы аҗа-раҳәа сзымцәажәо... Иузырхәаз ииашатцәкьаны ухы иатәоушьазар, уаргыи саргыи аңстазаара амазаара ҳаңсазам... Ҳаңсазам... Ҳаңсазам... Истахым... Истахым ари афыза – хьымзгыла итәу аңстазаара...

Му р а т б е и даины Қалашьбеи игәжәажәара дазы-зырҗоуа даагылахьан.

Му р а т б е и. Иууазеи, Қалашьбеи, убжьи дүцәа-хеит, ахтныуаа гыланы изырҗеит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Ирхәо иашатцәкьоума, Муратбеи? Аслан сиңсахит хәа удыруама уаргыи?

Му р а т б е и. Ахтныуаа зегьи агәра ганы ианыр-хәа...

Қ ь а л а ш ь б е и. Ахтныуаа уркәатц, уара ухатә агәра ганы укоума? Аслан цьаракыр дубама иахаахыс?

Муратбеи җымтүа ихы царкәыланы дгылоуп.

Исахәа, уанацьалымбеит, акрудыруазар исәхәа! Ухы җышьтых, улакта сынтәрцшы...

Му р а т б е и. Қалашьбеи уххьазгеит, агәамтцра уеомтаңан: икалаз кәлеит, адунеи цсахрала иштәу иахьа иубама?..

Қ ь а л а ш ь б е и. Ҳара, жәларык зхьыпшу ахцәа хтааңараакны изыкаларызеи... Сыңсы иахылтцыз сца абәсеипш ахьымзг хзатцеитцарызеи...

Му р а т б е и. Қалашьбеи ухатцкы...

Қ ь а л а ш ь б е и. Қалашьбеи уаҳа дықазам: диа-заанит, хьымзгыла дымҗасит, иажәымта азахәа ахар-цеит...

Му р а т б е и. Зегъы Аллах иусуп...

Қ ь а л а ш ь б е и (*даалцны*). Муратбеи! Уара абра узыкоузеи, адтца устахъан, уахтынрахъы унеихъазар ухәтан...

Му р а т б е и. Ацара Аллах исгәеимырцхеит, ацәалашәара ситеит...

Қ ь а л а ш ь б е и (*цъара дамкуа длеиџеиуа*). Исси-руп... Иссируп... Иссируп...

«Саб!», «Саб!» хәа агәырғъара зныцшуа бжык агара иалаго-ит. Ари Батал ибжьоуп.

Б а т а л (*дыџны дааины, дамхагәырғъацәаны ии-хәарц иитаху ахәара ицәыуадаџны*). Саб!.. Саб!.. Ирхәо иашазам, саб!.. Уимыцсахзеит, Аслан уимыцсахзеит!

Дмыщакзакәа даацәырцуеит ашьамтләхәкәа зшьоу, акаба шкәакәа зшәу, зхы-зџы аарту Аслан. Уи иааи-ра аагәазтаз Муратбеи, икаитцара изымыруа дшакъ-шакъо даақәхоит, аха ацара изымгәагъыкәа днаскъаны акаакътакны иереицъны даагылоит.)

Қ ь а л а ш ь б е и (*азныказтәи ишанхара иеаацәга-ны*). Аслан! (*Ишьамтләхәкәа аагәатцаны*.) Иузызуда, сычкәын, изгәагъыда?

А с л а н. Саншьцәа...

Қ ь а л а ш ь б е и. Узларыцәцазеи?

А с л а н. Ахтынра нрыжбит икалаз анраха. Саргъы...

Қ ь а л а ш ь б е и (*дласны дизнеишны инапқәа ааи-кәыршаны Аслан дааигәыдхәхәаланы даагылоит*). Иа, Анцәа Ду, гәнахарақ схәазар сара исымазааит... Сдырџашьеит, аџстаацәа сдырџашьеит... (Ас-лан дааужъны даагыланы, ибжъы иахъынзеизауаз иџтыганы.) Ахахаи, ахтныуаа! Ишәазхәада, уара, сычкәын сипсахит хәа?! Абар, сапхъа дахъгылоу, алым даџызаха! (Аслан ихы наизкны.) Рнапакны ирзаамгаз ахатца иоуп ашьамтләхәкәа зшьартцо!

Ахымшапгаша уақәшәеит, иуххъандаз, сычкәын!
(*Дааиташәаны.*) Ублақәа рхыпшыларә сцәыгуадафуп,
Аслан... Хазшаз иныс, абри афызә сақәшәар
шыстахымыз... Уаншыцәа ршыа сымпытататәууп, ахә
истахымызт, Анцәа сибәит!..

А с л а н. Дарә ус иртәххәит... Рхы дырпцхашьәит,
саргы... (*Уажәоуп Муратбеи данибаз.*) Уарә ара
иуусхәузеи, Муратбеи?

М у р а т б е и (*ицәымыгханы.*) Сааит... (*Иеаамхны.*)
Ахтынрахы ааира азин сымазәми?!

А с л а н. Иумазам!

Қ ь а л а ш ь б е и. Иухәашьоузеи, Аслан, идуба-
лазеи?

А с л а н. Иарә идыруеит...

М у р а т б е и (*иәаргәыбзыгны.*) Аслан...

А с л а н. Сыхыз умхәан, уцә нак!

Қ ь а л а ш ь б е и. Уарә узы деихабуп, ухы ишца-
тәоушьо...

М у р а т б е и. Аә, Аллах, Аллах, Апсуарә хәә акгы
нымхазаап... (*Дласны дцоит.*)

А с л а н. Сәтоумтцән, саб!..

Қ ь а л а ш ь б е и. Дынкылатәызар ихәә, днахкы-
лап...

А с л а н. Шьта дшәартәзам...

Д а д ы н дласны дааиуеит, Аслан даниба икайтцарә изым-
дыруә даамахоит, итып дзахымтцүә дгылоуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Узгылоузеи, Дадын, Ах ица
апсшәә зиоумхәозеи?!

Д а д ы н (*ицәгылазаашьә дзәлымцүә.*) Уахьцә
уаәлеит, Асланбеи ухаткы... (*Ихы ларкәзаны дна-
иәихырхәаны, дымцысзә уә иеаанкылары дгылоуп.*)

А с л а н. Саб, сымша сықәлоит, азин сүтар...

Қ ь а л а ш ь б е и. Амша бзиә! Суқәгәыцүеит, сыч-
кәын...

А с л а н. Сманшәәлахоит, саб, гәырфәс икоумтцән...

Қ ь а л а ш ь б е и (*Батал иахь*). Шәеицнеи ажьицәа
рахь, наӋ иамырхып.

Аслани Батали цоит.

(*Ихырхәаны игылоу Дадын иахь*.) Убга цыӋхәымхааит,
Дадын, усагыл!

Дадын иеыфеитцыхны даагылоит. Иаалыркъаны харантәи
иаафеуеит абзарбзан ахысбжы, уинахысггы хрыжь-хрыжь
игоит.

Д а д ы н (*амшын ихыңшыло иаагылахъаз Қыалашь-
беи иахь*). Ѓбак зыхгылоуп, саҳ ухатцкы, иароуп ихы-
суа...

Қ ь а л а ш ь б е и. Акы ада убомә?

Д а д ы н. Макъана акоуп, аха...

Дласны дааиуеит аланарцшыга знапы иаку Батал.
Ахысбыжьқәа ааихсыгъуеит.

Б а т а л. Саб, аурысқәа ртәоуп! (*Аланарңшыга
Қыалашьбеи инаииркуеит*.) Инқыт зырғылара ҳәфу
ахата-псәта, «Бриг» ҳәа изышьтоу... Иахакнахау урыс
бирақуп, – Таиарггы ус ихәеит!..

Қ ь а л а ш ь б е и (*аңшра дааӋәыйуа*). Таиарггы
диашоуп, уарггы уиашоуп...

Б а т а л. Бжынтә ихысит!..

Қ ь а л а ш ь б е и. Иртахузеи зугәахәуә?

Б а т а л. Апсны аҳ итаара зтаху цыоукы роуп...

Қ ь а л а ш ь б е и. Атак Ӌататәуп! Уаанза, Таиар
дысзааиааит.

Д а д ы н. Ааигәа дыӋоуп...

Дласны дцоит. Қыалашьбеи Батали амшын еицхыцшыло
иаагылоит. Ҳамтакты азәггы җитуам.

Қ ь а л а ш ь б е и. Батал! Иаххәап, дгғыл харак ахь
усышьтуазар, иутахны уцарызу?

Б а т а л (*азныказ даамаханы, аха нас*). Адсны ах
сыгәра ганы адта ансита, ихамта дууп сара сзы!

Қ ь а л а ш ь б е и (*ихәашьа агәахәара шинатаз
иниңшуа*). Аамта еснагь пхьақа ицоит, аәарөыцуеит,
ауаажәлар алахтра рзаанагоит. Аамта ғыц – ауаф
ғыц датахуп.

Б а т а л. Ауаф ғыц, ишцеилкаатәу, саб?

Қ ь а л а ш ь б е и. Заамта иакәнаго: апхьара, аөра
здыруа, ауаа абзиарахь иназгаша... Уаха ишцауас-
хәари!

Б а т а л (*даагәырғьаны*). Амедресе ахьсушьтуазар?..

Қ ь а л а ш ь б е и. Еихау стахуп уара узы, хараза
еихау...

Б а т а л. Амедресе ааста еихау?!

Қ ь а л а ш ь б е и. Петербург хәа қалақьк ыкоуп,
Стампыл аастагьы еихау.

Б а т а л. Стампыл ааста еихау?! Уи абакоу, саб?

Қ ь а л а ш ь б е и. Абрантәи ауафы ддәықәлар,
мызкы инеиханы амөа дықәхозаап.

Б а т а л (*дгәырғьаны*). Өымзгьы ракәзааит!

Қ ь а л а ш ь б е и. Усышьтуеит, Анцәа хазшаз
ихәтәеишьар...

Т а и а р дааиуеит.

(*Уи даагәатаны.*) Уца, Батал! Ағбахь уара урызца!

Б а т а л. Итабуп, саб! (*Дласны дцоит.*)

Т а и а р. Сутахуп рхәеит, саншьа ду!

Қ ь а л а ш ь б е и. Хааицәажәақәар стахуп, Таиар.

Т а и а р. Сузызырөуеит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ишубо, аурыс игбала цьоукы
хзааит, иртаху хаздыруам... Хаилызкаауа цьоукы
ракәзар, ахәара рзыкастоит, Крымқа ургарц азы.

Т а и а р. Шәныжьны сышпацои!..

Қ ь а л а ш ь б е и. Ургозар уца, ухы зхәқәурзуазеи...

Т а и а р. Шәара ишәыхьуа саргьы исыхьып...

Қ ь а л а ш ь б е и. Уи акгы хнатазом... Агубернатор Ришелие иахь шәкәыла ахәара ҕастахьеит уидикиларц. Урыстәыла уҕазар иаха уҳахәарашәа схәыцуеит...

Д а д ы н (дааины). Сах, ухатцкы, аурыс капдан уара уахь аaira дахәоит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Даашьты!

Дадын дцоит.

Уара уеиҕырцаара бзиоуп... Хылапшрак хартар, харгыы акы харзапсахарын.

Т а и а р. Сазхәыцуеит... Сындылтцрыма?

Қ ь а л а ш ь б е и. Ара уҕаз.

А к а ц д а н дааиуеит.

Бзиала уаабейт, акацдан!

А к а ц д а н. Шәбара агәахәара снатеит, аҕауад! Шәшызбац шәыкоуп...

Қ ь а л а ш ь б е и. Уаргыы сыблакны уааит, акацдан! (Таиар днаирбо.) Шәеибадыр, Саид-Ахмед Таиар-цашья!

А к а ц д а н (иәааидыңсаланы). Шәбара агәахәара снатеит, апашья! Сара шәыздыруеит, Левада шәаны-ҕаз шәызбахьан...

Қ ь а л а ш ь б е и. Шәеибадыруеит, уи даара ибзиоуп!.. Шәызгылоузеи, шәаатәақәа!

А к а ц д а н. Херсонтәи арратә губернатор Ришелие сшәеихырхәарц адца ситеит, пату зқәу аҕауад! (Днаеихырхәаны.) Хамтақәак ааитиит: Шәара шәзы, шәахкәажә лызгыы.

Қ ь а л а ш ь б е и (аилахәара ааимхуа). Итабуп хәа сызиахәа агубернатор ихатцкы, сизапсахәаит!.. (Аилахәара иааигдарашәа инықәңаны.) Шәаатәақәа!

Инеибартәоит.

Дышцакоу, итаацәа шцакоу? Хаибамбацзаргыы, шәкәыла хаибадыруеит...

А к а ц д а н. Зегъ рыла дыбзиоуп Иван Иван-ица!..
Қ ь а л а ш ь б е и. Уажэынахысгыы Анцэа абзиара
иатэеишьяаит!..

А к а ц д а н. Шэтагылазаашья хьанта идыруеит.
Хара зегыы иаадыруеит, аҫауад. Мыцхэы ишэыз-
гэамтцуеит Порта Ахтынра Дуаа. Шэхымѡацгашья
хара пату ақэахтоит, аҫауад! Аха ашэартара ду шэхы
ташэыргылеит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Уи азы иахзихэыцуазеи арратэ
губернатор, цхыраарак изхатома?

А к а ц д а н. Итахазаргыы илшазом, азин имазам.

Қ ь а л а ш ь б е и. Азин, зыкнытэи?

А к а ц д а н. Ахэынтқар идтца имамкэа ари еицш
аусхьанта акны цхыраашьяк имазам.

Қ ь а л а ш ь б е и. Хынтэ ашэкэкэа насышътхьеит,
агубернатор ихызала. Ахэара кастцеит, хьызла-пшала
иѡычоу Урыстэыла ахэынтқар икны хайтеихэарц.
Ашэкэкэа руак хатала Ахэынтқар изыскит. Хара,
апсуаа, ххы ааста Ахэынтқар Дузза хашикэгэыгуа
ануп. Сихэеит инапы хайтарц, ихылацшра хахим-
баарц.

А к а ц д а н. Ахэынтқар иус алацэажэара сымч
азхазом, аҫауад!

Қ ь а л а ш ь б е и. Уахзаазгазеи, акацдан, ииҫаху-
зеи уаазышътыз? Абри сеилыркаа, уххьазгеит!

А к а ц д а н. Иван Иван-ица хатала пату шэықэи-
тоит, шэыхьчара иҫахуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Цхыраарак изхамтозар, хаш-
цеихьчо?..

А к а ц д а н. Адтца ситеит шэҫаацэагыы Шэаргыы
иара иахь шэназгарц, Таиар-цашьягыы днашэыд-
кыланы.

Қ ь а л а ш ь б е и. Уи иаанагозеи, акацдан?

А к а ц д а н. Шэеикэырхара.

Қ ь а л а ш ь б е и (*иѳнуѳкала иеааизганы*). Агәра згоит гәыкала ишихәаз. Аха ари аѳыза сықәнаимыр-гар акәын...

А к а п д а н. Османаа чыдала Шәара шәахьдыр-хәырц ртахуп, атауад!

Қ ь а л а ш ь б е и. Сыпсажә еиқәсырхоит хәа цьар-гы сцазом, сыжәлар ахьыкоу саргы сыкоуп, акапдан.

Т а и а р. Сутцашьыцуеит, Қыалашьбеи!..

А к а п д а н. Башаза агәамтра шәеашәтеит, атауад... Иван Иван-ица Шәара шәзы илшоз шәыди-галеит... (*Дѳагыланы*.) Сара исуалыз, иажәа шәлымха ақынза анагара акәын, шәақәшахатзар – шәаала, шәақәшахатымзар... (*Ацара иенаңшыгоит*.)

Қ ь а л а ш ь б е и. Уаамыццакын, асас дахь! Усасра анхәтәоушьа ус уахзаужьуам, чеицьыкак неицахфап, упсы ухаршьап, итцегы хнеицәажәап...

А к а п д а н. Шәара ишышәхәо, атауад!

Қ ь а л а ш ь б е и (*ибжьы нытғаны*). Дадын! (*Илас-ны иааѳналаз Дадын иахь*.) Шәмазеиума?

Д а д ы н. Мачк ақара...

Қ ь а л а ш ь б е и. Иреихау цәык неиңыкькьаны идырмазеиааит, хәбақа пқал аѳгы наццаны ағбахь инарышьтааит.

Д а д ы н. Еилыскааит. (*Дцоит*.)

Қ ь а л а ш ь б е и. Уара уеааидкылала, Таиар, ухәз-ца...

Т а и а р. Саргы сазхәыцит, ус иаха еиғьуп... (*Акапдан иахь*.) Хаибабоит, акапдан, сара сшәыццоит.

А к а п д а н. Шәѳызцәа иртахызаргы атыц хамоуп.

Т а и а р. Итабуп! (*Дцоит*.)

Қ ь а л а ш ь б е и. Чыдала хнеицәажәар стахуп, акапдан, насгы гәартыла.

А к а п д а н. Сузызырѳуеит, атауад!

Қ ы а л а ш ь б е и. Уаатәә!

Инеибартәоит.

Апхъан ишысхәаз еипш, шықәсқәак раахыс, ахәынтқар Алықсандр игәакнынза анеира акырынтә сәанысшәеит, ифызара сахәеит. Аинрал Цицианов цсәта бзиа аханатә изысышьтыз ашәкәы, хәтала иара дахьымзазаргы, Ахәынтқар ишизынарышьтыз здыруеит. Уи анафс изынасышьтхьоугы дахәамцшыцкәа дыкам. Аха иахъа уажәраанза, ма шәфызара сыдыскылеит имхәеит, ма сақәшахәтым хәа дыррак ҳаимтәеит, измааноузеи зугәахәуа?

А к а п д а н. Ахәынтқар Дузза иихәыцуа, сара капданк дыршьак сымазам, аҭауад! Аха хәтала сара сгәаанагара шәазтәауазар, ишәасхәоит.

Қ ы а л а ш ь б е и. Ихәа, акапдан, иаартны ихәа, хататцас!..

А к а п д а н. Урыстәылатәи аимпериа аимператор дузза, шәара, тәыла хәычык ахада шәфызара дазрыцханы дыказам, тәыс изыкалара, уи даеакуп...

Қ ы а л а ш ь б е и. Тәыс изыкалара ухәама?!..

А к а п д а н. Хара зегы Ахәынтқар итәцәа ҳауп, иматц аауеит.

Қ ы а л а ш ь б е и. Иматц аура – даеакуп!..

А к а п д а н. Ғбагы, Урыстәыла анапатқака шәкаларцазы, зны Османтәи аимпериеи шәареи шәеилгароуп.

Қ ы а л а ш ь б е и. Даргы ҳаргы иахзеилоу хәа акгы ыказам...

А к а п д а н. Шәара шәоуп ус изыцхьазо... Имачу тәыла хәычык азы, аимпериа дуқәа ргәы нибархазом...

Қ ы а л а ш ь б е и. Ахәынтқар ҳаиликаазтгы... Ифыцра хзытатәом, аха ижәфахыр ҳазааигәеитәызтгы, ҳахыхәартәхашаз каларын, иагъа ҳмачзаргы.

А к а ц д а н. Ишәылшозеи?

Қ ь а л а ш ь б е и. Ҳтәыла – амшын агаға икоуп. Азынра ацша анасуа шәығбақәа зыхьчаша азыбжъа-хала маншәалақәа ҳамоуп, ишәхархәарын. Ағбар-гылара шәтаххар, – атыцқәа шәахтарын... Ҳаргьы ихалшоит аргылара, ацышәа ҳамоуп. Ҳабнақәа ракәзар, икәазаха еилагылоуп, ағбақәа злытцуа атцлақәа рыла ибеиоуп. Ҳара иахтирын, шәара иаашәхәарын... Иара усгьы, инартбааны ахәаахәтра ҳабжъахтқарын...

А к а ц д а н. Уаҳа ишәылшозеи?

Қ ь а л а ш ь б е и. Ихалшо рацәоуп...

А к а ц д а н. Уеизгьы?

Қ ь а л а ш ь б е и. Ҷызас ҳашьтызхыз, иҶызара пату ақәтцашьа аадыруеит, акацдан!

Д а д ы н даиуеит.

Д а д ы н. Шәхәы мазеиуп, саҳ ухатқкы!

Қ ь а л а ш ь б е и (*дҶагыланы*). Амла уаҳаркит, ҳашьты, акацдан!

Еицны рҶынархоит.

Алашара Ҷыцәаауеит.

Ажәабатәи асахьа

Ахтынрақкны. Астол иахатәоу Қ ь а л а ш ь б е и абанде-рольқәа аармазеиуа, амхәыр раархара даҶеуп, Т а и а р дгы-ланы дизыцшуеит.

Қ ь а л а ш ь б е и (*абандерольқәа иманы астол даахьцны*). Ашәкәқәа мазеиуп. Ҳаитәхәа, Таиарбеи, уххьазгеит...

Т а и а р. Аллаҳ икынтәи исуалуп!.. Азин сутозар, цхыраарак шәыстарц стахуп... (*Ибжьы иргоит.*) Арахь иҶнажәгал!

Оыцъа а х т н ы р ц а р шәындыкәрак рыманы иаафналан,
инаргыланы, Қыалашьбеи инаиеихырхәаны ицоит.

Иахьутаххо калоит, ухы иархәа, хыла итәуп!

Қ ь а л а ш ь б е и. Икоумтцандаз, Таиар бзиа, уац-
хьака иузыцшу уздыруам...

Т а и а р. Исзынхаз сызхоит. Этәыла змырхыз ахьы
рацәа иазиуазеи...

Қ ь а л а ш ь б е и. Итабуп, Таиар! (*Абандерольқәа
наиркуа.*) Ари агубернатор изы, ари – Ахәынтқар из-
куп. Батал иус азгы чыдала усызрыхәа: дыргааит,
атцара идыртцааит.. (*Таиар иахәачаңа аақәхны инаид-
гало.*) Ари уахәачацоуп!

Т а и а р. Уара иузынсыжьуеит, Ацсны Ах, иаха
иутаххоит!

Қ ь а л а ш ь б е и. Итабуп, усеипш ианутахха...
Хамта хәыцқәак кастцеит агубернатор изгы, уара
узгы, ашхәахь инаргахьеит.

Т а и а р. Сыцсы еикәурхеит, еихау хамтас иста-
хузеи... Итабуп, Қыалашьбеи!

Қ ь а л а ш ь б е и (*ицъыба адац змоу асаат аатыга-
ны инаиркуа.*) Абри акацдан исызита!

Т а и а р. Угәуеаныз, Қыалашьбеи, Ацсны уатахуп...

Қ ь а л а ш ь б е и. Амфа бзиа!

Т а и а р. Бзиала! (*Дцоит.*)

Қ ь а л а ш ь б е и (*ажәфан ахь ихы ыишьтыхны.*) Иа,
Анцәа, дырманшәала уара иханушъаз хапсадгьыл
ацеипш ахьзала!

С а ф а р дааиуеит.

Дузыбама?

С а ф а р. Салам уитеит аинрал.

Қ ь а л а ш ь б е и. Исалам шьардахааит...

С а ф а р. Османааи ҳареи ихабжьоу айқәшахатра
хзеилагом хәа цәажәашьяк кайтцеит. Ахәынтқар
изин ҳамамкәа аибашьра ххы ҳзалагалом ихәеит.

Қыалашыбеи. Сарғы рацәак агәыҭра сима-
мызт... Досу иус дапшуеит, гәыбғанс иахтозеи...

Сафар. Ахкәажә Нина ажәак унылтцеит.

Қыалашыбеи. Уигы дубеит!

Сафар. Ус икалеит... Ацхыраара халтар лтахшәа
хәашыак калтцеит.

Қыалашыбеи. Илтахузеи уи азы?

Сафар. Анаклиа абаа!

Қыалашыбеи. Мчыла ианаму – маанала!..
Агырцәа рыцхыраара сақәгәыҭны Анаклиа абаа
сызрытәм! Рытара уакәытц, агәашә акынзаггы ина-
сышытуам! Зхы ззымыхьчаз – хара харзыхьчазом,
Сафар! Утаацәа арахь иааугама?

Сафар (иааицәымҕханы). Иртахымхеит. Аибашь-
ра неилгар...

Қыалашыбеи. Уағәра уркәадеит! Ахәыцқәа,
зегь реипш, абнахь ихашьтрын...

Сафар. Ус хәынгак калеит, саб, иуархәахьоу сыз-
дыруам.

Қыалашыбеи. Икалазеи?

Сафар. Муратбеи иуаа иманы Атара абаа дта-
тәеит.

Қыалашыбеи. Итцабыргхару?

Сафар. Итцабыргуп, уаа ышәөык ракара ицуп.

Қыалашыбеи. Аслан акы идыруан!.. Атәитәых-
ггы ихы иатәеишьарымызт абри афыз ахәшьадра!

Мсауст дааины Қыалашыбеи иахь днахырхәоит, аха
итагылазаашыа гәатаны икәфымтуа даагылоит.

Еицәоуггы сықәнагоуп! Дзакәыз идыруан саб, дум-
ган, уирпхашьоит шихәоз, сихәаны димысхит,
д-Чачбоуп, дсашьоуп, дуафыстәып схәеит... Иарггы
дгьатцәыҭәатцәуа дансыхәа – дрыцхасшьеит, снапы
истеит. Ауадалықь ахылапшфы днаганы ҫ-қыта дук
ахас дрыстеит! Абар исзиуз!..

М с а у с т . Қыалашьбеи ухатқы, дызустада абриакара узыргамтқыз?

Қ ы а л а ш ь б е и (*даагғатаны*). Хьрыпс-ица Мсауст! Ухала уахзаама, мамзар?..

М с а у с т . Цабалаа рфырхацәа зегьы сыманы сылбааит...

Қ ы а л а ш ь б е и . Ианатахытқәкьаз иааугеит. Уаалаганы, иуманы Аҥара абаахьы уца! Муратбеи хайтиит... Иахьысхәогьы пхасшьоит, хазшаз иныс! Усызиацәажәа, игха ианасыжьыр итахызар – абаа дтытцааит, иуаа ахақөитра ритааит. Ак аҥны дузаагар – ианасыжьюеит, изуам ихәозар...

М с а у с т . Угәамтра еилыскаауеит... Шьяк камтәақәа хәеилгар, – Анцәа иҥнытәи ихамтахоит.

Қ ы а л а ш ь б е и . Уца, Мсауст, иауазар, ишухәаз, шьяк камтәакәа...

Мсауст днахырхәаны дласны дцоит.

С а ф а р . Ажәак уахәара сҥахын, сахьымзеит... Жәыргьыт сөызак сиқәшәеит, аҥара сыцызтқоз: дфицаруп, аинрал Гудович иштаб аҥны аус иуеит.

Қ ы а л а ш ь б е и . Нас?

С а ф а р . Карс ахылацшөы Иусуф-пашья Гудович иахь ашәкәы наишьтит, дызхагылоу ар Гьртәыла иалсны Ацсныҥа раашьтразы амәа рзаиртырц дахәеит.

Қ ы а л а ш ь б е и . Нас, азин ритама?

С а ф а р . Мап рцәикит.

Қ ы а л а ш ь б е и . Иҥабыргхару, Сафар?

С а ф а р . Ашәкәы аҥак зыәуаз, исазхәаз, сөыза ихата иакәын.

Қ ы а л а ш ь б е и (*мачк даазхәыцны*). Ушҥазхәыцуа, иззыҥаитцазеи Гудович, дхацхраарц итахума, мамзар?..

С а ф а р . Атырқәцәа Гьртәыланза ианааи, уа реааныркылар хәа дацәшәеит, сгәахәуеит...

Қ ы а л а ш ь б е и . Ишакәхалак дхацхрааит... Уи шыахәуп, зынза ишыахәуп!

С а ф а р. Мшынла иаауа ҳара ҳамч рызхоит, Аслан
азахёқәа изаамгазаргы...

Қ ь а л а ш ь б е и. Аслан иртаҳымхеит ҳәа ихынхәуа
дреиуазам, Сафар!

Сафар уи ақәғиуам.

(Ибжыы нытганы.) Дадын!

Д а д ы н *(дааины)*. Саҳ ухатқы...

Қ ь а л а ш ь б е и. Батал дысзааиааит!

Дадын днахырхәаны дцоит.

Апшыхәра аиҗекаара Батал инапы ианахтдар
ушпахәапшуа?

С а ф а р. Илшап угәахәуазар, аха ари аипш аус ду...

Б а т а л *(дааины)*. Ара сыкоуп, саб!

Қ ь а л а ш ь б е и. Уск уахагылароуп... Сафар-
гы снаиазтцаан, дхәычуп, аха деилкьоуп, инапы
иантцазар, илиршоит ихәеит.

Б а т а л. Шәсырцхашьом, сыгәра аныжәга!

Қ ь а л а ш ь б е и. Апшыхәра уазахкүеит, амшын
ақны. Иутаху аайдкыланы амҗа шәықәла. Ар ааз-
го ағбақәа шаажәбалак, арахь шәеиха. Харазак
шәымцан...

Б а т а л. Анаклианза ҳдар калома?

Қ ь а л а ш ь б е и. Шәахымсын!

Б а т а л. Итабуп, саб! Итабуп, сашья! Сцар калома?

Қ ь а л а ш ь б е и. Уца, Батал!

Батал дласны дцоит.

С а ф а р. Саргы сцап...

Қ ь а л а ш ь б е и. Уца, Сафар!

Сафар днахырхәаны дцоит.

Анцәа ашыыцра уацәихьчааит...

Алашара ғыңаауеит

Ажәеизатәи асахъа

Ахтынраҥны. Иаабац Ах идкыларта. Қъалашъбеи
аишәаҥны иқәу ахсаала ихы азышьтны дахәаңшуа дгы-
лоуп.

Д а д ы н (дааины). Сах ухатцкы, Хьрыпс-ица Мсауст
дүтоуп...

Қъалашъбеи. Даашьты!

Дадын дцоит, М с а у с т дааиуеит.

Угәалақазаара бзиоуп сгәахәуеит...

М с а у с т. Исыдүтаз насыгзеит, сах ухатцкы!

Қъалашъбеи. Шәышпеилгеи?

М с а у с т. Анцәа имчала шыак камтәакәа.

Қъалашъбеи. Ухатцкы сцааит! Иара дабаҥоу?

М с а у с т. Амзырхаҕы дгылоуп.

Қъалашъбеи. Ҳапсы дахзааугеит, итабуп,
Мсауст!

М с а у с т. Сарггы сусахъ сцап...

Қъалашъбеи. Мацк уааңшыроуп. Сафарггы
уарггы нас шәеицааи.

М с а у с т. Уара ишухәо. (Дцарц иеыназикуеит.)

Қъалашъбеи. Амзырха иқәгылоу арахъ даа-
рышьтааит.

Мсауст днахырхәаны дцоит.

Муратбеи... Муратбеи... Еснагъ уецныхәаны Анцәа
усзишама...

Ихы иқәыжъны дааиуеит зхы аарту, зкәымжәы цыртлоу,
абцъар зыкәным М у р а т б е и.

Уткәаны уаарымгар ҕамло ухы зтаургылазеи,
алахыцәгъа уара.

Муратбеи ҕымтуа дгылоуп.

(Ҳамтакы уи дихәаңшуа дгылоуп.) Иузырҕатцазеи,
Муратбеи?

Му р а т б е и. Ацəымҗра.

Қ ь а л а ш ь б е и. Сара сахь?

Му р а т б е и. Уара уахь!

Қ ь а л а ш ь б е и. Иузызузеи цəҗьарас?

Му р а т б е и. Сымџақəа зегьы цукеит. Сара сыда-
гьы, малк зырхауаз зегьы.

Қ ь а л а ш ь б е и. Амалрхарада уаха акгьы ыка-
зами ари адунеи акны?! Ацсадгьыл азы ахьымзг,
ахьаа хəа акы ыкоуп...

Му р а т б е и. Исахахьеит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Нас иухьзеи, угəы атыцан
ацəымса узтоума?!

Му р а т б е и. Сара ацсадгьыл сымазам...

Қ ь а л а ш ь б е и. Иухəашьоузеи?!

Му р а т б е и. Иагьсоузом, сабацəа рыцсадгьыл
акны смизеит азы.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ухəыцшьа ссируп!

Му р а т б е и. Уаргьы убасеипш усызхəыцуеит.
Анхша, абхша, џыцъа аишыцəа рцацəа: руазəк –
Ацсны зегьы дахагылоуп, егьи – џ-қыта затцəык! Иа-
шьак иеипш усызхəыцуазтгьы...

Қ ь а л а ш ь б е и. Ацсны ах итыц акоуп ыкоу!

Му р а т б е и. Уара умацара узы изыкаларызеи,
сара, уаб иашьа ица сакəзами? Саб Шьаруан, уара уаб
Манча диеицəазма?!

Қ ь а л а ш ь б е и. Ахра уахагылазар иузныкəга-
рызу?

Му р а т б е и. Уара уеипш итазырхаша амџа
ианыстцомызт! Ажəлар урџашьеит, Қыалашь! Аха-
кəитра хəа зџак нарылоутцан, рхы еилоугеит, еиџу-
шеит, дара-дара зеилибамкаауа еиџаургылеит!
Ихьыпшыму Ацсуа хəынтқарра сыргылоит хəа ауаа
ржьара уаџуп! Иарбан хəынтқарроу уара иургы-
ло?! Иара усгьы, иазаауазеи, ихəмоу хзымхазои?!
Ажəлар умжьан, Қыалашь, саргьы сахатыр ба, уашьа
соуп!

Қ ь а л а ш ь б е и. Усашьям сҳәама?!

М у р а т б е и. Суашьяны супхьазотггы, ажәлар абцъар иатцаргыланы, саншыцәа – атырқәцәа ирґаур-гыломызт... Хьаас сґоумтцеит, иалуго аабап! Иахья-уатцәы ар зхытцуеит, уахраггы уарггы шәкәыбаса шәықәыртцоит, аиашаггы картцоит!

Қ ь а л а ш ь б е и. Абар уара узакәу! Анцәа уим-шазеит, Мурат, аґстаа иоуп уара уахьызшаз: ала-хьыцәгья, ауаґыбжа уара! Мышкы зны Ацсны тахозар, итазырхо – абри, уара уеипш иґоу анашца-цәа ракәхоит... Зымгәа ада хәыцырта змам амацъана, уара. Хажәла ацәа цуеит, хазтымтира ахьымзг хатцоутцеит, хәпсуара урцхашьеит... (*Ибжьы имкьяны ґитцуеит.*) Дадын! Дадын!

Д а д ы н (*дласны даины*). Ара сыґоуп, сах ухатцкы.

Қ ь а л а ш ь б е и. Днаганы абахта дтәшәыртәа!

Д а д ы н (*длакґакуа*). Муратбеи... абахта!?..

Қ ь а л а ш ь б е и. Азґаґкы ихьуеит, зеггы иреи-цәоу азґаґкы!

М у р а т б е и. Ачаабалажә иоума знапы санутцо? Зынза ухагамхан, Қыалашь, хшьяцкья уаґрамгылан...

Қ ь а л а ш ь б е и (*Дадын иахь*). Сыблақәа дыр-цырга!..

Д а д ы н (*ибжьы иргоит*). Арцарцәа, шәааи арахь! Сах ухатцкы, ашьямтләхәқәа ишьяхтцома?

Қ ь а л а ш ь б е и. Иатахзам. Ачацшьяцәа адтца сьз-рыта, абналарә иеацшьеигозар, хьызатцәык изаеиғ-зааит, азин рыстоит.

М у р а т б е и. Ухаґаґама, Қыалашь, сышцадур-шьяа?!

Қ ь а л а ш ь б е и. Досу иезыпсеитәыз ала дымґас-роуп.

Д а д ы н (*арцарцәа рахь*). Дыжәґа!

Арцарцәа Муратбеи инаижәланы инапқәа ааилыршьны дыргарц иалагоит, иара иерымпытцижәарц даґуп, аха ил-дыршом.

Мура т бе и (дахьырго ибжыы гоит). Хажәла урцхашьеит... Агәнаҳара уатцалеит... Стытны саныкала, уара узы стытцуеит, Қылашъ...

Дыргоит, Дадынғы дрышьтагыланы дцоит.

Қ ь а л а ш ь б е и (агәырџа иеатаны дадырсызшәа хамтҕақы дгылоуп). Анацъалбеит, хажәла ажәыма, аиазаарахъ хнеима?..

Са ф а р и Мсаусти ааиуеит.

(Урт аагәатаны игәалақазаара хьантҕа иеаалхуа.) Арахъ шәааскыа! (Ахсаала зқәу аишәа днахагылоит, рфыцҕагыы иааигәара иаагылоит.) Сафар, ажәа умоуп.

Са ф а р. Ихәутаз адтца инақәыршәаны, иаҳа ишәартахоит хәа хәхьазхәыцыз атыпқәа ркны, мца-хара-мцахарала инеихша-ааихшаны ихаргылеит. (Ахсаала уажәы-уажәы инапы нақәкуа, Қылашъбеи ирбо.) Асазқәа реихарафык Лиашъ архафы ихаргы-леит, ахылтцысаагыы нарылатцаны. Урти дарей ирыб-жәоу агәаанцъқәа хрыцшны: ахчыпсааи, айбгааи, цәжыаагыы нарыццаны, Цандрыцшь ихаргылеит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Еивугазааит, ус еигъуп...

Са ф а р. Бырзықяа зхагылоу аубыхцәа Цсоуи Бзыпи рыбжъара игылоуп, даргыы ус иртаххеит, асазқәа рымч мхакәа ианыкала, Гагра атшәара аа-ныркылоит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ибзианы уазхәыцит.

Са ф а р. Бзыц инаркны Гәымстанза абзыпқәа рна-пы иануп. Гәымстеи Кылашәыри рыбжъара, гәмаа – абжыақәаа зегыы еизгоуп. Цсхәаагыы арахъ илбаа-ит, ашьхаруаагыы... Кылашәыри Кәыдри рыбжъара дал-табалаа рнапы иануп, Амаршьанқәа рхагылоуп. Кәыдры инаркны Аалзганза абжыуаа ирыхъоит, уинахыс, Егрынза – самырзақанаа. Зегыы абцъарла еибытоуп, фатәы-жәтәыла еикәшәоуп.

Қыалашьбеи (*Сафар иахь, аха амшын ахь дыңшуа*). Шақафы хзаада зугәахәуа?

Сафар (*иаргы амшын ахь дыңшуа*). Быжь-нызкъоык иреиттам...

Қыалашьбеи. Ишәартоу абзарбзанқәа роуп... Ағба дуқәа рыхцагы, акыцыпхьаза, ианейтоу, хын-фажәа-хынфажәа рзықәгылоуп.

Мсауст. Урт зегы Ахтынра ианагәдырца...

Қыалашьбеи. Ахыбрақәа уеизгы иахзыхьча-зом, ауаа роуп ихьчатәу...

Сафар. Абцар зку ахацәа рыда, зегы абаагәара ааныжыны ицахьейт, ацстақәа рахь, ртыпцәагы дырмазеихьейт...

Қыалашьбеи. Изыхгылоу ирзышәхьыцуазеи?

Сафар. Апхаста рытазар қалон, аха чыдала ашәартара ацуп...

Қыалашьбеи. Ашәартара зцым аибашьра абоу-бахьоу, Сафар?! Иаха апышәа змоу ашхәар аалыпшааны, рдәықәтара еиґышәкаа, ашамта ианазааигәахо аамтазы ирыжәлаайт. Ари афыза иазыпшзам... Уаха ихалшаз ауп, нас иаха ишәартәахоит...

Мсауст. Сах, ухатқы, ари аус ахатцара ду атахуп, табалаагы халахәзаайт!

Қыалашьбеи. Агауаа ахатцара иазрыцхауп хәа уархәама, Мсауст?!

Мсауст (*ицәымығханы*). Хзасрак ахәара сыгәгы итамызт, Қыалашьбеи, уххьазгеит, Анцәагы ауаагы рныс...

Қыалашьбеи (*иажәа днаңыфланы*). Иумыруадафын, Мсауст, лафкгы наххәароуп!.. Амшын азсара атахуп, шәара ашьхара шәаазейт, – ишәзымдыруа шәзазахкрызеи... Хамшынуаа рус иахьа ирымбейт. (*Сафар иахь*.) Рнапакны ирзаагаз ағбақәа, амца рыцрартцаайт, амшын дырлашаайт... Ргәыреантца, амарцья, ағба дуқәа рааигәара имнеиаайт, абзарбзан хы иадыргоит.

Д а д ы н (*дласны дааны*). Батал дхынхэит, саҳ ухаткы, агаҕа дыкоуп... Аслан изхытца дазыпшуп, иапхъа снейуам, деихабуп ихэеит.

М с а у с т. Апсыуароуп!..

Қ ь а л а ш ь б е и. Аслан иаашьоузеи?

Д а д ы н. Хәашьак амазам, саҳ ухаткы! Апра шкәакәәкәа зхагылоу ашхәәкәа, еишьтагыланы аара иаеуп! Улапш рыхъом, тдыхәаптәарак рымазам! Агаҕа абри акара ипшзаны, абри акара ашхәәкәа рацәаны, абриакара...

Қ ь а л а ш ь б е и. Шьта уаангыл, Дадын! Агаҕа указ, реихабацәа анызхытцуа адырра сыта.

Дадын дцоит.

М с а у с т. Иаха ианахтахыз иахзааит, ирыххъандаз!..

С а ф а р. Ирыхәтаз картцеит.

Қ ь а л а ш ь б е и (*иҳәашья игәампхакәа*). Хуал рықәны удыруама?

С а ф а р. Ианхзаа акы ртаххашт, уи азоуп...

Қ ь а л а ш ь б е и. Азахәкәа даеа уаауп, иҳалахәаа-хәтуа агыркәа иреиуазам, даеа мчуп иаазгаз... Акы ртаххазаргы иҳалшартә ҳакоуп.

Аслан даауеит, зеггы днареихырхәоит. Уи ишьтахъшәа иа-аиуаз Батал, акәәқьтакны днагылоит.

Уахъцо уаалеит, Аслан!

А с л а н (*еитә днаеихырхәаны*). Итәбуп!

Қ ь а л а ш ь б е и. Ианаамтәтәкьаз урапхъагыланы уахзааит! Анцәа ҳазшаз, уажәынахысггы аманшәалара уатәеишьааит! Закафы ыкада?

А с л а н. Уажәазы хә-нызқьфык. Даеа уиакара аееизгара иаеуп, иахтахханы ианыкала...

Қ ь а л а ш ь б е и (*игәаздуны*). Ҳарзапсахааит, абзиара аганахъала! Хнеилатцаны, җажәихәба нызқьфык, здакам ахацәа! Ҳамшын изыхгылоу асултан ихатә

дырхагылазаргъы ирзыгѣагърымызт изхытцны хабашъра!

Мсауст. Изхытцыр бзиахон, рабцъаркъагъы хзынхарын!..

Қыалашъбеи. Цѣыкѣбарк ашъа иафсуа бцъарк ыказам, Мсауст, хыразныла ифычазаргъы! (Днарылаңшуа.) Батал, ара укоума?

Батал (даалахѣыхханы). Ара сыкоуп! (Иара иахъ днаскъаны даагылоит.)

Қыалашъбеи. Иугѣалашѣома ачнышкъа реибашъра?

Батал. Исгѣалашѣоит, саб!

Дадын (дааины). Сах ухатцкы, шхѣак азыхгылара иафуп, аихабацѣа зтоу акѣхап.

Қыалашъбеи. Хшеицу хнарцылап, анафс досу шѣускъа рахъ! (Ажѣфан ахъ ихгъы инапкъагъы фышьтыхны.) Иа, Анцѣа, уахмырцхашъартѣ еипш алшара хата! Хѣауаажѣлар знылаз ахақѣитра мѣа анагзара иахыгза!

Зегъы. Амин!

Алашара фыцѣаауеит

Ажѣафатѣи асахъа

Гыртѣыла ахцѣа рахтынра. Ахкѣажѣ Нина агѣамтцра дамѣханакны дуазыруа азал дыфноуп.

Нина. Ари хатцашъак амазам! Схаќны исзаагом... Асултан дузза ир ацсуаа ирыцѣшѣаны инықѣхѣаша ицеит! Ф-гбакгъы рцѣырыблит... Қыалашъбеи, ацъныш уара, афстаа!.. Сара Багратионаа дуззақѣа ртыцѣа, схы алагзаны, ихыпцшу атѣыла сахагылоуп, уара иумоу ахрагъы уатѣоушьом, имачушьоит, ихыпцшым ахѣынтқарра аргылара уѣазтцѣылхны уашътоуп! Ацхамшъа уара, ацѣгъацѣыпцхамшъа!

Ари афыз аамлароуп, икамлароуп!.. (Днышьам-хнышгыланы, лхи лнапқәеи ажәфәан ахь ифәрханы.) О, зегь зымчу иаххылапшуа Анцәа, сшьамхқәа нарс-ны суашьапкуеит: аңсуаа урхылампшын, изнылаз амфә иахьумыгзан, ахәыцшыа рзымдыруа ирфашья, чанчаны еибакны еибафо, дара-дара рыбақәа тибакхуа исырба!

А и н р а л даафәналоит.

(Дгәалтәзом.)

Дылзыпшуа даагылоит.

(Дфәагыланы.) Шәшәизааит хәычгыи дугыи аңсуаа, Ге-орги итәацәеи иареи ахьалакым... Ишәоуз ахақәйт-ра шәзымыждарахааит, иазыжәура шәзымдыруа, анагзашья шәақәымшәо, амра зқәыпхаз атәа иафызыха инеикәазытны ишәыцәцааит! Маха-маха шәеимлысааит! Уааңсырала шәымгъацааит! Адунеи шәанзамызшәа шәниазаа шәцааит!.. Зегь зымчу Анцәа! Аңнышцәа! Афстаацәа! Шәсыцхраа, аңсуаа рахь Қыалашьбеи игәы снықәыпшыртә ақатцаразы алшара сышәта! Исылшәырша, схатца Григори иеипш, Қыалашьбеигыи цыханымкә амфә иқәтцара!..

А и н р а л (ибжыи наимкьаны). Шәеаанышәкыл!

Н и н а (уи даагәатәаны, акыр ләааиқәкны диқәтиш-уа даагылоит). Икәлазеи, аинрал, сара соума шәыз-тцахәхәо?!

А и н р а л (ицәымгъаханы). Шәыбжыи шәымкьа-цәеит... Шәажәақәа шәрыцкәлапшла, иара устыи ишә-зырхәо мацума...

Н и н а. Имыцхәны исхәазеи, Николай?

А и н р а л. Атәуад лаша Григори Дадияни цсатә-бзия цыханымкә Шәара дшәышьтызшәа, машәырны ажәақәак шәамхәхәеит...

Н и н а (дааитәашәаны). Иара иңсы иамафәоуп, уба-сеипш ак шысымхәаз! Уи мцуп, уфашьеит, Николай! Еилукаама?

А и н р а л. Еилыскааит, зызбахә шәымаз Қыалашь-
беи иакәын...

Нина акыр дласны ахышә ақынза днеины адәахыҕа
дыңшуа хамтакы дгылоуп. Аинрал итың дахымтцау
ҕымтца дылзыңшуеит.

Н и н а (*иаалыркыаны даақәгьежыаны аинрал
илакта дтаңшуа даагыланы*). Аинрал! Қыалашьбеи
дылбаагатәуп.

А и н р а л. Қалашьас иамоузеи, мчыс ихамоузеи
уи азы?!

Н и н а. Амч ахыҕам амаана аус арутәуп. Зегь
сара еиҕыскаауеит, шәсыдгылар... Аңсны ахра даха-
гылароуп Георги Шьарвашьизе!

А и н р а л. Аңсны аҕ иҕеихаб дыҕоуп!

Н и н а. Асланбеи ахра данахагыла, Аңсны ғың
Османтәи аимпериа иалалазшәа ишәыңхьаза! Убри
ҕамларцаз хааңцакыроуп! Георги хара дахтәуп,
хамаҳә иоуп, дуағтатоуп, дқьырсиануп.

А и н р а л. Асланбеи иара иитәу азәгы иитазом...

Н и н а. Уи ҕабыргуп...

А и н р а л. Акысгы, ижәлар дыртахуп...

Н и н а. Атахреи аңәымҕреи шыаҕак ауп ирыбжьоу.
Ргәы ихшәартәеиңш дҕататәуп: патук иқәымкәа,
ифы рахауа, акы дапсамкәа... Аңсуаа рҕазшыақәа
здыруеит. Заб ишыра згәағыз...

А и н р а л. Уи аҕыза ихы иатәеишьом, Асланбеи!

Н и н а. Хара иатәахшьоит, апатын аинрал!
Ажәабжь анрылахтца, ипыруеит, агәрагы ргоит. Аха
уаанза...

А и н р а л (*иааиҕыҕкыаны*). Григори рыцха...

Н и н а. Ишәхәрц ишәтахыз, аинрал?

А и н р а л. Григори иңсы ҕаны дықазтгы...

Н и н а. Григори дыңсхьеит, аинрал, Анцәа дишан,
Анцәа дигеит. Уи дызхьымзаз ауп сара сызҕу.

А и н р а л. Ҳаиҳабыра ари аус иадгылазом.

Н и н а. Агәра дыргатәуп абасеипш ада, даеакала, Ацсны Урыстәыла анапатцака анагашьяк шамам.

А и н р а л. Сара сзалацәажәэзом...

Н и н а. Ишәзымгәыгъуазар, сара схаҭа сцоит Тифлискә...

А и н р а л. Амца шәазааигәацәахар – шәбылуеит, ахкәажә.

Н и н а. Амца иацәшәаны мыцхәы инаскьаз ахьта дашьуеит, дтцааршәхоит. Атцааршә – изытны ацара ада даеа мѡак амазам. Сара истәхзам, акы шәацсамкәа шәнеикәазытны шәцар. Шәкариера шәацхьака ишьтоуп, аинрал!..

А и н р а л (*азныказы җитүам, аха нас*). Нина Георги-ипҭа! Иззышәтахузеи Ацсны ахцәа хыла-гәыла реилатцара?

Н и н а. Акы, Қыалашьбеи иахьырхәра. Ыба, хаб – Ахәынтқар игәыкатцара. Ахцатәи, сызхагылоу сахра артбаара. Самырзақан иадамхаргьы снапакны икалароуп, Николаи! Қыалашьбеи даныкамла...

А м а т ц у ъ ы (*дласны дааины*). Ахкәажә лаша, асас ду дышәтоуп – Ацсны ах ица, Георги!

Н и н а. Ари дырга бзиоуп, Николаи Данил-ица!

А м а т ц у ъ ы. Даасышьтуама?

Н и н а. Даашьты! (Аматцуѡы дцоит.)

А и н р а л. Нина Георги-ипҭа, ахыццакра атахым...

Н и н а. Иатахуп, аинрал, иатахуп, – Георги имѡа рыцқатәуп...

С а ф а р б е и дааиуеит.

Анцәа ду иҭахны ацстазаара зитаз, хамахә хазына Георги!

Днеипыларц ләыналхоит, иаргьы дналпыланы дна-хырхәаны лнапы днагәзуеит.

Шәара шәанызбо сгәырғара хәаак амазам!..

Сафарбеи аинрал днаиеихырхәоит.

Шәызгылоузеи, шәаатә, шәаатә!..

С а ф а р. Шәара шәышгылоу...

Н и н а. Аихатцгыларағғы ңыара акы зңаагымхо, шәара аңсуаа!

С а ф а р. Шәышңакоу, аҳкәажә?

Н и н а. Итабуп, Георги, исыбаргузеи шәара зегғы шәахсымоу! Шәаатә, шәаатә! (*Зны лара днатәоит, нас дара.*) Адунеи шәыршанхеит аңсуаа! Асултан дузза ир азхытратцәкәа рзымгәагкәа ишәырхынхәит! Даара агәахәара ду хашәтеит!

А и н р а л (*дәагыланы*). Ишәыдысныхәалоит, Георги Қылашьбеи-иңа, пату хзақәуп шәиааира!

С а ф а р б е и. Итабуп, апатын аинрал! Изхытцыр хтахын, аха ирзымгәагхит.

Н и н а. Шәыссируп шәара аңсуаа!

С а ф а р. Дәеазны хара хәхь ихәмцшуа иҳахтцар хтахын, рабңыарқәагғы хзынхарын...

Н и н а. Шәңыашәхәуп, итцабыргны шәңыашәхәуп!..

А и н р а л. Атауад диашоуп, – атачкәым ңыбара зымбаз аға еснагь дшәартазаауеит.

Н и н а. Урт шыта изаауам, ирзыгәагәуам...

А и н р а л. Османаа римпериа – иңагәоу империоуп, аңсуаа уи ашыапы иаграгылеит, иранарыжәом...

С а ф а р. Иҳабжәажәгозеи, апатын аинрал?

А и н р а л. Издыруада шәырзыхынхәыр еиғзар, уаанза шәшыказ еиңш...

С а ф а р. Уи қалашәа амазам!

А и н р а л. Сатамзааит, шәаб инағзаны игәра жәгома абри аус ақны?

Сафар (днaцрaлaны). Апaтын aинрaл! Сaтaм-зaаит, aхa eилкaашьaк cымaм, aтырқәцәeи хәрeи хaбжьaрa икaлaз aхтыс aнaфoc, aбри aфызa азтaарa зсышәтaз!

Нинa. Апaтын aинрaл шәaрa шәзы aбзиoуп дзыз-хәыцyа. Шәaрa, шәыжәлaр мaчуп... Aжәлaр мaчқәa рышьтaхькa изыхьчaшa мчык aныкaм, рыццaрoуп ирзыцшy...

Аинрaл. Aпcны aқ Қьaлaшьбeи ииaшaны икaи-тoит Урыстәылa aзaаигәaхaрa дaхьaшьтoу.

Сафар. Иaхнaтaзeи, апaтын aинрaл?! Иaхa шәaнaхтaхыз шәыцхьрaарa хмoузeит...

Нинa (днaңыфлaны.) Гeорги! Ишәзымдырyа aкы икoуп, шәaшьa итцыхәaлa.

Аинрaл. Иaтaхым Нинa Гeорги-иццa, игәы дaшәмыршьын.

Нинa. Ицстaзaарa aшәартa иaнтaгылoу, aфымтрa cхы исзaқәнаргом...

Сафар. Дaрбaн зызбaхә шәымoу?

Нинa. Aслaнбeи, aбрылa шәaшьa! (Хaмтaкы дaатгылoит.)

Сафар. Ииyазeи?

Нинa. Иaб итыц дaхьбaаyеит...

Сафар. Aслaнбeи иaб итыц дaхьбaартәeицш мзызк ыкaзaм: ицeиxаб иoуп, хaб дaныкaмлa итыц зыхәтoу иaрa иoуп. Сaрa cтыц хaзуп...

Нинa. Aпcны aқ Қьaлaшьбeи чьдaлa шәaрa дшәыкәгәыгyеит, иaрa ишьтaхь иaхрa aхaгылaрa зықәнaгo Шәaрa шәaкәны дaзхәыцyеит. Уи aзы иaартны aкы имхәaцзaргьы, зыгәрa игoз азәык-фыцьaк рыкны иaмхaхәeит. Рыбыз рeы ирызтaмкит урт ayaa, Aслaнбeи илымхa aкынзa изнaргeит.

Аинрaл. Цәымгыс шәышьтиxит... Кaвкaз иaхy Aхәынтқaр eинрaлцәa, шәaрa иaхa шәшaхтaхy имa-хaцкәa дыкaм Aслaнбeи.

С а ф а р. Саб усеипш акы дазхэыцуазтгы, рацхьа сара исеихэарын...

Н и н а. Мазала дтэуп иаабац Қыалашьбеи! Зегьы аамтак аамтак рымоуп... Аха ииашаны икаитдоит, акырза дыззаапсахьоу иахра, иара инафс Шэара шэнапы ианиттарц ахытаху: атцара шэймоуп, шэыуаажэлар цхьақа изгаша шэоуп, шэыуафара ҳаракуп, зегь рыла иақэнагахаша азэ шэоуп. Ацсны ахра зықэнаго Шэара шэоуп, Георги!

А и н р а л. Асланбеи итэы хазуп... Уажэы, ишаабо икалеит, аха уатцэы даеакала икалар – дшэартахойт Ацсназы, абригьы дазымхэыцуа дыкам, ахаранацшра злоу Қыалашьбеи...

Н и н а. Георги! Шэтаацэа шэрызнеихьоума?

С а ф а р. Рацхьа Шэара ацшэа нашэамхэакэа...

Н и н а. Шэцъашьахэуп, шэара ацсуаа! Зны шэтаацэа рахь шэнеиндаз, ахэыцқэа шэыгэхьааргеит. Ран, Тамара лакэзар, ахтынра дакуамызт, шэаара дазыцшын... Михаил макьана дхэычуп, аха Дмитри гэырфас шэиман, мыцхэы шэаара дазыцшын!...

А и н р а л. Дмитри ихытцуазеи?

Н и н а. Жэафа шықэса дыртоуп...

А и н р а л. Петербургқа дышьтызароуп, апажцэа ркорпус ахь! Сара еиґыскаауеит, атауад: атцара итцап, хаамта иақэнаго адырра ирхап...

Н и н а. Шэара шэышьтахь Ацсны иахагылаша уажэнатэ иаазара атахуп, Георги.

С а ф а р. Ахкэажэ шэхатқы! Шэгэы шэазыршыыша ажэа хэахэак схэарц стахзам... Аха Ацсны ахагылара азы шэцэажэарақэа – агэахэара сызто цэажэаразам.

Н и н а. Ҳара Ацсны айқэырхара хтахуп!

С а ф а р. Ацсны еикэырхоуп, шэыххьазгеит...

А и н р а л. Атауад! Ах ицацха агэыблаа иантцаны инаганы азэгьы ишэиркзом, азықэпара атахуп!

Н и н а. Ахътэы тдыс шэнапы иakup, Георги, ишэцэымцан! Зеггы хара ихарееиуеит, акызатцэык сызлашэыхэо – аус шэапырхагамхан!

С а ф а р (*ацара иеазкуа*). Амшын ахьынзатынчу амѡа хакэлароуп.

Н и н а. Уахак шэаахалатэа, уатцэ ашбыж шэымѡа шэықэлап, шэтаацэаггы реааидыркылап... Шэзырц-цакуазеи?..

С а ф а р. Аныхэа ду хамоуп, амечышаены.

Н и н а. Шэцъашьахэуп шэара ацсуаа, еснагь ны-хэак шэымоуп!

С а ф а р. Аиааира аныхэа – ичыдоу ныхэоуп!

Н и н а. Иабамѡапыжэго?

С а ф а р. Ацсны зехьынцъара...

Н и н а. Шэара шэабапылои, Георги, шэтаацэеи шэареи?

С а ф а р. Сахтынракны. Лыхнаштэ ачеицъыка ду хактцоит...

Н и н а. Асланбеи, уи дабапылои?

С а ф а р. Акэа, саб иахтынракны. Азахэкэа рха-дацэа иманы уахь днеиуеит.

Н и н а. Георги! Сара сахь хатырк шэымазар, уа-хак шэахзаагыл, хнеидтэалап, шэиааираггы хакэ-ныхэап, Николаи Данил-ицаггы ара дыкоуп...

А и н р а л. Шэаахадтэалар, агэахэара хнатоит, атауад...

С а ф а р (*аинрал иахь*). Шэарггы усеипш ианышэ-тахха...

Н и н а. Итабуп, Георги! Шэнеи шэтаацэа рахь, ишэзыпшуп...

С а ф а р. Уаханза! (*Днареихырхэаны дцоит.*)

Н и н а. Уаха ихазбароуп, Николаи Данил-ица, уаха!.. Георги ицхраатэуп, ихы агэра игартэеипш дazyкaтцатэуп.

А и н р а л. Нина Георги-ицха...

Н и н а. Шəаргы саргы иахуалуп хаб – Ахəынт-
кар псыцкыала иматц аура! Уи мап ацəышəкуазар...

Аинрал атак каитцом.

Апсуаа аиндатлара рказшьоуп. Кыалашьбеи иоуп
eidкыланы измоу. Уи даныкамла, хыла-гəыла еила-
лоит...

А и н р а л. Аццакра атахым, ахкəажə лаша, шашьа-
рак шəмыхьааит...

Н и н а. Исыхьзом! Алазкəа хəа цьоукуы ыкоуп,
Кыалашьбеи иахтынракны аматц руеит. Изыхшаз
рангы илеигзозом, акəрышь азы...

А и н р а л. Шəамханагалацəеит... Нина Георги-
ипца: шəааи, уатцəы хцап, Цаишьика, хацсы хшьап!..

Н и н а. Ацсшьаха хамазам, апатын аинрал,
ихамазам!..

Алашара ыццəаауеит

Ажəахатəи асахьа

Ахтынракны. Кыалашьбеи итыц акны дгылоуп. Иаа-
иуеит: Мсауст, Манучар, Аслан, Дадын. Харантəи
иаафуеит адыгаа иртəу аркəашагатə музыка.

К ь а л а ш ь б е и (*игəалаканы*). Бзиала шəаабеит!
Зегы наиеихырхəаны, «Бзиара убааит!» хəа атаккəа
наиртəит.

(*Днарылацшыны*.) Сафар дызбазом...

Д а д ы н. Сафарбеи Лыхныка амца дыкəлеит, сах
ухатцкы!

К ь а л а ш ь б е и. Дзырццакызеи?..

Д а д ы н. Дырхынхəтəызар...

К ь а л а ш ь б е и. Иатахым. Шəызгылоузеи, шəаа-
тəакəа!

Мсаусти Манучари натəоит, Аслани Дадыни гылоуп.

Аускəа шцацои, Дадын?

Д а д ы н. Ауаа амѡа икѡуп, иааихѡугъы раѡѡѡуп. Ашьтѡкѡа зегъы рышьхѡеит, аныхѡѡѡа зегъы ааихѡеит... Ашьыбжѡназы ашхѡѡкѡа реиѡлабра иалагоит, – зегъы Кылашѡырѡа иѡахѡеит, шыжѡнатѡы.

Қ ь а л а ш ь б е и. Шақа шхәа еицлабуазеи?

Дадын. Азахәкәеи хара хтәкәеи инеизакны
фынѡажәаҕа. Аңхьахәкәагы хармазеихьеит, саҕ
ухаткы!

М с а у с т. Иагъа ицшзахап!..

Қ ь а л а ш ь б е и. А ҕ ы ҫ қ а а н б о у ш а ы ж ы т у а ?

Дадын. Ишапу, амра акыр ианчалак. Аеырхэ-марра, атэеигэйдцара, аимтэакьачара лассы ирыла-гоит.

Қыалашыбеи. Ағба ғыц азыхцара иазышә-хәыцзеи?

Д а д ы н. Аеырыфрақаа хшаарылгалак . Иазку ауаа
мазеиуп.

Қылашыбеи. Ишъахәуп!.. Машәырк ҡам-
лааит...

Д а д ы н. Иҗамлароуп, рус рдыруеит...

Қы а л а ш ь б е и. Аз а х ә қ а а з ң у з е и?

Д а д ы н. Еицлабуа акəшара иаѣуп хтыцхацəи
дареи.

Қылашыбеи. Аныхәа ҕыцныхәак ацымкәа имҕапысрууп. Асасцәа реихабацәа чыдала шәырхылацш, цәара ак шәыцәрыгымхааит. Саргыы лассы срызнеуеит.

Д а д ы н. Еилыскааит, саҳ ухатцкы!

Қ а л а ш ь б е и. Асазқәа реихабацәа зхытцхьоума?

Д а д ы н. Изхытцхьеит, ахатәрақәа зеггы ыкоуп.

Қ ы л а ш ь б е и. Уца, Дадын, аусқәа урхылацш...

Дадын днахырхэаны дцоит.

Қылашыбеи дағылоит, уи гаґаны Мсаустгыы Манучар-
гыы дағылоит.

(Аслан ихы науқәикуеит.) Асланбеи Ачачба!
Уабицара уеацсоутәит! Хашыцәа азахәкәа уманы
уахымаазтгы, атыркәцәа азхыцра ргәагыуан.
Ацсны рахтомызт, аха ашыа рацәа кәтәон.
Цсытбарада ҳаилгара – уеиҕкаара иабзоуроуп!

А с л а н. Исуалыз ауп исылсыршаз.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ацсны уагымхааит, сыцкәын!
Сазны уахаргыларазы ажәа устахьан. Иахьа ирылас-
хәоит, аныкәгашьа Анцәа уәкәиршәааит!

А с л а н. Ажәа ахьсутахьаз азымацара!.. Иатахым,
саб, сзаазаз асазқәа иара усгыи исхатцгылоит.

Қ ь а л а ш ь б е и. Цәажәарак шәыман сгәахәует...

А с л а н. Иҳаман.

Қ ь а л а ш ь б е и. Имазамзар...

А с л а н. Маза ыказам... Асазқәа раазамта – еиҳау
аҕны дырбарц ртахуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Уи уахымыццакын, Аслан...

А с л а н. Сахыццакзом саб, Аллаҳ иныс! Аха сара
исыхәтоу сара истәхароуп, даеазыи исызитазом.

Қ ь а л а ш ь б е и. Аслан! Унеи азахәкәа рахь, хы-
лацшрада инымхааит...

Аслан днахырхәан дцоит.

М а н у ч а р. Қыалашьбеи ухатцкы! Гәтынчымрак
симоуп, аҳәарагыи сахьымзацт... Угәалаказаара бзиа
еилазгарц стахым, аха...

Қ ь а л а ш ь б е и. Уажәа хәа, Манучар!

М а н у ч а р. Иаха ахәылпаз, гәыцфык атыркәцәа
Гәдаа изхыцтит. Уәкатәи Зацшыааи Маанааи рцыланы
аоныка инаргеит, мазала ацәажәара рыман... Самыр-
закантәи Ачаа иреиуоугыи уахь инеит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Иртахузеи?

М а н у ч а р. Абзиа ргәы итам, иалырго сыздыр-
уам, аха...

Қ ь а л а ш ь б е и. Хныхәа еиларымгааит... Хасас-
цәа иреиуоу, азыи идамхаргыи ишыа анкартәа, ахан

иаххымтца ахымзг хатартцоит... Узыкэгэица
цзоуки азкы, ирылацшааит, атэымкэа рылазар ауаа
ирымбо, ирмахауа ихьаркааит... Умгылан, Манучар,
уааласы! Ишэырееи ихьшэахаанза...

Манучар дласны дцоит.

Рееикэыркыр ртахым Стампылаа, хара ха-
хаацсақаагы изфеыц иафеуп...

М с а у с т. Иагьакеытцаам...

Д а д ы н (дласны дааины). Сах ухатцкы!.. (Даамаха-
ны.) Ахэашьагы сзақэшөом...

Қ ь а л а ш ь б е и. Икалахзеи, Дадын?!..

Д а д ы н. Муратбеи дхацецеит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Ишца?..

Д а д ы н. Дахьтакыз иахылацшуаз алазқаагы
ыкам, иаргы дыкам...

М с а у с т. Ари цахроуп!

Д а д ы н. Аргама доурыжытит... Ала умхаекэа, алаз
узхөом шырхаатцекео ауп...

Қ ь а л а ш ь б е и. Алаз иеицеоу ацсуагы дусыр-
бап!.. Анышэ итцалазаргы иуцшаароуп, ахтынра
ахылацшөы!..

Д а д ы н. Ауаа рышьтастап, аха...

Қ ь а л а ш ь б е и. Уара ухата урышьтала! Иану-
зымпцаа, уматцура уаамхны, уаганы суадалыкь уа-
хасыргылоит! Еилукаама, Дадын?

Д а д ы н. Сушьыр иаха еигьуп...

Қ ь а л а ш ь б е и. Умгылан!..

Дадын дласны дцоит.

М с а у с т. Исгэапхазом... Қыалашьбеи ухатцкы,
саргы баша сымгылаап...

Қ ь а л а ш ь б е и. Уца, Мсауст, цхашьарак хмы-
хьааит...

Мсауст дцоит. Қыалашьбеи онутцкала дышгэамтца
иныцшуа даалафеиуеит. Р а б и а дааины, иара дихэацшуа
даагылоит.

Р а б и а. Гэамтцрак удызбалоит...

Қ ь а л а ш ь б е и (иҫаамхны). Бара бхы шпаббо, ахқаажә?

Р а б и а. Сгэы уздууп, сах лаша!

Қ ь а л а ш ь б е и. Шьарда антцыра аиуааит бгэа-
дура! (Лацэажэара даакъыңны, еиҫа хыццрак дамеха-
накуеит.)

Р а б и а. Сашьаду Мсауст арантәи ддәылтцит...
Акыр еимашәкма?

Қ ь а л а ш ь б е и. Еимактәыс иҳамоузеи маҳәи
абхәындеи!.. Аиааира ныхәа – ныхәа чыдоуп, асасцәа
дукәа хтоуп, ицшзаны имѡапысыр хтахуп...

Р а б и а. Уи гәырѡас икоумтцан, амѡацгара знапы
ианутцаз Чаабал Дадын – деиҫкааѡ бзиоуп!..

Қ ь а л а ш ь б е и. Абзиа ашьтахь, абзиа ыкам,
рхәоит...

Р а б и а. Ирхәоит... аха уара изхухәаазеи?

Қ ь а л а ш ь б е и. Ус исҫытцкьейт...

Р а б и а. Иуҫытцкьейт, аха имашәырны иуҫытцым-
кьейт.

Қ ь а л а ш ь б е и. Мачк сгэы еиҫарам, сфелдышь,
саапсазар акәхап...

Р а б и а. Жәларык зхәапшуа Ацсха ацсыгехара
унаалазом...

Қ ь а л а ш ь б е и. Исымчугзеи, саргьы суафьтәыѡ-
соуп...

Р а б и а. Амч уара иумамзар измада! Ацадишьах
дузза ир, азхыцтра рзымгәагьыкәа ырыхынхәра улур-
шеит! Ржьы ужәуазар зтәан еиламгыларыз ацсуа
хацәа цьбарақәа унапаҕны иааганы азәк иеипш иур-
гылейт! Зацшьаа хымхацагьақәа ракәзар, ршақә иа-
суа ишуқәмақаруаз икәыбаса иқәутцейт!

Қ ь а л а ш ь б е и. Убри баламцәажәан...

Р а б и а. Иауазеи?..

Қ ь а л а ш ь б е и. Истахымызт, Аслан ианшыцәа
ракәын...

Р а б и а. Аслан а-Запшыңа длыхшеит, ашыамцқаа илоуп.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ибхәашьоузеи, Маршыанцха? Аслан изы ус еипш ахәара бхақым: сара дсыхшеит, баргы саргы хашара рашьеихабза иоуп!..

Р а б и а (*илцәымгханы*). Сатоумтан, сахлаша, уара ухзызаароуп иззырхәаз...

Қ ь а л а ш ь б е и. Аслан алым дафызоуп, дыцба-роуп, аха иапсуара ҳаракуп.

Р а б и а. Ахадара иашьталаз – иапсуара дазхәыц-зом. Алым апсыцәгыара аказшыоуп, игәымбылцба-роуп, – абгы еигзазом.

Қ ь а л а ш ь б е и. Ибхәашьоузеи?

Р а б и а. Иузымдыруа укам, аха...

Қ ь а л а ш ь б е и. Бажәақәа цқа брызхәыцма, Маршыанцха?

Р а б и а. Срызхәыцит, уххязгеит. Цәалашәра баа-цсык самехакны самоуп, изыззари...

Қ ь а л а ш ь б е и. Хәынгарак ыказар, иахыкоу, бара баххәыцуа акәзам... Анцәа инапы хануп... Бихәала, сфелдышь, бхәыцқәа рзы бихәала.

Р а б и а. Даргы ҳаргы хаигимыжәаит!

Қ ь а л а ш ь б е и. Хаигижьыргы, уамашәа ибым-бан...

Р а б и а. Уажәақәа гәытшыаагоуп...

Қ ь а л а ш ь б е и. Зегы хрызхиазароуп. Бара, чы-дала, жәларык рхада бипхәысуп. Анцәа ихәтәеишьаз хашара ршыапы иқәыргылатәуп. Егырт макъа-на ихәыцқәоуп, ирылтша сыздыруам, аха Бәтал... Игылашыа агәахәара снатоит, Анцәа итахны иишаз арцысуп!

Р а б и а. Ҳара ҳзы мацарагы димшеит. Бәтал иеипш икоу роуп ажәлар ирхагылаша...

Қ ь а л а ш ь б е и. Бзыргәатеиуаз ахәара бгәағыт!

Р а б и а. Дыздыруа зегы абас иззырхәоит...

Қ ь а л а ш ь б е и. Макъана дыцкәынцәоуп...

Р а б и а. Даеа шықәсқәак роуп!..

Қ ь а л а ш ь б е и (*длыхлафуа*). Нас сара сабабышът-уеи, сфелдышь?!

Р а б и а. Сара усшьаанза Анцәа уимшьааит! Ихъз рылоухәар, изхьыпшыша дырдыррын, иахьатәи ргәырғьара, даеа гәырғьарак рзацутцарын...

Қ ь а л а ш ь б е и. Бәтал изы сгәы итоу рацәоуп...

Р а б и а (*иажәа днаңыфланы*). Иаргьы уаргьы ишәыхьша сара исыхьааит!

Қ ь а л а ш ь б е и. Бәтал иашьеихабцәа ыкоуп...

Р а б и а. Икоуп, аха урт реипш Бәтал дтынхадазам: ура укоуп, ианшьцәа Маршьанаа ивагылоит, абаа-гәареипш дрыхьчалоит. Иашьеихабацәа хәа узәу рышьтахь ирызгылада?! Запшьаа, даеа шәышықәса ршьара изықәлазом, Леиаа ракәзар, инхацәоуп, ирылшозеи?!

Қ ь а л а ш ь б е и. Быхшареи барей шәеихыбаам-зааит, амышьтабзиа бара, сфелдышь! Бней афныка, ххьырцарцәа быманы баадәылтцла, аныхәахь ҳаиц-неиуеит. Бааццакы, быххьазгеит!

Р а б и а. Уара ишухәо, саҳ лаша! (*Днаиеихырхәаны дцарц лҕыналхоит.*)

Қ ь а л ш ь б е и (*ибжьы налхьыгзо*). Бәтал арахь дысзааиааит!

Р а б и а (*лгәалаканы*). Шәеигымхааит аби цей! (*Дцоит.*)

Қ ь а л а ш ь б е и (*аванценахь днаскьо*). Иахдәипш-хозеи уажәшьтанахыс, абри ауп шыта ҳызхәыцша. Ацсназы гәырфас исымаз сгәахәтәы назеит, ос-манаа римпериеи ҳареи ҳееилхаргеит. Аха шыар-да нтцырак аиуама ҳазшаз ихәтәеишьаз ахақәитра? Ҳашпакалои, ҳара-ҳара ххала ҳаизынхар? Ҳа-уаажәлар ирылшарыма хшыфла аееидкылар, уи ақны афырхатцара аарпшра? Ахәынтқарра ҕыц аргы-

лара мариазам, аџбаба раџа аџахуп. Ҳара ҳажелар маџуп, ҳаипш-зеипшу зегъ реипш еснагъ ашелартара ҳзыпшуп, Анџа ихателешъаз ҳтелыла ссир, апҳелъба пшза леипш, зегъы рҳазы ирџахуп. Ажелар дукџа раастагъы аеиелкаара анҳалымша – ҳзатгџазом. Абарт желар маџк роуп, изнылаз ахаелитрамџакны хрыџхраап, гелылыла хрывагылап зҳџо, мчы змоу желар дук ҳашътахъка ихазгылазам. Знапы ҳзџо азџ дкаларгъы, ак ҳалиџаарџ дашъџоуп акароуп. Ламыск, рыџҳашъарак, гелыҳалалрак нымҳазеит ари адунеи акны. Зехынџара: еилаџынтроуп, еибашъроуп, анибартџара иаџуп Анџа апстазааразы иишаз ауаателџса. Аргама имџахъкеит... Иџџоушъаша, иара Анџаегъы џитуам! Апстазаара зитаз ауаателџса рхымџаџгашъаџа рзы игелы рыхшеланы, дрызгеламтџны дыџетџны џара дџазшелоуп!.. Ҳажелар Анџа итахны иишаз желаруп, акашъа ссирџа рилоуп, аха ҳазмырџшџо ауаагъы маџџымкџа ихалоуп. Зны-зынла убриакара сдыргеламтџеит, абарт ауаа ахаелитра амазаара иаџсамзар калап сҳџо акынза... Сара сахынзаџоу изласылшо ала Апсны џасырҳарым, аха иаџеипшхозеи сара снаџс?.. Саҳра теларџа ихыџелыганы сыхшара ианырзыкала – сааџсараџа зегъы азыҳашъ ирџагоит. Аслани Сафари гелыбылрак рыбжъазам, еибатҳзам. Акыр азашъа реаџдыршелoit, аха рыблаџа ирхызбаалоит. Рџџџагъы Батал дырџахзам. Аишъџа анеиелагыла... Иаа, Анџа Ду, уаҳхылапш, уара уда тынхас ихамада! Сыџкелынџа урхылапш: ашъыџра, аиндатлара, агъыџбакра иаџелыхъча! Еихабы-еитџбыла игелибатаны, рҳџоу еиџелыршеланы рыуаажелар ргелы иамыршъыкџа, ирыхызааны иныџелыргартелeипш алшара рыџа! Ахшыџ иазрыџҳаумтелын, аҳаранапшара рателашъа! Саргъы макъана срыгумыжъын, иауазар... Сыжелар ирзысҳелџуа, сгелы иџоу, схы иџоу, аха ма-

кыана сызхымзац сахыгза! Алшара сыта, амчхара ду змоу ауаа насып рыманы иахынхаша, Апсуа хэынтқарра ғыц аргыларазы! Азара сыта...

Ахысыбжь гоит, Қыалашьбеи ахы шиаахаз иныцшуа, аха азныказы дымтысзо дгылоуп. Батал дласны даацэыртцуеит.

Б а т а л (*дынтыңаауа*). Саб... изеихсыда? Изаахада, саб, уара уоума?

Қ ы а л а ш ь б е и. Апсны ахақэитра... Иханармыжыт, сычкэын...

Б а т а л. Уажэақэа сгэы тыршыаауеит...

Қ ы а л а ш ь б е и. Уцсығымхан, Ах ипа, азин умазам! Апсны пхасташэымтэын...

Ахысыбжь еитагоит, Батал ахы шиаахаз иныцшуа дынхыдышышыуеит, аха иекамыжкэа иеааникылоит.

Иухъзеи, сычкэын?..

Б а т а л. Усцэымшэан, саб, сызгаша сымазам...

Қ ы а л а ш ь б е и. Нас уғаагыл...

Б а т а л (*дгыларц деихоит, аха илшазом*). Исылшазом... Сеигрыблаауеит, саб... ғамфак азы...

Қ ы а л а ш ь б е и. Хай, Анцэа, исурбазеи... (*Иахынзаилшо ибжыы тганы*.) Шэанаңалбеит, уаф шэыказами?.. Сычкэын изы ғамфак азы...

Иаафуа акэашаратэ музыка ада уаха бжы газом.

Абастцэка хымзгыла ғамфасып хэа сыкамызт... Хажэлар рзы абзиа хашьтан... Нас, хзахырбаазеи, изханармыжъзеи?.. (*Иахынзаилшо иеаариашаны даагыланы, ажэфан ах ихы ғышьтыхны, ибжыы амч наңаны*.) Иаа, хшамкэаны хазшаз, адггыл ныжыны уцатцэкама? Аңынышқэа рнапы ханутцама? Иаа, Анцэа, уара иушаз ари адунеи акны уаха иашак ыказами?..

Ахысыбжь еиҥагоит, Қыалашьбеи дхьыдышышыны
иҥылеихоит, уи гәазтаз Батал, имч еизыркәкәаны
дөеиханы иаб дааникыларц иенацшыигоит, аха илым-
шакәа дынхьыдышышыуеит, ишьамхы инықәҳаз Қы-
алашьбеи ихы инапқәа накәыршаны: «Саб... Саб...» хәа
дтытәаауеит. Амузыка иаҳа-иаҳа ихалоит, алашара
аҥыцәаара иалагоит.

Аңарда

*Пицунда – Ақәа
2014*

Анзор Кәакә-ица Мықәба

ҚҰАЛАШЬБЕИ

Қ-қәгыларак змоу аҟоурыхтә драма

Анзор Кокович Мукба

КЕЛЕШБЕЙ

Историческая драма в 2-х действиях

На абхазском языке

Аредактор *Марина Тэанба*
Акорректор *Ирма Цьения*
Компиутерла еикэлыршэеит
Астанда Ацьынцал
Асахьатыхы *Руслан Габлия*

Аформат 84x108/_{1/32}. Атираж 300.
Иќацэ. акь. бгь. 3,5. Инықэ. акь. бгь. 6.
Ағатцаќа №

